

Peruskoulun opettajien näkemyksiä sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden opettamisesta ja tukemisesta

Helsingin yliopisto
Kasvatustieteellinen tiedekunta
Opettajankoulutuslaitos
Luokanopettajankoulutus
Pro gradu -tutkielma
Kasvatustiede
Kesäkuu 2020
Jasmin Talvitie

Ohjaaja: Liisa Tainio

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Kasvatustieteellinen, Kasvatustieteiden maisteriohjelma		
Tekijä - Författare - Author Jasmin Talvitie		
Työn nimi - Arbetets titel Opettajien näkemyksiä sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden opettamisesta ja tukemisesta		
Title Comprehensive school teachers' view on gender diversity and teaching and supporting non-binary pupils		
Oppiaine - Läroämne - Subject Kasvatustiede		
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Pro gradu -tutkielma / Liisa Tainio	Aika - Datum - Month and year 06/2020	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 88 s + 2 liitettä.
Tiivistelmä - Referat - Abstract <p>Tavoitteet. Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita opettaneiden peruskoulun opettajien näkemyksiä sukupuolen moninaisuudesta ja sen käsittelemisestä koulussa. Tutkimukset osoittavat, että sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat ovat edelleen vaarassa joutua kiusatuiksi koulussa ja osa heistä kokee, ettei koulu ja opettajat pysty tukemaan heitä. Kuitenkin suomalainen koulujärjestelmä on sitoutunut noudattamaan tasa-arvolakia ja tämän asiakirjan sekä Perusopetuksen opetussuunnitelman puitteissa koulun tulee ehkäistä sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää sekä antaa tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Tämän tutkimuksen tulokset antavat ajankohtaista tietoa siitä, miten opettajat voivat omalla toiminnallaan tukea sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita sekä välittää oikeaa tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja olla mukana purkamassa normeja, joissa heteronormatiivisuus ja kaksijakoinen sukupuolikäsitys nähdään normaalina.</p> <p>Menetelmät. Tutkimus toteutettiin laadullisin menetelmin. Tutkimuksen aineisto kerättiin haastattelemalla viittä peruskoulun opettajaa, joiden luokalla tai opetusryhmässä on ollut sukupuoli-identiteettiään etsivä tai sukupuolivähemmistöön kuuluva oppilas tai oppilaita. Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina ja tulokset analysointiin sisällönanalyysinä.</p> <p>Tulokset ja johtopäätökset. Opettajat suhtautuivat sukupuolen moninaisuuteen ja sukupuoli-vähemmistöön kuuluvien oppilaiden tukemiseen pääosin tosissaan. He pitivät tärkeänä sukupuolen moninaisuuden käsittelyä koulussa. Opettajat kokivat muiden oppilaiden suhtautumisen ei-binäärisiin oppilaisiin osittain hyvin positiivisena ja hyväksyvä, mutta ovat havainneet oppilaiden keskuudessa myös kiusaamista ja halventavaa puhetta. Opettajien mukaan ei-binääristen oppilaiden saamaan tukeen vaikuttivat sekä oppilas itse, oppilaan huoltajat sekä opettaja. Opettaja voi tuoda sukupuolen moninaisuutta esille opetuksessa ja antaa sille näkyvyyttä muussa koulun arjessa. Opettaja voi toimia tiedon välittäjänä kollegoille ja tuoda esille mahdollisia epäkohtia koulun toiminnassa sukupuolen moninaisuuden huomioimisen suhteen.</p>		
Avainsanat - Nyckelord koulu ja sukupuolen moninaisuus, sukupuolivähemmistöt, ei-binääriset lapset ja nuoret		
Keywords school and gender diversity, gender minorities, non-binary children and youths		
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto – Helda / E-thesis (opinnäytteet)		
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information		

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Educational Sciences		
Tekijä - Författare - Author Jasmin Talvitie		
Työn nimi - Arbetets titel Opettajien näkemyksiä sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden opettamisesta ja tukemisesta		
Title Comprehensive school teachers' view on gender diversity and teaching and supporting non-binary pupils		
Oppiaine - Läroämne - Subject Education		
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Master's Thesis / Liisa Tainio	Aika - Datum - Month and year 06/2020	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 88 pp. + 2 appendices
Tiivistelmä - Referat - Abstract <p>This study aims to clarify comprehensive school teachers' view on genderqueer and how to teach and support non-binary children at school. Previous research indicates that non-binary pupils are still at risk of getting bullied at school and some of them feel like school nor the teachers can support them. Finnish school system has committed to obey the law of equality and along with the National Curriculum, it's mandatory to prevent discrimination against non-binary pupils and to give education about gender diversity. The results of this study presents current data of how teachers can support non-binary pupils, transmit fact-based knowledge of gender diversity and how they can be a part of taking down the heteronormativity and gender binary.</p> <p>This qualitative study was conducted by interviewing five primary school teachers whom have had non-binary pupil in their class. The interviews were carried out by theme interview and was analyzed in content analysis.</p> <p>The results of this study shows that teachers took seriously of supporting the non-binary pupils in school and saw the importance of educating about gender diversity. The teachers also felt like that other pupils were positive about and accepted the non-binary pupils but they also reported having noticed some bullying and degrading speech. The support that non-binary pupil gets was seen as dependent on the teacher, child's family and the child himself.</p> <p>Teacher can bring gender diversity into education and give it visibility in school. They can also transfer the information to work colleagues and bring the attention disadvantages that's in school towards the non-binary pupils.</p>		
Avainsanat - Nyckelord koulu ja sukupuolen moninaisuus, sukupuolivähemmistöt, ei-binääriset lapset ja nuoret		
Keywords school and gender diversity, gender minorities, non-binary children and youths		
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited Helsinki University Library – Helda / E-thesis (theses)		
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information		

Sisällys

1	JOHDANTO	3
2	SUKUPUOLEN MONINAISUUS.....	7
	2.1 Monenlaisia sukupuoli-identiteettejä ja muita käsitteitä.....	7
	2.2 Sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä ja heteronormatiivisuus	12
3	SUKUPUOLIVÄHEMMISTÖÖN KUULUVAT LAPSET JA NUORET	14
	3.1 Sukupuoli-identiteetin kehitys	14
	3.2 Nuorten sukupuoli-identiteettitutkimukset ja hoito Suomessa	17
	3.3 Hyvinvointikysymyksiä.....	18
4	KOULU JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS	21
	4.1 Peruskoulun tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta tukevat asiakirjat.....	21
	4.2 Koulu sukupuolivähemmistöjen näkökulmasta	22
	4.3 Opettaja ja koulu sukupuolen moninaisuuden äärellä	23
5	TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	26
6	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	27
	6.1 Aineiston kuvaus	27
	6.2 Tutkimusmenetelmät	29
	6.3 Analyysin kulku	29
7	TUTKIMUSTULOKSET JA NIIDEN TULKINTAA	31
	7.1 Opettajien näkemyksiä ja ajatuksia sukupuolen moninaisuudesta koulukontekstissa	31
	7.1.1 Näkemyksiä sukupuolesta	31
	7.1.2 Lasten suhtautuminen sukupuolen moninaisuuteen.....	37
	7.1.3 Muita näkemyksiä	39
	7.1.4 Toiveita ja ajatuksia	43
	7.1.5 Yhteenveto.....	45
	7.2 Sukupuolen moninaisuuden käsittely ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden tukeminen koulussa	46
	7.2.1 Kaikkia oppilaita koskevat asiat	46
	7.2.2 Yksittäisen ei-binäärisen oppilaan kanssa toimiminen	56
	7.2.3 Työyhteisöä koskevat asiat.....	61

7.2.4 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia tukevien järjestöjen rooli.....	64
7.2.5 Opettajan valveutuminen	65
7.2.6 Yhteenveto.....	68
7.3 Riittävään tai riittämättömään tukeen vaikuttavia tekijöitä	70
7.3.1 Huoltajien rooli	70
7.3.2 Oppilaan rooli.....	72
7.3.3 Opettajan rooli	74
7.3.4 Yhteenveto.....	75
8 LUOTETTAVUUS	77
9 POHDINTAA.....	79
LÄHTEET	83
LIITTEET.....	89

Kuviot

Kuvio 1. Yhteenveto tuloksista sukupuolen moninaisuuden tukemiseen ja huomioimiseen liittyen

1 Johdanto

Jokaisen ihmisen elämässä sukupuoli on jollain tavalla läsnä huolimatta hänen taustastaan. Jo ennen kuin vastasyntynyt työntyy ulos kohdusta, on nykylääketiede mahdollistanut tulevan yksilön sukupuolen havaitsemisen ja siitä tiedottamisen tuleville vanhemmille. Tai vaikka vanhemmat eivät vielä niin aikaisessa vaiheessa olisi kiinnostuneita lapsensa sukupuolesta, löytyy lähipiiristä aina joku, joka esittää tämän tärkeän kysymyksen: ”*Tiedättekö jo kumpi se on?*”.

Ihmisellä on luontainen tapa luokitella asioita, ja sukupuolen määrittely on yksi niistä luokittelemisen muodoista, jolla pyrimme ymmärtämään maailmaa. Sukupuolella voidaan nähdä olevan yhteiskunnassa toimijan rooli eli ihmisten tekemät luokitukset johtavat myös sukupuolittuneisiin olettamuksiin ihmisten toimintatavoista (Vilkkä, 2010, s. 25).

Lapsen sukupuoli määräytyy syntymähetkellä sukuelimien muodon mukaan. Yleisesti sukupuoleen luokittaminen tapahtuu kuitenkin pelkän ulkomuodon, kuten vaatteiden, hiusten, vartalon ja kasvonpiirteiden perusteella, jolloin näemme toisemme miehinä tai naisina, poikina tai tyttöinä.

Ymmärrys sukupuolesta, siihen liittyvä tieteellinen tieto ja sitä kautta yksilöiden sekä yhteiskunnan tasolla muovautuvat ajatusmallit ja asenteet ovat länsimaissa vuosikymmenien ajan liikkuneet kohti laajempaa käsitystä sukupuolesta. Yhteiskunnallisen keskustelun ja päätöksenteon sisällä vireillä oleva feministinen keskustelu on jo 1960-1970-luvulla pyrkinyt tuomaan esille esimerkiksi sosiaalisen sukupuolen riippumattomuutta biologisista lähtökohdista, vaikka tätä ei aluksi hyväksyttykään faktaksi. Julkisessa keskustelussa vallitsi 1900-luvun loppuun ja jopa 2000-luvulle asti käsitys siitä, että biologia määrittää sen, mikä on hyväksytty tapa tuottaa sosiaalista sukupuoltaan. (Rossi, 2010, s. 22-26.)

2010-luvun aikana Suomessa on tapahtunut selkeitä yhteiskunnallisia muutoksia liittyen sukupuoleen. Vaikka keskityn tutkielmassani nimenomaan sukupuollikysymyksiin, on tässä kohdassa hyvä mainita myös seksuaalioikeuksien muu-

toksista, jotka juontuvat sukupuolen laajempaan ymmärrykseen perustuvista käsityksistä. Eduskunta hyväksyi vuoden 2014 lopussa samaa sukupuolta olevien avioliiton solmimisen (Seta ry, 2017). Tämän tasavertaisen avioliittolain kautta myös yhteiskunnallisella ja juridisella tasolla voidaan ajatella tapahtuneen eräänlainen sukupuoliroolien murtuminen, sillä ydinperheen muodostaminen ei enää vaadi kahta niin sanotusti vastakkaisen sukupuolen edustajaa. Tämä lakimuutos takasi myös sukupuoltaan korjaaville, avioliitossa eläville henkilöille oikeuden säilyttää juridinen avioliitto, kun ennen tätä lakia avioliitto olisi pitänyt muuttaa rekisteröidyksi parisuhteeksi. (Seta ry, 2017.)

Yhteiskunnassa vallitsevien käsitysten ja niiden muutosten valossa tämän tutkimuksen tarkastelukohteena oleva sukupuolen moninaisuus koulukontekstissa on ajankohtainen aihe. On olennaista tunnistaa sekä erilaiset historiassa vallinneet että nykypäivänä vallitsevat käsitykset ja muutokset. Kasvatuksella ja koulutuksella on suuri rooli kulttuurin arvojen luomisessa sekä oppilaiden identiteetin rakentumisessa (Naskali, 2010, s. 278-279). Vaikka feministinen keskustelu on jo 1900-luvun puolivälin jälkeen ulottunut tarkastelemaan sukupuolen moninaisuutta, on yleinen käsitys sukupuolesta kaksijakoisena ilmiönä ollut valloillaan vielä 2000-luvulle asti.

2010-luku on tuonut koulumaailmaan uusia ajatuksia sukupuolesta. Muutokset näkyvät esimerkiksi uusimmassa perusopetuksen opetussuunnitelmassa. Tämän asiakirjan mukaan perusopetuksen tehtävänä on edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta. Sen ohella, että tyttöjä ja poikia kannustetaan yhdenvertaisesti eri oppiaineiden pariin, perusopetuksen tehtävänä on myös lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta. (POPS, 2014, s. 18.)

Koulujen tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta tukemassa on vuonna 2015 voimaan tullut tasa-arvolain uudistus, jonka mukaan naisten ja miesten välistä tasa-arvoa on vaalittava, mutta myös muunlaiseen sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuva syrjintä on kiellettyä (1§, 30.12.2014/1329). Tämän tasa-arvolain uudistuksen kautta oppilaitoksilla on määrä laatia vuosittain tasa-arvosuunnitelma, jossa käy ilmi koulun tasa-arvotilanne, mahdolliset toimenpi-

teet tasa-arvon edistämiseksi sekä arvio edellisen tasa-arvosuunnitelman toivuudesta (5 a §, 30.12.2014/1329).

Suomessa on vuosina 2012-2014 toteutettu *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa?* -tutkimus, joka on laajuudessaan ja kohderyhmä huomioiden ainutlaatuinen (Alanko, 2014). Riikka Taavetti (2015) on toteuttanut tutkimuksen laadullisen osuuden: *”Olis siistiä jos ei tarts määritellä...Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus”*, mikä syventää ymmärrystä sateenkarinuoruudesta määrällisen tutkimuksen lisäksi (Taavetti, 2015). Katarina Alangon toteuttama määrällinen tutkimus on tehty yhteistyössä Nuorisotutkimusseuran ja Seta ry:n kanssa. Sekä tutkimuksen määrällinen että laadullinen osa antavat uusinta ja laajinta tietoa sukupuolivähemmistöön ja myös seksuaalivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvoinnista ja ottaa mukaan myös tämän tutkimuksen kannalta olennaisen näkökulman: koulumaailman. Tutkimushankkeessa selvisi, että sateenkaarinuoret kokevat koulun turvattomana ympäristönä, mikä näyttäytyy kielteisinä kokemuksina ympäristön suhtautumisesta ja koulun aikuisiin kohdistuvana luottamuksen puutteena (Taavetti, 2015).

Sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointia on selvitetty myös tuoreissa, kansainvälisissä tutkimuksissa. Esimerkiksi yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa *Mental Health of Transgender Children Who Are Supported in Their Identities* (2016) on tarkasteltu sellaisia lapsia, jotka identifioituvat niin sanotusti vastakkaiseen sukupuoleen kuin siihen, mihin heidät on syntymässä määritetty. Tutkimuksessa selvitettiin näiden lasten identiteetilleen saaman tuen vaikutusta heidän psyykkiseen hyvinvointiinsa. Ne lapset, jotka saivat läheisiltä aikuisilta tukea omaan sukupuolikokemukseensa kokivat vähemmän masentuneisuutta ja ahdistusta kuin ne, jotka eivät saaneet tukea. (Olson, Durwood, DeMeules & McLaughlin, 2016.)

Eräässä ruotsalaisessa tutkimuksessa *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner* (2015) selvitettiin myös sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointia. Tutkimuksen mukaan 36 %:lla transsukupuolisista nuorista on ollut itsemurha-ajatuksia viimeisen vuoden aikana ja 33 % on joskus yrittänyt itsemurhaa (Folkhälsomyndigheten, 2015, s. 40).

Oma tutkimukseni liittyy tähän tutkimuksen kenttään paneutumalla suomalaisessa peruskoulussa opettavien näkemyksiin ja kokemuksiin sukupuolen moninaisuudesta opetustyössään. Selvitän, minkälaisia käsityksiä sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita opettaneilla opettajilla on sukupuolesta ja sen moninaisuudesta ja erityisesti, kuinka opettaja ja koulu voivat heidän kokemustensa mukaan ottaa sukupuolen moninaisuuden huomioon ja tukea sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita. Hehän ovat, edellä mainitsemieni tutkimustenkin perusteella, hyvin haavoittuvainen ihmisryhmä.

2 Sukupuolen moninaisuus

Nykykäsityksen mukaan sukupuolen moninaisuus voidaan nähdä kahdella tavalla. Toisaalta ihmisen sukupuoli ymmärretään ylipäättään moninaiseksi ilmiöksi, jolloin sukupuolen moninaisuudella kuvataan yleisesti kaikkien ihmisten sukupuolisuuden kirjoa, jolloin jokaisen sukupuoli on oma sekoituksensa erilaisia kulttuurissamme muovautuneita feminiinisiä, maskuliinisia tai neutraaleja piirteitä. Sukupuolen moninaisuus voidaan kuitenkin nähdä myös monia eri sukupuoli-identiteettejä selittävänä terminä, jolloin näkökulma ottaa huomioon nimenomaan sukupuolivähemmistöt ja tätä kautta sen, että sukupuoli-identiteettejä on enemmän kuin kaksi. (Karvinen, 2016, s. 8.)

Tässä tutkielmassa lähestyn sukupuolen moninaisuutta ilmiönä, joka selittää nimenomaan useamman kuin kahden eri sukupuolen ja sukupuoli-identiteetin olemassaoloa. Seuraavissa alaluvuissa kerron erilaisista sukupuoli-identiteeteistä sekä sukupuolivähemmistöihin kohdistuvasta syrjinnästä. Tämä luo pohjan sille, miksi sukupuolen moninaisuuden käsittely koulumaailmassa on tärkeää.

2.1 Monenlaisia sukupuoli-identiteettejä ja muita käsitteitä

Kun sukupuolen moninaisuutta on alettu ymmärtää laajemmin ja se on tullut näkyvämmäksi yhteiskunnassa, ovat myös sukupuolta ja erityisesti sukupuoli-identiteettejä kuvaavat termit ja käsitteet muodostuneet, lisääntyneet ja vakiintuneet. Nämä käsitteet ja termit selittävät karkeasti erilaisia identiteettejä ja tapoja ilmentää sukupuolta, mutta eivät määrittele kenenkään yksilöllistä kokemusta omasta identiteetistään.

Suurin osa ihmisistä ei koe sukupuoleen liittyvää ristiriitaa elämässään, vaan he identifioituvat syntymässään määritettyyn sukupuoleen. Tällaisia ihmisiä kuvaamaan on kehitetty termi cissukupuolinen (Ristkari, Suni & Tyni, 2018, s. 22). Naiseksi syntymässä määriteltä naista voidaan siis kutsua cisnaiseksi ja mieheksi syntymässä määriteltä miestä cismieheksi. Nämä termit eivät siis kerro

muuta kuin sen, että henkilön sukupuoli-identiteetti vastaa sitä sukupuolta, mihin hänet on syntymässä määritelty, ei sitä, että kyseessä olisi maskuliininen heteromies tai feminiininen mekkoihin pukeutuva nainen.

Henkilön omaa kokemusta sukupuolestaan kutsutaan sukupuoli-identiteetiksi. Sukupuoli-identiteetti ei välttämättä kerro mitään siitä, mikä ihmisen biologinen sukupuoli on, vaan se muodostuu ennemminkin henkilön sosiaalisesta ja psyykkisestä sukupuolikokemuksesta. Sukupuoli-identiteetistä puhutaan joissain yhteyksissä myös koettuna sukupuolena, joka on siis joko syntymässä määritelty biologinen sukupuoli tai jokin muu kokemus (Vilkka, 2010, s. 26).

Biologinen ja koettu sukupuoli eivät siis välttämättä ole samat. Biologiasta huolimatta ihmisen sosiaalinen eli koettu ja omaksuttu sukupuoli voi olla aivan joku muu kuin biologinen sukupuoli. (Vilkka, 2010, s. 18-19.) Tämä biologisen ja koetun sukupuolen ristiriita onkin läsnä juuri sukupuolivähemmistöön kuuluvien keskuudessa. Seuraavaksi avaan tarkemmin erilaisia sukupuolen moninaisuuden sisällä vallitsevia käsitteitä, joiden avulla ihmisten erilaisia sukupuolikokemuksia on teorian tasolla helpompi ymmärtää.

Transihmisyys

Transihmisyys on yläkäsite, jonka alle usein ymmärretään kuuluvan sekä transsukupuoliset, transvestiitit että muunsukupuoliset (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, 2017). Joissain luokituksissa myös intersukupuoliset luetaan kuuluviksi transihmisiin, mutta on tärkeää ottaa huomioon, että kaikki intersukupuoliset eivät suoraan omaksu intersukupuolista identiteettiä. Yhteistä transihmisillä on se, että he kokevat sosiaalisen sukupuolensa joksikin muuksi kuin syntymässään määritellyksi. (Vilkka, 2010, s. 20.) On arvioitu, että Suomessa 15-25-vuotiaista nuorista ja nuorista aikuisista noin 8500 identifioituu johonkin transihmisryhmään (Alanko, 2014, s. 17).

Transsukupuolisuus

Transsukupuolisuudesta on 1990-luvulle asti käytetty sanaa transseksuaalisuus (Ristkari ym., 2018, s. 26). Joissain vanhemmissa teksteissä, kuten laissa, tämä sana on edelleen käytössä. Nykyisin pidetään parempana käyttää termiä transsukupuolisuus, ja käytän myös itse sitä. Transseksuaalisuus voi terminä olla harhaanjohtava, sillä se saatetaan liittää, ja se onkin aikoinaan virheellisesti liitetty, seksiin tai seksuaaliseen suuntautumiseen. Seksuaalisuudella ei kuitenkaan ole suoraa yhteyttä ihmisen sukupuoli-identiteettiin. (Nissinen, 2011, s. 14.)

Transsukupuolinen henkilö ei koe omakseen syntymässä määriteltyä sukupuoltaan (Vilkka, 2010, s. 29). Transsukupuolisuus on kokemus oman biologisen sukupuolen ja koetun sukupuoli-identiteetin yhteensopimattomuudesta (Vilkka, 2010, s. 20; Mattila & Tinkkanen, 2015). Tällainen kokemus tarkoittaa usein sitä, että naisen vartalossa elävä henkilö kokee kaikilla sukupuolen psyykkisillä tasoilla olevansa mies tai että miehen vartalossa elävä kokee olevansa nainen (Mattila & Tinkkanen, 2015).

Transsukupuolisille on hyvin tyypillistä sukupuoliristiriidan kokeminen, mikä voi aiheuttaa henkilölle hyvin vakavaakin henkistä pahoinvointia. Sukupuoliristiriidasta aiheutuvaa pahaa oloa kutsutaan sukupuolidysforiaksi (Valojää, 2018, s. 2). Usein sukupuolidysforia on vahvaa inhoa ja yhteensopimattomuutta omaa kehoa tai sen osia kohtaan, mutta dysforia voi olla myös sosiaalista, jos muiden ihmisten luomat rooliodotukset eivät sovi henkilön omaan kokemukseen itsestään (Huuska, 2008, s. 53). Suomessa transsukupuolisuutta ja siihen liittyvää sukupuolidysforiaa hoidetaan sukupuolen korjaushoidoilla, joiden tarkoituksena on korjata vääräksi koettu fyysinen sukupuoli vastaamaan henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan (Mattila & Tinkkanen, 2015).

Transvestisuus

Transvestiitit muodostavat transihmisten sisällä suurimman ryhmän (Jämsä, 2008, s. 35). Transvestisuus identiteettinä liittyy ihmisen tarpeeseen toteuttaa välillä toisen (vastakkaisen binäärisen) sukupuolen roolia esimerkiksi niin, että

mies pukeutuu ja meikkaa itsensä näyttämään naiselta tai että nainen pukeutuu miehen vaatteisiin. Transvestiitit ovat kuitenkin yleensä tyytyväisiä biologiseen sukupuoleensa, eivätkä hakeudu esimerkiksi sukupuolenkorjaushoitoihin. (Täivaloja, 2016, s. 5.) Kuitenkin transvestisuus identiteettinä on henkilölle yhtä aito ja tärkeä kuin kenen tahansa muun kokema sukupuoli-identiteetti, ja onkin tärkeää kohdata tällainen henkilö aina siinä roolissa mihin hän kulloinkin eläytyy. (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, 2018.)

Vaikka nainenkin voi olla transvestiitti, on useimmiten transvestisuudella viitattu miehiin, sillä on yhteiskunnallisesti hyväksyttävämpää, että nainen pukeutuu ja eläytyy miehen rooliin kuin mies naisen (Jämsä, 2008, s. 35). Tällainen normi, jossa miehisyyden korostaminen on hyväksyttävämpää kuin naisellisuuden, liittyy vahvasti heteronormatiivisuuden käsitteeseen, johon palaan myöhemmin.

Intersukupuolisuus

Intersukupuolisuus ei suoranaisesti ole sukupuoli-identiteetti, vaan intersukupuolisella on syntymässä todettu anatominen poikkeama, joka voi olla esimerkiksi mies- ja naissukupuolien variaatio. Tästä poikkeamasta johtuen syntyneen lapsen sukupuolta ei voida suoraan määritellä joko pojaksi tai tytöksi. Intersukupuolisia lapsia syntyy Suomessa noin 3-8 vuodessa. (ETENE, 2016.)

Intersukupuolisuus voi myös ilmetä vasta murrosiässä, kun kehon muutokset eivät alakaan odotetusti. Henkilöllä saattaa olla esimerkiksi naisen ulkoiset sukuelimet, mutta miehen sisäiset sukuelimet, mikä taas vaikuttaa hormonitoimintaan. (Vilkka, 2010, s. 26.) Joidenkin ihmisten intersukupuolisuus ei välttämättä koskaan edes tule heille ilmi. Kysymys on siis todella moninaisesta ilmiöstä. (Ristkari, ym., 2018, s. 24.)

Intersukupuolisuutta on aiemmin ”hoidettu” leikkaamalla intersukupuolinen lapsi syntyessään jompaankumpaan sukupuoleen. Ongelmallista tässä toimenpiteessä on tulevaisuudessa mahdollisesti ilmenevät terveydelliset haasteet, kuten tunnottomuus sukuelinten alueella sekä sosiaaliset ongelmat, sillä henkilö saattaakin omaksua transsukupuolisen identiteetin eli identifioitua eri sukupuol-

leen, kuin mihin hänet on leikattu vauvana (Vilkka, 2010, s. 26-27). Monet intersukupuoliset toivovatkin ettei jompaankumpaan sukupuoleen leikkaamista tehtäisi vauvana, jotta he pääsisivät myöhemmin itse vaikuttamaan omiin hoitoihinsa yksilöllisen tarpeensa mukaan (Huuska, 2008, s. 52).

Intersukupuolisille kehittyy samalla tavalla sukupuoli-identiteetti kuin muillekin ihmisille, mikä on yksi syy näiden vauvoille tehtyjen kirurgisten toimenpiteiden saamaan kritiikkiin, sillä kuka voi päättää vastasyntyneen puolesta mikä hänen sukupuolensa tulee olemaan? Jotkut intersukupuoliset myös omaksuvat intersukupuolisen identiteetin eli kokevat olevansa kumpaakin sukupuolta, jolloin heidän puolestaan tehty valinta jommastakummasta sukupuolesta on turha (Vilkka, 2010, s. 27).

Muunsukupuolisuus

Ennen kuin muunsukupuolisuus käsitteenä vakiintui, käytettiin muunsukupuolisuudesta termiä transgender. Tämä termi on kuitenkin osittain harhaanjohtava, sillä englanninkielessä transgender on kattokäsite koko transihmisyyden kirjolle. (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, 2018.) Kuitenkin joissain suomenkielisissä teksteissä transgender on vielä käytössä ja tarkoittaa siis muunsukupuolisuutta.

Muunsukupuolisuus on sukupuoli-identiteettiä kuvaavista termeistä kaikkein monimuotoisin, eikä sitä ole helppo avata yksiselitteisesti. Vilkka (2010, s. 40) määrittelee muunsukupuolisuuden niin, että henkilö ei koe olevansa pysyvästi mies tai nainen eikä yleensä myöskään halua sukupuolenkorjausta. Tällainen henkilö voi siis ennemminkin omaksua itselleen transidentiteetin, mikä voi merkitä sukupuolen muotoutumista ja liikkumista koko elämän ajan ja identiteetin ilmenemistä samanaikaisesti sekä maskuliinisena että feminiinisenä (Vilkka, 2010, s. 40).

Muunsukupuolinen voi tuntea myös sukupuolettomuutta tai muuta määrittelemättömyyttä omaa sukupuolta kohtaan (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, 2018). Onkin huomionarvoista, että muunsukupuolisuus ei välttämättä

asetu lainkaan binääriseen sukupuolijäsennykseen, kun taas esimerkiksi transsukupuolisuus ja transvestisyys sisältävät ajatuksen halusta toteuttaa jompaa-kumpaa binääristä sukupuoliroolia.

2.2 Sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä ja heteronormatiivisuus

Suomessa kaksijakoinen sukupuolikäsitys on lähtöisin biologisista. Myös kulttuurimme kristillinen tausta on luonut ajatuksen kahdesta erilaisesta sukupuolesta, joiden erilaisuus näkyy biologisesti. Näistä lähtökohdista on muotoutunut ajatus niin sanotusti normaalista seksuaalisuudesta eli heteroseksuaalisuudesta, jonka lähtökohtana on syntymässä saatu biologinen, fysiologinen ja anatominen ruumis ja siitä seuraava ”luonnollinen” heteroseksuaalisuus eli suuntautuminen vastakkaiseen sukupuoleen kuin mitä itse on. (Vilkka, 2010, s. 50.)

Vaikka sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus eivät ole enää uusia asioita, ovat heteronormatiiviset rakenteet silti edelleen olemassa. Arkinen heteronormatiivisuutta ilmentävä tilanne on se, että ihmisen oletetaan identifioituvan siihen sukupuoleen, jonka ulkoiset ominaisuudet hänellä on, ja olevan heteroseksuaali, ellei jotain muuta tule ilmi (Jämsä, 2008, s. 32). Usein ihmiset tarkastelevatkin niin sanottua oletettua biologista sukupuolta ja luokittelevat ihmiset sen mukaan. Yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon kannalta olisikin merkityksellistä, että sukupuolen ilmaisun moninainen luonne eli sen biologiset, sosiaiset sekä kokemukselliset ominaisuudet otettaisiin huomioon kaikissa tilanteissa (Vilkka, 2010, s. 22).

Heteronormatiivisuudesta puhuttaessa on siis tärkeää ymmärtää sen kytkeytyminen oletuksiin ihmisen sukupuolesta ja sukupuolen luonteesta, ja näitä oletuksia kannatteleviin syrjäyttäviin ja toisintaviin rakenteisiin. Kuten Vilkka (2010) totesi, heteronormatiivisuuteen liittyy oletus ruumiista, jonka automaattisesti oletetaan määrittävän ihmisen sukupuoli ja oikeastaan vasta sen myötä ihmisen seksuaalinen suuntautuminen. Sukupuoli ja seksuaalisuus siis tässä ajattelutavassa kietoutuvat vahvastikin yhteen. Todellisuudessaan sukupuolesta ei suoraan voida päätellä henkilön seksuaalista suuntautumista. Kuitenkin myös sek-

suaalivähemmistöt kokevat hyvin samanlaista syrjintää ja toisintavia ajatusmalleja yhteiskunnassa kuin sukupuolivähemmistöt, vaikka seksuaalivähemmistöjen asema onkin parantunut huomattavasti esimerkiksi tasavertaisen avioliittolain voimaantulon jälkeen.

Rossi (2010, s. 23) esittää, että sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen liittyy aina poliittista merkityskamppailua, jonka saralla politiikka voi olla syrjivää, mutta toisaalta myös mahdollistavaa ja tasavertaistavaa, jos poliittiset toimenpiteet ovat sellaisia, joiden kautta joidenkin ihmisryhmien asemaa saadaan parannettua yhteiskunnassa. Sukupuolen ja seksuaalisuuden yleisesti hyväksytyt raamit muuttuvat siis ajassa ja paikassa sekä sen hetkisessä politiikassa. (Rossi, 2010, s. 23.)

Alasuutari (2018, s. 187) toteaa, että normatiivisilla perhemuodoilla on etuoikeutettu asema yhteiskunnassa, sillä on merkittävää, elääkö henkilö sellaisessa perheessä, joka on yhteiskunnallisesti tunnustettu perheeksi. Esimerkiksi juuri tasavertaista avioliittolakia voitaisiin pitää tällaisena tunnustuksena, vaikkei yhden lain voimaantulo kaikkien ihmisten käsityksiä ja arvoja heti muutakaan. Tämä pätee myös suhtautumisessa sukupuolivähemmistöihin. Jos yhteiskunnassa ei avoimesti puhuta sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöistä, ovat näiden vähemmistöjen edustajat toissijaisessa asemassa valtaväestöön nähden, mikä voi ilmetä esimerkiksi näkymättömyyden ja riittämättömyyden tunteena näiden ihmisten keskuudessa.

Nykyinen tasa-arvolaki kieltää sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän. Syrjinnän kiellon taustalla on sukupuolivähemmistöön kuuluvien ihmisten hyvinvoinnin turvaaminen ilman pelkoa syrjityksi tulemisesta. Kaikki eivät kuitenkaan edelleenkään osaa suhtautua sukupuolen moninaisuuteen luontevasti ja sukupuolivähemmistöt ovat edelleen yhteiskunnassa melko näkymättömässä roolissa, joten syrjinnän ennaltaehkäisevä työ on hyvin tärkeässä asemassa yhteiskunnassamme. (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2015, s. 11.)

3 Sukupuolivähemmistöön kuuluvat lapset ja nuoret

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ja lapset ja nuoret ovat yhteiskunnassa uusi keskustelunaihe, vaikkei sinänsä uusi ilmiö, ja se jakaa ihmisten mielipiteitä. Ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta tai sukupuolivähemmistöistä on vielä 2000-luvun alussa painottunut yksittäisiin tapauksiin. Ainakin itse muistan lapsuudesta sen, että puhuttiin vain ”transuista”, eli miehistä jotka pukeutuvat naisiksi, ja sekin oli jotain, mistä naureskeltiin ja hiiskuttiin, se oli jotain pervoa, jostain mikä ei liittynyt lapsiin.

Parina viimevuotena julkisessa keskustelussa ja mediassa näkyneen transpojan, Mesi Kissanityn äiti kertoi Lapsen maailma -lehden (2018) haastattelussa ajatuksistaan sen jälkeen, kun heidän lapsensa oli 11-vuotiaana kertonut olevansa poika:

”Silloin ajattelin, että olenpa ollut sokea ja hölmö. En ollut kuullutkaan, että lapsissakin on transsukupuolisia. Jos ei lähipiirissä ole yhtään transsukupuolista, asia ei kosketa.”

Seuraavaksi käsittelen sukupuoli-identiteetin kehitystä ja sukupuolidysforian hoitoa sukupuolivähemmistöön kuuluvilla lapsilla ja nuorilla.

3.1 Sukupuoli-identiteetin kehitys

Lääketieteellisestä ja psykologisesta näkökulmasta on normaalia, että lapsuudessa esiintyy sukupuolen kulttuurisesti epätyypillistä ilmentämistä, epämukavuuden tunnetta omia sukupuolitunnusmerkkejä kohtaan tai toiveita kasvaa vastakkaiseen sukupuoleen (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 744). Tällaiset merkit eivät vielä siis kerro suoraan sitä, että lapsen sukupuoli-identiteetti tulisi myöhemmin olemaan jotain muuta kuin syntymässä määritelty (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 744; Vilkkä, 2010, s. 31). Tutkimusten mukaan lapsuuden sukupuoli-identiteetin ongelmat häviävät murrosikään mennessä yli 80%:lla. Pojilla tällainen sukupuolen epätyypillinen ilmentäminen lapsuudessa ennakoii toden-

näköisemmin homoseksuaalisuutta kuin esimerkiksi transsukupuolisuutta. (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 744.)

Niilläkin lapsilla, joilla transsukupuoliset kokemukset ovat hyvin vahvoja, pitkäkestoisia ja muodostavat tulevaisuudessa transidentiteetin, on yksilöllistä se, milloin transkokemukset ilmaantuvat. Joillekin voi jo varhaislapsuudesta (3-5v.) asti olla selvää, että kokee olevansa toista sukupuolta, kuin mihin on syntynyt. (Vilkka, 2010, s. 29.) Lapsuudessa ilmaantuvien transkokemusten ja niiden perusteella tuotetun identiteetin pysyvyyden kannalta on kuitenkin todettu, että ikävuodet 10-13 ovat hyvin merkittäviä (Raij & Tani, 2015).

Aikuisten voi olla vaikea tunnistaa lapsen transsukupuolisuus, sillä lapsi ei välttämättä osaa sanoittaa omia ajatuksiaan (Vilkka, 2010, s. 31). Kuitenkin erityisesti viimeisen kymmenenkin vuoden aikana on saatu enemmän tietoa lasten ja nuorten sukupuolen moninaisuudesta, joten saattaa olla, että osa lasten ja nuorten kanssa työskentelevistä ja myös heidän vanhempansa osaavat havaita lapsessa transsukupuolisuuden merkkejä ja suhtautua niihin rakentavasti. Tiedon lisääntymisen ja myös mediassa esiin nostettujen esimerkkitapausten kautta ihmiset alkavat todennäköisesti vähitellen ymmärtää sukupuolen moninaisuuden ilmiönä, joka on osa ihmisen identiteettiä iästä riippumatta.

Sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten sukupuoli-identiteetin kehitys on joka tapauksessa haastavampi prosessi kuin cissukupuolisten lasten. Huuska (2016, s. 17) esittää mielestäni hyvin tyhjentävästi ajatuksen, miksi transihmiset kokevat usein sukupuoli-identiteettinsä suhteen jonkinlaisen kriisin. Hän toteaa, että ympäristö todentaa ja vahvistaa cissukupuolisten lasten sukupuoli-identiteettiä siitä lähtien, kun lapsi itse noin 2-3-vuotiaana alkaa ymmärtää oman sukupuolensa.

”Vaikka identiteetti on ihmisen oma vastaus siihen, kuka olen, identiteetti vahvistuu vuorovaikutuksessa, kun toiset todentavat sitä.” (Huuska, 2016, s. 17)

Miten siis lapselle voisi syntyä selkeä kuva omasta sukupuoli-identiteetistään, jos ympäristö ei tue lapsen kokemusta, tai sivuuttaa sen? Erityisesti murrosiän kehitys saattaa olla sukupuolivähemmistöön kuuluville ja erityisesti intersukupuolisille lapsille hankalaa, sillä kehon muutokset saattavatkin heillä mennä eri suuntaan, kuin mihin esimerkiksi heidän lapsuudessaan ilmenneet sukupuoliominaisuudet viittaavat. (Vilkka, 2010, s. 28.)

Vaikka lapsuudessa tapahtuvasta sukupuolen ilmentämisestä ja silloin koetusta sukupuoli-identiteetistä ei vielä selkeästi voida päätellä lapsen tulevaa sukupuoli-identiteettiä, on Vilkka (2010, s. 31) esittänyt joitain niin sanottuja vakavasti otettavia viitteitä lapsen transsukupuolisuudesta. Näitä merkkejä ovat hänen mukaansa pitkään kestävä halu pukeutua julkisesti muun kuin syntymässä määritetyn sukupuolen mukaisesti, vaatimukset leikeissä olla toista tai muuta sukupuolta, leikkiminen jatkuvasti leluilla, jotka on perinteisen kaksijakoisen sukupuolikäsityksen mukaan suunnattu niin sanotusti vastakkaiselle sukupuolelle sekä oman sukuelimen kokeminen vastenmieliseksi ja halu muuttaa se toislaiseksi (Vilkka, 2010, s. 31).

Tutkimukset osoittavat siis sen, että myös jo pienten lasten joukossa on pysyvästi transsukupuolisia tai muunsukupuolisia lapsia, ja heidän kanssaan toimivien aikuisten on myös muistettava, että kaikkien kohdalla muuhun kuin syntymässä määritettyyn sukupuoleen identifioituminen ei ole ohimenevä vaihe. Vaikka ei voidakaan olla varmoja, millaisena lapsen sukupuoli-identiteetti jatkuu murrosikään ja aikuisuuteen, täytyy lapsen saada vahvaa ja turvallista ympäristön tukea sen hetkisille kokemuksilleen ja mahdollisuuden tuoda kokemustaan esille turvallisessa ympäristössä (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 744). Jos lapsesta tuntuu, että hänen kokemustaan ei oteta huomioon tai sitä jollain tavalla pidetään epäsovivana, saattaa lapsi vetäytyä ja salata kokemuksensa ja mukautua annettuun sukupuolinormistoon, mikä ei kuitenkaan välttämättä poista hänen sukupuolikokemustaan (Huuska, 2008, s. 50).

3.2 Nuorten sukupuoli-identiteettitutkimukset ja hoito Suomessa

Sukupuolenkorjaus on prosessi, joka karkeasti selitettynä sisältää lähetteen saamisen sukupuoli-identiteettitutkimuksiin eli trans-polille, moniammatilliset psykiatrin johdolla suoritettavat arvioinnit ja tutkimukset sekä lopuksi mahdollisen diagnoosin, joka mahdollistaa sukupuolenkorjausprosessin aloittamisen (Kärnä, 2017). Suomessa sukupuoli-identiteettitutkimukset toteutetaan Tampereen ja Helsingin yliopistollisissa sairaaloissa (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 745). Tutkimusten kesto ennen diagnoosin saamista on yksilöllistä, ja tutkimuksissa keskitytään henkilön omiin kokemuksiin, joiden kautta pyritään kartoittamaan hänen sukupuoli-identiteettiään mahdollisimman tarkasti. Tutkimusten tärkeä päämäärä on myös sulkea pois mahdolliset mielenterveyshäiriöt, minkä takia psykiatri on mukana prosessissa (Kärnä, 2017).

Diagnoosin saamisen jälkeen henkilö ohjataan sukupuolenkorjaushoitoihin, jotka myös ovat yksilöllisiä, riippuen siitä, minkälaisia muutoksia hoitoihin hakeutuva toivoo. Päämääränä on, että henkilön fyysiset sukupuolimerkit saataisiin korjattua vastaamaan paremmin koettua sukupuolta, esimerkiksi hormonaalisten tai kirurgisten hoitojen kautta. (Kärnä, 2017.)

Lasten ja nuorten osalta sukupuolenkorjausprosessiin pääseminen on vielä tällä hetkellä hankalaa, sillä lääketieteellinen näkökulma asiaan on se, että lapsuuden sukupuolidysforiasta ei vielä voida ennustaa tulevaisuuden tarvetta sukupuolen korjaukselle (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 744). Kuitenkin Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksen mukaan (viitattu 6.5.2020) sukupuoli-identiteettitutkimuksiin pääsemisessä ei ole alaikärajaa, mutta alle 13-vuotiaiden kanssa tilannetta katsotaan yksilökohtaisesti. Onkin havaittu, että 2000-luvun alusta lähtien yhä useampi alaikäinen sukupuoliristiriitaa kokeva on hakeutunut sukupuoli-identiteettitutkimuksiin sekä Suomessa että muissa länsimaissa. Syyn tälle kehitykselle on arvioitu olevan tiedon lisääntyminen esimerkiksi internetin välityksellä: nuoret löytävät internetistä tietoa sukupuolen moninaisuudesta sekä kohtaavat siellä samassa tilanteessa olevia. Tiedon lisääntymisen ja vertais-

ten löytämisen kautta nuoren on helpompi nimetä omia kokemuksiaan ja tätä kautta rohkaistua hakemaan apua. (Suhonen, 2014, s. 182.)

Päästessään sukupuoli-identiteettitutkimuksiin nuori käy läpi hyvin samankaltaisen prosessin kuin sukupuoltaan korjaava aikuinenkin. Nuorten tutkimuksissa kuitenkin arvioidaan erityisesti nuoren kehityshistoriaa, kasvuympäristöä sekä persoonallisuuden rakentumista, ja tutkimukset tehdään yhteistyössä nuoren huoltajien kanssa. Tutkimusten aikana on tarkoitus ohjata, valmentaa ja tukea koko perhettä mahdollisiin toimenpiteisiin ja hoitoihin, joita nuori tulee käymään läpi. (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 745.)

Hoitojen saamisen kannalta merkityksellistä on se, milloin nuoren transkokemukset ovat alkaneet. Jos nuori on jo lapsesta asti ajatellut olevansa muuta kuin syntymäsukupuoltaan ja kokemus vahvistuu murrosiässä, voidaan tutkimusprosessin jälkeen alaikäisellä aloittaa hormonihoidot. (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 745.) Nimenmuutoksen nuori voi halutessaan tehdä 15-vuotiaana, mutta sukupuolen juridinen vahvistaminen eli henkilötunnuksen muuttaminen vaatii vielä tällä hetkellä henkilön täysi-ikäisyyttä (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, viitattu 6.5.2020).

3.3 Hyvinvointikysymyksiä

Tähän asti erittelemistäni sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista voidaan todeta, että sukupuolivähemmistöön kuuluvat ihmiset kohtaavat elämässään todennäköisemmin omaan identiteettiin ja sosiaaliseen hyväksyntään liittyviä haasteita. Ennen kuin siirryn tutkielmani teoreettisen osuuden viimeiseen lukuun, jossa sukupuolen moninaisuutta tarkastellaan koulumaailmassa, käsittelen vielä joitain olennaisia sukupuolivähemmistöön kuuluviin lapsiin ja nuoriin liittyviä hyvinvointikysymyksiä, jotka vaikuttavat myös juuri koulumaailmassa.

Maailman terveysjärjestö WHO:n mukaan hyvinvointiin liittyvät fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen ulottuvuus (Huttunen, 2018). Nämä ulottuvuudet ovat mukana myös koulun hyvinvointimallissa, jossa ulottuvuuksia on sovellettu kouluun. Koulun hyvinvointimallissa kasvatuksen, opetuksen ja oppimisen mahdol-

listavat hyvinvoinnin ulottuvuudet käsittävät koulun fyysiset olosuhteet, sosiaaliset suhteet, mahdollisuuden itsensä toteuttamiseen sekä fyysisen ja psyykkisen terveydentilan. Myöskin lasten ja nuorten kotiympäristön ja muun ympäristön vaikutuksia tulee arvioida. (Konu & Rimpelä, 2002, s. 83.)

Nämä hyvinvoinnin lähtökohdat pätevät myös sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten kohdalla. Sukupuolidysforiaa kokevilla lapsilla ja erityisesti nuorilla on todettu olevan huomattavasti enemmän mielenterveyden ongelmia kuin muilla lapsilla ja nuorilla (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 745). Aiheesta on käyty viime aikoina myös julkista keskustelua, ja esimerkiksi Yle Areenassa julkaistiin tästä aihepiiristä MOT-dokumentti joulukuussa 2019. Dokumentin heikkoa tutkimustaustaa ja turhan kärkeviä ja faktaan perustumattomia yleistyksiä on kritisoitu muun muassa sukupuolen moninaisuuteen perehtyneen järjestön Trasek ry:n (2019) nettisivuilla. Dokumentissa yhtenä tulokulmana olivat nuorten mielenterveysongelmat, mutta ne liitettiin vahingollisesti ja liian suoraan ajatukseen siitä, että nuoret haluavat olla toista sukupuolta, jotta heidän ongelmansa katoaisivat.

Kuten edellisessä alaluvussa sukupuolenkorjausprosessiin liittyen totesin, on prosessiin pääseminen aina ennakoivien tutkimusten tulosta. Esimerkiksi sukupuolidysforian lähtökohdat kartoitetaan tarkasti ja mahdolliset mielenterveyden häiriöt suljetaan pois (Kärnä, 2017). Lasten ja nuorten kannalta olisikin tärkeää saada lisää tietoa siitä, miksi sukupuolidysforiaa kokevat voivat psyykkisesti niin huonosti.

Koska yhteiskunnallisten asenteiden muuttumisesta ja sukupuolen moninaisuuden liittyvän tiedon lisääntymisestä huolimatta yhteiskunnassamme vallitsee edelleen hyvin kaksijakoinen sukupuoli-ideologia ja heteronormatiivinen ajattelutapa, sukupuolidysforiaa kokevien lasten ja nuorten elämää voi haitata esimerkiksi oman sukupuoli-identiteetin tai siihen liittyvien ajatusten salailu, mikä vie energiaa muilta elämän osa-alueilta ja voi olla psyykkisesti raskasta (Vilkkä, 2010, s. 32). Ylipäätään lapsen ja nuoren psyykkistä hyvinvointia voi heikentää pelkkä sukupuolidysforia, vaikka sosiaalinen näkökulma unohdettaisiin. Suku-

puolidysforia voi aiheuttaa erilaisuuden, vierauden ja toiseuden tunteita, kun lapsi tai nuori kokee kehonsa vääränlaiseksi (Vilkka, 2010, s. 30).

Sukupuoltaan epätyypillisesti ilmentävä lapsi tarvitsee vahvan ja turvallisen ympäristön tuekseen, jotta hän voi tuoda kokemustaan esille turvallisesti (Kaltiala-Heino & Tainio, 2016, s. 744). Esimerkiksi yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa saatiin selville, että ne sukupuolivähemmistöön kuuluvat lapset, jotka saivat vanhemmiltaan tukea omaan transidentiteettiinsä, kokivat vähemmän ahdistusta ja masennusta kuin ne lapset, jotka eivät saaneet tukea (Olson ym., 2016). Tilanne voi kuitenkin olla sellainen etteivät esimerkiksi vanhemmat ymmärrä tai halua ymmärtää lapsen olevan mitään muuta sukupuolta kuin syntymässä on määriteltä (Vilkka, 2010, s. 32). Jos vanhemmat eivät havaitse transsukupuolisuutta, jää asiasta kertominen lapsen vastuulle, jolloin asian ilmituleminen todennäköisesti vaihtelee riippuen lapsen kasvuympäristöstä ja hänen omista kyvyistään tulkita omia kokemuksiaan ja ajatuksiaan.

Lapset ja nuoret saattavat salata kokemustaan myös vertaissuhteissa, sillä he kokevat itsensä erilaiseksi ja pelkäävät leimautumista ja tätä kautta kiusatuksi tulemistä (Vilkka, 2010, s. 30). Erilaisuuden tunne lisää yksinäisyyden ja erillisyyden tunteita, mikä voi aiheuttaa sosiaalisten suhteiden vähenemistä esimerkiksi koulussa (Suhonen, 2014, s. 182).

4 Koulu ja sukupuolen moninaisuus

Sukupuolen moninaisuus on viime vuosina hyväksytty olemassa olevaksi ilmi-öksi myös koulumaailmassa. Monissa kouluissa on satoja lapsia, joten on selvää, että oppilaat muodostavat moninaisen ryhmän erilaisia sukupuoli-identiteettejä.

Koulun rooli sukupuolen moninaisuuden huomioivana instituutiona on kuitenkin uusi. Vasta uusimmassa, vuoden 2014 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että perusopetuksen tehtäviin kuuluu lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta (POPS, 2014, s. 18). Ennen tätä opetussuunnitelmassa puhuttiin ainoastaan tytöistä ja pojista ja tasa-arvon edistämisestä heidän välillään. Seuraavaksi avaan muutamia näkökulmia sukupuolen moninaisuudesta koulumaailmassa.

4.1 Peruskoulun tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta tukevat asiakirjat

Sen lisäksi, että Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteista (2014) käy ilmi tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta tukeva ja kunnioittava arvoperusta, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista valvotaan lain nojalla. Vuoden 2015 alussa voimaan tulleen tasa-arvolain mukaan naisten ja miesten välistä tasa-arvoa on vaalittava, mutta myös sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuva syrjintä on kiellettyä (1§, 30.12.2014/1329). Oppilaitoksille tämä tasa-arvolain uudistus merkitsee sitä, että oppilaitokset laativat vuosittain tasa-arvosuunnitelman, jossa käy ilmi koulun tasa-arvotilanne, mahdolliset toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi sekä arvio edellisen tasa-arvosuunnitelman toimivuudesta (5 a §, 30.12.2014/1329).

Uusimman opetussuunnitelman sekä tasa-arvolain uudistuksen jälkeen on Opetushallituksen (2015) toimesta laadittu opettajille ja muille kasvattajille suunnattu *Tasa-arvotyö on taitolaji* -opas. Yksi oppaan tulokulmista on juuri sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen ja sitä kautta sukupuolivähemmistöön kuuluvien

oppilaiden aseman parantaminen, mikä on osa sukupuolten tasa-arvoon tähtäävää työtä. Sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen tähtäävä työ perustuu tämänkin oppaan osalta tutkimustietoon sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden isommasta riskistä tulla kiusatuiksi ja voida psyykkisesti huonommin kuin muut lapset ja nuoret. (Jääskeläinen, Hautakorpi, Onwen-Huma, Niittymäki, Pirttijärvi, Lempinen & Kajander, 2015.)

Opas tarkentaa ja syventää opetussuunnitelmassa mainittua tavoitetta sukupuolen moninaisuuteen liittyvän tiedon lisäämisestä. Sukupuolen moninaisuus huomioi kaikki sukupuolet, sukupuoli-identiteetit ja sukupuolen ilmaisemisen muodot. Sukupuolen moninaisuuden huomioiva koulujärjestelmä kunnioittaa jokaisen lapsen ja aikuisen itsemääräämisoikeutta oman identiteetin suhteen. Opettajan tehtävä on tukea oppilaita oman sukupuolen itsemäärittelyssä. (Jääskeläinen ym., 2015.)

4.2 Koulu sukupuolivähemmistöjen näkökulmasta

Vaikka uuden opetussuunnitelman viitekehyksessä voidaan todeta, että koulun on tarkoitus lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta, ei tämä vielä tarkoita sitä, että kaikki opettajat olisivat alkaneet toteuttaa tätä tavoitetta vuoden 2014 jälkeen. Tämän tavoitteen saavuttaminen voi olla jokseenkin hankalaa sen vuoksi, että opettajankoulutus ei edelleenkään anna eväitä sukupuolen moninaisuuden ymmärrykseen tai sen käsittelyyn koulumaailmassa. Tietoa aiheesta on olemassa ja saatavilla, mutta se, tavoittaako tieto opettajat, jää koulujen ja yksittäisten opettajien oman kiinnostuksen varaan.

Tuoreessa *Opettaja* -lehden artikkelissa Setan koulutusasiantuntija Marita Karvinen (30.01.2020) toteaa, että uuden opetussuunnitelman voimaan tulon jälkeen rehtorit ovat pyytäneet Setalta koulutuksia sukupuolen moninaisuudesta ympäri maata, mikä kertoo siitä, että ainakin osa kouluista on ottanut aiheen tosisaan ja haluaa tietää siitä lisää. Samassa artikkelissa kuitenkin kerrottiin, että kaikki opettajat eivät vielä viime vuosinakaan ole ymmärtäneet tai osanneet tukea sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita. Yläkouluikäinen transnuori ker-

toi puheenvuorossaan opettajan torjuneen hänet, kun hän kertoi olevansa transpoika. (Opettaja -lehti, 30.01.2020.)

Sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten asema on vielä viime vuosinakin ollut heikko. Toki osa näistä nuorista voi hyvin ja kokee esimerkiksi kouluympäristön turvalliseksi ja hyväksyväksi (Alanko, 2014, s. 26). Kuitenkin moni sukupuolivähemmistöön kuuluva nuori kokee suoraa kiusaamista ja syrjintää koulussa (Alanko, 2014, s. 27-28; Lehtonen, 2014, s. 68-69). Myös muualta maailmalta on saatu samansuuntaisia tuloksia. Yhdysvaltalaisen tutkimuksen mukaan lähes kaikki transsukupuoliset oppilaat ovat kokeneet sanallista häirintää koulussa, yli puolet ovat kokeneet fyysistä häirintää ja neljäsosa fyysistä väkivaltaa (McGuire, Clarke, Anderson & Russell, 2010). Transnuoret myös kertovat, etteivät ole saaneet koulussa mitään tietoa sukupuolen moninaisuudesta, mikä on voinut johtaa ajatuksiin siitä, että on itse ainoana maailmassa erilainen kuin muut, mikä taas on joidenkin kohdalla vaikuttanut psyykkisen hyvinvoinnin heikkenemiseen (Suhonen, 2014, s. 178).

4.3 Opettaja ja koulu sukupuolen moninaisuuden äärellä

Ennen kuin siirryn tutkielmani empiiriseen osuuteen, käsittelen vielä opettajien ja koulun roolia sukupuolen moninaisuuden huomioimisessa. Osa esittelemästäni kirjallisuudesta on vanhempaa kuin uusin opetussuunnitelma, jonka mukaan vuosista 2014-2016 lähtien sukupuolen moninaisuuden käsittelyn on ollut tarkoitus olla osa perusopetusta. Kuten edellisessä luvussa tuli ilmi, opettajat eivät vielä aina käsittele sukupuolen moninaisuutta tarpeeksi ja riittävän johdonmukaisesti kouluissa. Vanhemmissa julkaisuissa käsiteltävät opettajien toimintaan liittyvät haasteet voivatkin avata niitä syvään juurtuneita ajatusmalleja, joiden vuoksi sukupuolen moninaisuuden huomioiminen voi olla hankalaa opettajille. Toisaalta ne myös perustelevat entisestään sitä, miksi sukupuolen moninaisuuden käsitteleminen ja tiedon lisääminen on niin tärkeää.

Vilkan (2010, s. 85) mukaan opettajat saattavat hämmentyä oppilaasta, joka ei ilmaise sukupuoltaan normeihin sopivalla tavalla. Hänen mukaansa ongelmallista voi olla oppilaan oman minäkokemuksen ja opettajan kokemuksen yhteenso-

vittaminen. Tällaisessa tilanteessa opettaja määrittelee oppilaan ulkoisen olemuksen perusteella ja olettaa oppilaan edustavan biologista sukupuoltaan, vaikka todellisuudessa oppilaan oma sukupuolikokemus voi olla aivan toisenlainen kuin opettajan oletama. (Vilkka, 2010, s. 85.)

Opettaja on oppilaille auktoriteetti, joka luo säännöt ja ilmapiirin luokkaan tai ryhmään, jossa on tarkoitus oppia asioita. Puheella luodaan todellisuutta ja näin myös opettajan esittämät julkilausumat luovat osittain oppilaiden ymmärtämää todellisuutta (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2016). Ei ole siis merkityksetöntä, puhuuko opettaja sukupuolen moninaisuudesta tai millä tavalla hän siitä puhuu. Opettaja saattaa esimerkiksi puheessaan tuoda sukupuolivähemmistöt ilmi vain sivuasiana ja tuottaa näin toiseutta, jossa sukupuolivähemmistöt nähdään vähempiarvoisena kuin sukupuoleltaan heteronormatiiviseen oletukseen sopivat ihmiset. Toiseus rakentuu siis puhetavoissa, joissa joku omasta itsestä tai yleisistä normeista poikkeava merkitään muita vähempiarvoisemmaksi (Löytty, 2005, s. 9). Opettajan toiseuttava puhetapa voi siis saada sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan tuntemaan itsensä ulkopuoliseksi ja erilaiseksi kuin muut ryhmän jäsenet.

Avainasemassa olisikin siis sukupuolen moninaisuudesta puhuminen tai muulla tavalla sen esille tuominen. Sukupuolen moninaisuuden käsittely koulussa parantaa sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden asemaa, sillä se, mitä ei peitellä ja mistä puhutaan avoimesti, arkipäiväistyy ja normalisoituu, ja tätä kautta sukupuolinormit muuttuvat väljemmiksi (Karvinen, 2016, s. 8). Koulun avoin ilmapiiri voi myös kannustaa sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita tuomaan identiteettinsä esille. Esimerkiksi *Opettaja* -lehden artikkelissa (30.01.2020) biologian ja maantiedon opettaja Elina Särkelä toteaa:

"Koulu voi olla se paikka jossa sateenkarilapsi tai -nuori saa ensimmäistä kertaa olla oma itsensä."

Haastattelussa hän kertoo myös, että esimerkiksi hänen luokan ikkunaan laittamansa sateenkaarilippu ja translippu ovat toimineet joillekin oppilaille kim-

mokkeena kertoa omasta seksuaali- tai sukupuoli-identiteetistään (Opettaja -lehti, 30.01.2020).

On myös tärkeää, että vaikka koulussa ei olisi tiedossa, että oppilaisiin kuuluu sukupuolivähemmistöön identifioituvia lapsia ja nuoria, sukupuolen moninaisuutta käsiteltäisiin koko kouluyhteisössä, koska joukossa voi kuitenkin aina olla joku sukupuolivähemmistöön kuuluva tai asiaa pohtiva henkilö, ja vaikkei olisi-kaan, on tiedon saaminen sukupuolen moninaisuudesta olennaista nuorten kehitykselle (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2015). On myös todettu, että sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen esilletuominen ja yhdenvertaisuuden puolustaminen luo turvallisuuden tunnetta kaikille koulun oppilaille, ei vain vähemmistöihin kuuluville (Safe school coalition, 2016). On siis jokaisen koulussa työskentelevän aikuisen, ei vain rehtorin tai oppilashuoltoryhmän, vastuulla luoda jokaiselle oppilaalle turvallinen kouluympäristö (Seta ry, 2013).

Huomioitava seikka on myös se, että vaikka esimerkiksi luokassa ei olisi ketään sukupuolivähemmistöön kuuluvaa, voivat oppilaiden perheet olla hyvin moninaisia. Vilkkä (2010, s. 35) esimerkiksi toteaa, että lapset voivat itse suhtautua oman vanhemman tai sisaruksen transsukupuolisuuteen myönteisesti, mutta heille voivat aiheuttaa stressiä ja ahdistusta ulkopuolisten ajatukset ja mielipiteet. Erilaisilla sukupuolen moninaisuutta tukevilla toimenpiteillä ei siis tähdätä myöskään vain yksittäisten sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvoinnin turvaamiseen, vaan myös moninaisten perheiden ja heidän lastensa hyvinvointiin (Vilkkä, 2010, s. 34).

5 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkimuksen tutkimustehtävänä on selvittää sellaisten peruskoulun opettajien kokemuksia ja näkemyksiä sukupuolen moninaisuuden käsittelemisestä koulumaailmassa, jotka ovat opettaneet urallaan yhtä tai useampaa sukupuolivähemmistöön kuuluvaa tai sukupuoli-identiteettiään pohtivaa oppilasta. Erityisesti tavoitteena on kartoittaa niitä keinoja, joilla opettajat ovat tukeneet tällaisia oppilaita ja ottaneet huomioon heidän tarpeensa. Aineistosta on tarkoitus löytää vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

1. Mitä ajatuksia ja näkemyksiä opettajien kerronnassa välittyy sukupuolen moninaisuudesta koulumaailmassa?
2. Millä tavoin opettajien mukaan sukupuolen moninaisuutta voidaan käsitellä ja ottaa huomioon koulussa sekä miten opettaja voi tukea sukupuolivähemmistöön kuuluvia tai sukupuoli-identiteettiään pohtivia oppilaita?
3. Mitkä asiat voivat opettajien mielestä vaikuttaa sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan saamaan riittävään tai riittämättömään tukeen?

Vastauksia tutkimuskysymyksiin etsitään peruskoulun opettajien haastatteluista, jotka olen toteuttanut vuoden 2019 lopussa ja 2020 alkupuolella.

6 Tutkimuksen toteutus

Tässä pääluvassa tarkastelen tutkimukseni eri vaiheita. Ensin kerron haastatteluaineiston hankinnasta ja haastattelujen toteutuksesta, jonka jälkeen avaan käyttämiäni tutkimusmetodeja. Ennen kuin siirryn tutkimukseni tulosesitykseen kerron vielä aineiston analyysin kulusta.

6.1 Aineiston kuvaus

Tutkimuksen aineisto on saatu haastattelemalla sellaisia ala- ja yläkoulun opettajia, joiden luokassa tai opetusryhmässä on, tai on joskus ollut, sukupuoli-identiteettiään pohtiva tai sukupuolivähemmistöön identifioituva oppilas. Olen toteuttanut yhteensä viisi haastattelua, joista käytän jokaista aineistona tässä tutkielmassa.

Olen valinnut haastateltavat satunnaisesti. Yhden haastateltavista tunsin etukäteen ja kysyin, haluaisiko hän osallistua haastatteluun. Lisäksi lähetin haastattelukutsun Alakoulun aarreaitta -nimiseen Facebook -ryhmään sekä erään koulun yleiseen Whatsapp -ryhmään. Olin itse työskennellyt kyseisessä koulussa. Facebookin kautta en saanut yhtäkään haastateltavaa, mutta Whatsppiin laittamani kutsun kautta sain yhden. Loput kolme haastateltavaa tavoitin niin sanotun lumipallomenetelmän avulla, kun keskustelin tutkimukseni aiheesta esimerkiksi samassa graduseminaarissa olevien ihmisten kanssa. Lopulliset suostumukset haastatteluun ja muun viestinnän suoritin haastateltavien kanssa sähköpostin välityksellä sekä kasvotusten.

Haastattelukysymysten laatimisessa käytin pohjana neljää sukupuolen moninaisuutta käsittelevää opasta, joista kaksi on Seta ry:n (Karvinen, 2015; Taivaloja, 2015) ja toiset kaksi Sosiaali- ja terveysministeriön (Tanhua, Mustakallio, Karvinen, Huuska & Aaltonen, 2016; STM, 2016) julkaisemia. Oppaat on nimenomaan tarkoitettu kouluissa työskenteleville aikuisille tueksi sukupuolen moninaisuuden teemojen käsittelyyn ja sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen työssä lasten ja nuorten kanssa. Olin kandidaatintutkielmaani tehdessäni koonnut näistä oppaista kuusi teemaa (1) *heteronormatiivisuuden kyseenalaistaminen*,

2) moninaisuuden tunnustaminen ja näkyväksi tekeminen, 3) sukupuoleen perustuvan kiusaamisen ehkäiseminen, 4) sosiaalisten tilojen turvallisuus, 5) sensitiivinen puheta-
pa ja 6) asiakirjojen sukupuolisensitiivisyys), jotka liittyvät sukupuolen moninaisuu-
den huomioimiseen koulussa. Näitä teemoja käytin hyödykseni tehdessäni
haastattelurunkoa. Teemoja käsiteltiin haastatteluissa muutaman laajemman
haastattelukysymyksen lisäksi. Haastattelurunko löytyy tutkielman lopusta (Liite
2).

Haastatteluista neljä toteutettiin kasvotusten ja yksi puhelimitse. Haastattelut
nauhoitettiin tutkimushaastatteluihin tarkoitetulla nauhurilla. Jokaisen haastatte-
lun lisäksi keräsin haastateltavilta taustatiedot (Liite 1), jotka sisältävät muun
muassa joitain henkilötietoja sekä heidän oman arvionsa tietämyksestään liitty-
en sukupuolen moninaisuuteen. Kaikki haastateltavat olivat oman ilmoituksensa
mukaan naisia ja iältään 37-59-vuotiaita. Kaksi haastateltavista (H2, H5) toimi-
vat aineenopettajina yläkoulussa ja lukiossa ja loput kolme (H1, H3, H4) luo-
kanopettajina alakoulussa.

Haastattelut toteutettiin puolistrukturoituina haastatteluina, joissa haastatteluky-
symykset olivat kaikille samat ja esitettiin samassa järjestyksessä (Eskola &
Suoranta, 1998). Yhdessä haastattelussa itse haastattelijana aloitin haastatte-
lun väärästä kohdasta ja esitin alun perin ensimmäisiksi kysymyksiksi tarkoitetut
kysymykset vasta kun haastattelu oli edennyt jo jonkin verran. Kerroin haasta-
teltavalle, että ensimmäiset esittämäni kysymykset oli tarkoitus esittää vasta
myöhemmin.

Keräämäni haastatteluaineisto koostui laadulliselle tutkimukselle tyypillisesti
haastateltavien omista kokemuksista ja näkemyksistä (Tuomi & Sarajärvi,
2009). Aineenopettajien haastatteluissa käsiteltiin ainoastaan yläkoululaisten
opettamiseen liittyviä kokemuksia, vaikka kumpikin opettajista opettaa myös lu-
kiossa. Haastattelut kestivät 20-40 minuuttia. Toteutin haastattelut loppuvuo-
desta 2019 ja alkuvuodesta 2020, siinä järjestyksessä kun sopivia haastatelta-
via ilmaantui. Aineiston analysointi ja raportointi on suoritettu kevään 2020 ai-
kana.

6.2 Tutkimusmenetodit

Tämä tutkimus on toteutettu laadullisin eli kvalitatiivisin menetelmin. Laadullinen tutkimus on yksinkertaitetuimmillaan sellainen tutkimus, jossa aineisto on tekstimuodossa (Eskola & Suoranta, 1998). Tämän tutkimuksen aineistonkeruumenetelmänä on ollut haastattelu, mikä on hyvin yleinen menetelmä laadullisessa tutkimuksessa (Tuomi & Sarajärvi, 2009). Haastattelun tarkoituksena on saada mahdollisimman paljon tietoa tutkittavasta asiasta, mihin vaikuttaa esimerkiksi haastateltavien valinta ja analyysin perusteellisuus eikä niinkään se, kuinka montaa henkilöä on haastateltu.

Haastateltavien valinnan tulisi siis olla harkinnanvaraista. (Eskola & Suoranta, 1998.) Esimerkiksi tässä tutkimuksessa etsin haastateltavaksi sellaisia opettajia, joilla oli kokemusta sukupuolivähemmistöön kuuluvista oppilaista, sillä tarkoituksenani oli saada tietoa siitä, minkälaisia kokemuksia opettajilla on sukupuolen moninaisuudesta ja miten he ovat tukeneet sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita. Haastatteluaineiston tieteellisyys perustuukin siis tutkijan tekemiin perusteltuihin ratkaisuihin tutkimuksen suunnitteluvaiheessa sekä aineiston perusteelliseen analyysiin ja siitä tuotetun tiedon laatuun (Eskola & Suoranta, 1998).

Laadulliselle tutkimukselle on myös hyvin tyypillistä, että aineiston analyysi tapahtuu ilman ennakoasetelmia, jolloin analyysi lähtee liikkeelle aineistosta käsin. Tässä tutkimuksessa käytän myös itse aineistolähtöistä analyysiä. Tällaiselle tutkimukselle tyypillistä on myös hypoteesittomuus, vaikka (Eskola & Suoranta, 1998).

6.3 Analyysin kulku

Sitä mukaan kun sain toteutettuja haastatteluja ryhdyin kuuntelemaan niitä ja kirjoittamaan tekstiksi omiin tiedostoihin. Tällaista puheen tai kuvan muuttamista tekstiksi kutsutaan litteroimiseksi. Litteroinnin tarkkuus riippuu siitä, mihin asioihin esimerkiksi haastattelussa on tarkoitus kiinnittää huomiota. Jos esimerkiksi sillä on merkitystä, minkälaista haastateltavien välinen vuorovaikutus on tai ollaan

kiinnostuttu siitä, millä tavalla joistan asioista puhutaan, on litterointi tärkeää tehdä hyvin tarkasti. Tarkka litterointi voi sisältää esimerkiksi kuvauksia haastattelvien ilmeistä, eleistä, tunteista, äänenpainoista tai asennoista. (Ruusuvuori, 2010, s. 424-425) Tässä tutkimuksessa niin tarkka litterointi ei ollut tarpeen, sillä olin kiinnostunut siitä mitä haastateltavat kertoivat enkä niinkään siitä, miten he kertoivat. Litteroin haastattelut kuitenkin asianmukaisesti niin, että tekstistä ilmenee kaikki haastattelun aikana tuotettu puhe sekä minun että haastateltavan osalta (Ruusuvuori, 2010, s. 425).

Kun olin saanut kaikki haastattelut tehtyä sekä kuunnellut ja litteroinut ne, aloitin tekstien läpilukemisen kautta etsimään ja merkitsemään aineistosta tutkimuskysymysten kannalta olennaisia kohtia. Tällaista aineiston läpikäymistä kutsutaan koodaamiseksi (Jolanki & Karhunen, 2010).

Eskolan & Suorannan (1998) mukaan aineistosta on pyrittävä erottamaan ne asiat, jotka ovat tutkimusongelman kannalta olennaisia. Ensin siis teemoittelin aineistoa vain lihavoimalla niitä virkkeitä ja asioita, jotka koin merkityksellisiksi. Kun olin varma tekemistäni valinnoista, keräsin nämä katkelmat omaan tiedostoon ja erilleen muusta aineistosta. (Tuomi & Sarajärvi, 2009.) Kun jälleen lähdin lukemaan tekstiä läpi, alkoi lihavoiduista kohdista muodostumaan sellaisia kokonaisuuksia, joita pystyin värikoodaamalla erittelemään omiksi teemoiksi.

Aineiston läpilukeminen, koodaaminen ja teemoittelu on prosessi, jossa eri työvaiheet voivat kietoutua yhteen eikä niiden pilkkominen toisistaan erillisiksi ole perusteltua (Eskola & Suoranta, 1998). Aineiston analysointi oli myös tässä tapauksessa paljon monimutkaisempi prosessi kuin pelkästään läpilukeminen, koodaaminen ja valmiiden teemojen saaminen. Vaikka työvaiheet olivatkin kukaunkin tällaisia, kietoutuivat ne vahvasti toisiinsa ja esimerkiksi ensimmäisten teemoittelukertojen jälkeen teemat vielä muuttuivat. Aineiston analyysin aikana jouduin palaamaan toisinaan alkuperäiseen aineistoon ja pohtimaan aineiston ja tutkimuskysymysten suhdetta (Eskola & Suoranta, 1998).

7 Tutkimustulokset ja niiden tulkintaa

Seuraavissa alaluvuissa esittelen tutkimustuloksiani. Luvut on jaoteltu vastamaan tutkimuskysymyksiin siinä järjestyksessä, kun tutkimuskysymykset on esitelty luvussa 5. Olen löytänyt aineistosta jokaisen tutkimuskysymyksen alle teemoja, jotka olen jakanut laajempien yläotsikoiden alle.

Tulosluvut pitävät sisällään paljon aineistositaatteja, jotka on litteroitu sanatar-kasti. Luettavuutta helpottaakseni olen poistanut sitaateista epäolennaisia asioi-ta merkitsemällä lauseiden väliin kaksi viivaa (--) tai sensuroinut tekstiä yksityi-syyden suojan vuoksi merkitsemällä lauseiden väliin kaksi tähteä (**). Varmis-taakseni, että lukija ymmärtää mistä on kysymys, olen tarvittaessa merkinnyt sulkeisiin asian, josta haastateltava puhuu.

7.1 Opettajien näkemyksiä ja ajatuksia sukupuolen moninai-suudesta koulukontekstissa

Opettajien haastatteluista nousi esille monenlaisia näkemyksiä sukupuolen mo-ninaisuudesta ja erityisesti ajatuksia sukupuolen moninaisuudesta koulumaail-massa. Kaikilla haastateltavilla oli kokemusta sukupuoltaan ei-binäärisesti il-mentävistä oppilaista. Käsittelen seuraavissa alaluvuissa opettajien näkemyksiä ja kokemuksia sukupuolesta, muiden oppilaiden ajatuksista ja käytöksestä ei-binäärisiä oppilaita kohtaan sekä toiveita ja ajatuksia siitä, miten sukupuolen moninaisuus pitäisi ottaa huomioon koulumaailmassa.

7.1.1 Näkemyksiä sukupuolesta

Opettajien haastatteluissa oli nähtävissä näkemyseroja liittyen lasten sukupuoli-identiteetin kehitykseen, riippuen siitä, opettiko opettaja ala- vai yläkoulussa. Kahden alakoulun opettajan haastatteluista kävi ilmi, että he näkivät sukupuoli-identiteettiin liittyvät kriisit ja vaikeudet vasta murrosikään ja yläkouluun liittyvi-nä, kun taas tällaista puhetapaa ei ollut nähtävissä yläkoulun opettajilla. Toi-saalta yksi alakoulun opettajista ei maininnut mitään ikään liittyvää näkökulmaa.

Tämän alaluvun kaksi ensimmäistä teemaa eli *ikäsidonnaisuus ja tyttö-poika-normi* perustuvat siis vain kahden opettajan näkemyksiin. Koen kuitenkin, että heidän esille tuomansa näkemykset ovat tutkimukseni kannalta olennaisia ja mahdollisesti heijastelevat monien muidenkin alakoulunopettajien näkemyksiä.

Ikäsidonnaisuus

Yksi alakoulun opettaja (H1) mainitsi moneen otteeseen, että alakoululainen ei vielä voi tietää omasta sukupuoli-identiteetistään ja esitti, että tällaisen sukupuoli-identiteettipohdinta liittyy vasta murrosikään ja seksuaaliseen heräämiseen.

Ainaki tää ikäkausi on semmonen, et tää on sellasta harmaata aluetta -- niin mun mielestä tän ikänen, ala-asteikänen, alle 12-vuotias, ei oo edes ajankohtanen tällanen asia, että vois tällasta asiaa [sukupuoli-identiteettiä] edes pohtia. (H1)

Murrosiän aikana, niinku moni muukin asia nousee pintaan, niin sillon alkaa sellanen etsikkoaika, niin sillon haetaan sitä omaa itseä, että mä luulen, että hän oli liian lapsi, liian kehittymätön vielä edes ite niinku miettimään tätä, että mikä hän on, että aino on nää meijän ulkopuolisten havainnot. (H1)

Haastattelukatkelmat paljastavat ajatuksen siitä, että alakoululaiset eivät vielä kehitystasoltaan olisi ikään kuin valmiita käsittelemään tällaista omaan sukupuoleensa liittyvää asiaa. Näkemys voi olla vahingollinen joidenkin oppilaiden kannalta, sillä jotkut lapset ovat hyvin tietoisia omasta ei-binäärisestä sukupuoli-identiteetistään jo esimerkiksi ennen kouluikää (Alanko, 2014, s. 17; Vilkkä, 2010, s. 29).

Sama opettaja kertoi ajattelevansa, että sukupuoli-identiteetin mahdollinen kyseenalaistaminen liittyy vasta murrosiässä tapahtuvaan seksuaaliseen heräämiseen. Sukupuoli-identiteetti ja seksuaalisuus ovat kaksi eri asiaa, eivätkä ne aina liity toisiinsa. Kuitenkin esimerkiksi transsukupuolisuudesta on aiemmin käytetty sanaa transseksuaali, mikä saattaa johtaa siihen, että osa ihmisistä liittää sukupuolivähemmistöön kuuluvat sukupuoli-identiteetit edelleen osaksi seksuaalisuutta. Kuitenkin esimerkiksi transsukupuolinen tarkoittaa ainoastaan henkilön sukupuoli-identiteettiä, ei seksuaalisuutta (THL, 2020).

Lapsen tai nuoren kokema sukupuoli-identiteetti ei välttämättä jatku aikuisuuteen, mutta hänen silloinen kokemuksensa tulisi ottaa tosissaan sitä kunnoittaen ja tukien (Valojää, 2018, s. 11). Voikin olla vahingollista, että opettaja näkee alakoululaisten olevan liian nuoria pohtimaan omaa sukupuoli-identiteettiään, koska tällöin opettaja saattaa sivuuttaa oppilaan sukupuolikokemuksen tai ei ota asiaa tosissaan. Opettajan näkemyksessä mielenkiintoista on se, että hän kuitenkin kertoo opettaneensa oppilasta, joka selvästi identifioitui vastakkaiseen sukupuoleen.

Myös toinen alakoulun opettaja (H3) esitti näkemyksiä sukupuoli-identiteettipohdinnasta suhteessa lapsen ikään, mutta perusteli näkemystään ennemminkin asioiden helpoudella pienempien lasten kanssa.

Uskon että siinä vaiheessa ku tulee teini-ikä ja kasvetaan, niin asiat monimutkastuu kovasti, että tietyl taval koen myös, että pienten kanssa tällaiset asiat on just aika helppoja, et sitte mä luulen et on aika paljon kompleksisempia myöhemmin. (H3)

Jos ne ois ollu vanhempia ne oppilaat, niin silloin ois ollu myös jonkun verran tarvetta niinku ottaa ite enemmän selvää [sukupuolen moninaisuudesta]. (H3)

Opettajan pohdinta voi toki viitata myös siihen, että hän ajattelee, että pienemmät lapset eivät ole vielä niin kehittyneitä ajattelemaan omaa sukupuoltaan niin monimutkaisesti kuin esimerkiksi yläkoululaiset, minkä takia hän pitää näitä asioita helppoina alakoululaisten kanssa. Opettaja ei kuitenkaan kiellä sitä, etteikö alakoululainen voisi kokea omaa sukupuoltaan joksikin muuksi kuin syntymässä määritellyksi.

Tyttö-poika-normit

Edellä siteeratut opettajat toivat esille myös tyttönä ja poikana olemisen normin. Toinen opettajista puhuu hyvin vahvastikin nimenomaan kahdesta eri sukupuolesta ja tyttöjen ja poikien välisistä eroista.

Hän mielsi itsensä pojaks, mutta sitte toisaalta hän oli hyvin kaukana siitä poikien maailmasta. (H1)

Mut yleensä ku tullaan kolmosesta ylöspäin, niin tulee sellanen inhovaihe, et halutaan olla joko vaan poikien kanssa tai tyttöjen kanssa ja sit siinä vaiheessa tää poika edelleen pysy siinä tyttöporukassa. (H1)

Tää oli jotenki niinku yllättävää, tai en mä tiedä oliko yllättävää, mutta et tää poika laittoki ittensä niinku miessukupuoleen, et hän on poika, hän ei oo tyttö, vaikka hän toimi enemmän ku tyttö ja se ympäristö miten hän käyttäyty ja muu, niin muistutti paljon enemmän tyttöjen maailmaa. (H1)

Mutta niinku mitä mä ajattelen siitä pojasta, niin hän oli sellanen mitä monta kertaa tytöt koulussa on, että hän ottaa kovasti kontaktia opettajaan ja sillai hassuttelee yhdessä ja nauraa ja pojat ehkä enemmänkin, et niil on vähän erilainen tapa. (H1)

Mielenkiintoista opettajan esimerkeissä on se, että vaikka hän puhuu ei-binäärisestä oppilaasta, jonka sukupuoli on hänen tulkintansa mukaan poika mutta joka käyttäytyy tytön lailla, hän samalla kuitenkin luonnehtii poikana ja tytönä olemista hyvin stereotyyppiseen sävyyn. Voi olla, että opettaja kokee helpoksi selittää tämän ei-binäärisen oppilaansa toimintaa tällaisten stereotyyppien kautta.

Myös toinen opettaja (H3) näyttää näkevän tyttönä ja poikana olemisen normina ja myös kohtelee oppilaita tällaisen normin mukaisesti.

Mä voin nyt esimerkiks sanoo, koska nyt mun luokassa on harvinaisen normatiiviset oppilaat, niin kyllä mä täl hetkellä helposti sanon niinku tytöt tai pojat, voi sanoo ihan helposti niiku ajattelematta asiaa sen enempää, et tulee jostai tuolta selkäytimestä. (H3)

Katkelmasta käy ilmi, että opettaja toki tuntee oppilaansa ja on todennut, että luokassa ei ole ketään ei-binääristä oppilasta. Voi kuitenkin olla, että tilanne ei aina tule olemaan tämä ja myös opettajan tämänhetkisten oppilaiden identiteetit voivat olla vielä etsinnässä. Olisikin sukupuolen moninaisuuden huomioimisen ja sen näkyvyyden kannalta hyväksi, jos opettaja ottaisi sukupuolen moninaisuuteen liittyvät asiat huomioon riippumatta siitä, onko opetusryhmä tai luokka ”normatiivinen” vai ei (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2015; Safe School Coalition, 2016).

Toinen opettajista (H1) vielä totesi, tosin seksuaalivähemmistöihin viitaten, että sukupuoli-identiteetiltään muut kuin tytöt ja pojat ja naiset ja miehet ovat vielä poikkeuksia.

Omasta kouluympäristöstä missä on kaksi äitiä, että onhan se vielä semmonen niinku poikkeus ja outo juttu, niinku sanotaan näin, että pääasiallisesti tässä ollaan edelleen niinku tyttöjä ja poikia ja miehiä ja naisia, että minusta sellanen se nykytilanne niinku tällasessa ympäristössä on se. (H1)

Opettaja viittaa ajatuksessaan *tällaiseen ympäristöön*, millä hän oletettavasti tarkoitti ympäristöä jossa hän työskentelee eli alakoulua. Tämä yhdistyy ajatukseen, jota siteerattiin sivulla 32 puhuttaessa oppilaiden iän vaikutuksesta sukupuoli-identiteetin ymmärtämiseen. Hän ehkä viestii tässäkin, että sukupuolen moninaisuus ei jollain tavalla vielä kosketa alakoulua, ja näkee ei-binääriset oppilaat hyvin poikkeavana ilmiönä.

Toisen ihmisen sukupuoli-identiteetin ymmärtäminen poikkeuksena luo toiseutta. Silloin on kysymys valta-asetelmasta, jossa toinen ihminen, joka kokee kuuluvansa enemmistöön, niin sanotusti normatiiviseen ihmisryhmään, pitää muita ihmisryhmiä poikkeavina ja tätä kautta toisarvoisina (Löytty, 2005, s. 9).

Sukupuolen moninaisuuden hyväksyminen

Edellisessä teemassa kahden opettajan haastattelukatkelmista nousi heteronormatiivisia ajatusmalleja sekä vääristyneitä käsityksiä lasten sukupuoli-identiteetin kehityksestä. Seuraavaksi käsittelen samojen opettajien haastatteluista nousseita sukupuolen moninaisuutta ymmärtäviä käsityksiä. Melkein jokaisessa haastattelussa opettaja ilmaisi ymmärryksensä sukupuolen moninaisuudesta olemassa olevana ilmiönä koulumaailmassa.

Tää on nyt meille uus asia nimenomaan tää sukupuoli-identiteetti, et nyt täl hetkel mä en tiedä ketään oppilasta, ketä mä arvelisin et se ei oo tyttö tai poika, ja mä oon oikeestaan aika yllättynykin siitä. Et oikeestaan mä en nää tällä hetkellä edes ketään semmosta, jota mä arvelen et toi on varmaan homo tai lesbo, mitä mä en oo oikeestaa kymmeneen vuoteen nähnykkään, mikä on outo, koska nyt siitä niinku puhutaan. (H1)

Tässä opettaja H1 toteaa, että vaikka hän ei vuosiin ole kohdannut ei-binääristä oppilasta, hän on siitä yllättynyt, koska tällä hetkellä sukupuolen moninaisuudesta puhutaan enemmän kuin ennen.

Myös muut opettajat toivat esiin ajatuksia siitä, että sukupuolen moninaisuus on olemassa oleva ilmiö ja koulussa on tai tulee todennäköisesti olemaan ei-binäärisiä oppilaita.

Mun lähtökohta on, että ku mulla on opetusryhmä, niin mä kuvittelen tilastollisesti että siinä todennäköisesti on joku joka miettii näitä asioita. (H2)

Mä jotenki niinku koen sen niin, että ei mua ainakaa jännitä sellanen tilanne tai mä en koe sitä mitenkään vaikeena, kun sellanen tilanne vielä varmasti tulee, kun luokassa on joku sellanen, joka ei mee näihin ns. perinteisiin [sukupuolinormeihin]. (H3)

Täs koulussa, tääl on yli 900 oppilasta -- tai voidaan niinku olettaa et täällä on kaikkia sukupuolia. (H5)

Sitaateista käy ilmi, että opettajat ovat hyvin tietoisia siitä, että sukupuolen moninaisuus koskettaa myös lapsia ja opettajat ottavat asian myös huomioon työssään, pitämällä mahdollisena sitä, että opetusryhmässä tai koulussa voi aina olla joku sukupuolivähemmistöön kuuluva.

Jos sukupuolen moninaisuudesta on jo valmiiksi tullut tunnustettu ja tunnistettu ilmiö, ei sitä tarvitse ottaa esille uutena asiana silloin, kun joku oppilas ehkä ilmoittaa kuuluvansa sukupuolivähemmistöön. Jos sukupuolen moninaisuudesta aletaan puhua vasta silloin, kun joku tietty henkilö ilmoittaa kuuluvansa sukupuolivähemmistöön, voi seuraksena olla asian yksilöityminen. (Karvinen, 2016, s. 12-13.) Sukupuolen moninaisuudesta tulisikin puhua koulussa aina silloin, kun sukupuoleen liittyvät asiat ovat jollain tavalla esillä (Karvinen, 2016, s. 8). Sukupuolen moninaisuudesta puhuminen edellyttääkin sitä, että opettaja tiedostaa asian olemassaolon, oli opetusryhmässä sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita tai ei.

7.1.2 Lasten suhtautuminen sukupuolen moninaisuuteen

Kaikki haastateltavat kertoivat muiden oppilaiden suhtautumisesta sukupuolen moninaisuutta ja ei-binäärisiä oppilaita kohtaan. Opettajat ovat tehneet sekä kielteisiä että myönteisiä havaintoja. Kielteisiä havaintoja ovat kiusaamisen erilaiset tavat, kuten tässä tapauksessa huutelu, nimittely tai pahan puhuminen. Moni oli kuitenkin myös havainnut oppilaiden keskuudessa neutraalia suhtautumista, ja yksi opettajista kuvaili lasten suhtautumista jopa hyvin suvaitsevaiseksi.

Huutelu ja pahan puhuminen

Sukupuoltaan epätyypillisesti ilmentävät ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat kokevat koulussa enemmän kiusaamista ja syrjintää kuin muut oppilaat (Alanko, 2014, s. 27-28; Lehtonen, 2014, s. 68-69). Nimittely on hyvin yleinen kiusaamisen ja häirinnän muoto koulussa, ja esimerkiksi ”homottelua” tapahtuu paljon jo alakoulussa (Karvinen, 2016, s. 11). Vaikka sana *homo* ei kuvaakaan sukupuolta, nostan sen tässä yhteydessä esille, sillä opettajat toivat *homottelun* hyvin vahvasti esille haastatteluissa. Haastateltavasta opettajista neljä viidestä mainitsi oppilaiden välisen *homottelun*.

Mut kyl mä uskon et sillon jos erilaisuus on kyseessä niin sillon tulee helpommin se sana *homo*. (H1)

Semmosta niinku *homottelua* siitä miten ilmasee niinku sukupuolta niin siihen liittyen -- sitä on kyllä ollu. (H2)

Kylhä siis sellasta kohtaa, niinku kuulee tuolla sellasta *homottelua* ja sellasta, et sehän on sitte aika helposti sit ku valitaan haukkumasanoja niin kyl sielt se *homo* nousee aika kärkekaartiin. (H3)

Mitä tääl on edelleenki on se ihan perus *homottelu*, mitä ne oppilaat huutelee siellä toisillee. (H4)

Opettajat pitivät *homottelua* lasten ja nuorten keskuudessa hyvin tavallisena tapana haukkua toista, mutta moni totesi sen liittyvän nimenomaan oppilaan erilaisuuteen. Kuitenkin ilmeni, että sana *homo* valikoituu hyvin usein haukkumasanaksi; voi siis olla, että siitä on muodostunut yleinen haukkumasana, haukuttiin sitten toisen ulkonäköä tai jotain muuta ominaisuutta.

Tällaisen kielenkäytön on todettu lisäävän yleisesti oppilaiden turvattomuutta, ja erityisesti se loukkaa niitä, jotka ovat homoseksuaaleja (Karvinen, 2016, s. 13). Toisen oppilaan sukupuolenilmaisun halventaminen haukkumasanalla *homo* voi kertoa oppilaiden tietämättömyydestä tai omaksutusta väärästä tiedosta. Lehtonen (2003, s. 143) toteaa, että *homottelu* on kouluissa hyvin yleistä eivätkä kaikki lapset ja nuoret edes ymmärrä liittää homo-sanaa seksuaalisuuteen. Oppilaat tarvitsisivatkin aikuisilta ohjausta ja oikeaa tietoa näihin tilanteisiin. (Karvinen, 2016, s. 11.)

Opettajat mainitsivat myös oppilaiden keskuudessa tapahtuvan yleisesti huuteluja ja kommentointia, jota sukupuoltaan epätyypillisesti ilmentävät tai sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat saattavat saada osakseen.

Et jos joku ei ilmase sukupuolta niin totuttuun tapaan, ni sellaseen on voinu olla jotai kommentointia, et niitä on selvitelty ja oon puuttunu. (H2)

En mä mitää sellasta suurempaa oo huomannu niinku siitä et heil ois ollut luokkakavereiden kaa mitää sellasta suurempaa ongelmaa, voi sitte olla et joltai toiselta luokalta saatto tulla kyselyitä että: *"Hei toi tyyppi teijän luokalla, niin miks se on tollanen?"*. (H4)

No ne taisteluhelikopterivitsit on kyllä kuultu jo muutamaan otteeseen -- yleistä niinku halventavaa puhetta on kuullu ja on joutunu niinku siihen puuttumaan. (H5)

Alanko (2014, s. 27) toteaa, että koulussa tapahtuva kiusaaminen kohdistuu transihmisiin vieläkin useammin kuin seksuaalivähemmistön edustajiin. Toisen oppilaan epätyypillinen sukupuolen ilmaisu saattaa aiheuttaa joissain oppilaissa kummeksuntaa, mikä voi johtaa juuri asian esille tuomiseen negatiivisessa mielessä, pahimmillaan kiusaamisena. Sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä ja kiusaaminen voivat johtaa kiusatun jäämiseen pois koulusta. Monet oppilaat saattavatkin salata oman sukupuoli-identiteettinsä, sillä pelkäävät joutuvansa kiusaamisen kohteeksi (Alanko, 2014, s. 27).

Erilaisuuden hyväksyminen ja suvaitsevaisuus

Siitä huolimatta, että oppilaiden keskuudessa tapahtuu kiusaamista, raportoivat opettajat myös oppilaiden myönteisestä suhtautumisesta sukupuolen moninai-

suuteen. Kolme opettajista näki oppilaiden suhtautumisen neutraalina: erilaisuuteen ei kiinnitetty sen kummemmin huomiota.

Sit tän yhen keissin jälkeen kun tää yks oli sanonut, että tää oppilas ei oo poika vaan tyttö, niin tota ei siihen oikeestaan kiinnitetty mitään huomioo, et se nähtiin luonnollisena se sen oleminen ja käyttäytyminen. (H1)

Lapset näkee toisensa, et ne näkee sen kaverin, eikä oikeestaan sitä ihonväriä tai muuta. (H3)

On ollu hyvällä tavalla mielenkiintosta huomata esimerkiksi ku niillä luokilla missä nää oppilaat on ollu, on ollu muutamii semmosii: *“Miks sä pu-keudut noin, miks sä käyttäydyt näin?”*, mut loppujen lopuks oon huomannu, et ei nää oppilaat, ei ne hirveen paljon tartu siihen, et ne on sillee: *“Toi on meillä luokkakaverina, toi on vähän tommonen”*. (H4)

Yllä olevien katkelmien perusteella opettajat kokevat, että oppilaat kiinnittävät enemmän huomiota muihin asioihin, kuin ulkonäköön tai käyttäytymiseen. Niistä käy kuitenkin ilmi, että oppilaiden erilaisuuden hyväksyminen on näissä tapauksissa tapahtunut luokan sisällä, eikä koulun oppilaiden yleisestä ilmapiiristä ole mainintaa.

Yksi opettajista puhui paljon myös siitä, kuinka hän näkee lapset hyvin suvaitsevaisina ja reiluina.

Lapset on must niin hirveen suvaitsevaisia, et ne tulee ehkä myöhemmin, ne tulee must myöhemmin ne kaikenlaiset sellaset, et ehkä enemmän siinä ku teini-ikä alkaa, et pienet lapset on mun mielestä jotenki tosi helppoja noitten asioitten kanssa. (H3)

Opettaja esittää, että pienet alakoululaiset ovat vielä hyvin suvaitsevaisia, mutta saattavat muuttua murrosikään mennessä. On positiivista, että opettaja näkee lasten olevan perusluonteeltaan suvaitsevaisia. Hän mainitsee myös, että lasten suvaitsevaisuus ja oikeudenmukaisuus voi helpottaa erilaisten tilanteiden selvittämistä.

7.1.3 Muita näkemyksiä

Tässä alaluvussa käsittelen vielä lyhyesti paria muuta aineistosta noussutta käsitystä sukupuolen moninaisuudesta ja sen huomioimisesta koulussa. Näitä ovat opettajien kertoman mukaan heidän tapansa sivuuttaa joitain tilanteita,

missä sukupuolen moninaisuus nousee esille sekä toisen opettajan esille nostama eletyn ajan vaikutus siihen, miten sukupuoli ja sukupuolen moninaisuus nähdään ja koetaan. Nämä käsitykset nousivat esille vain kahden opettajan haastatteluista, mutta koen teemat tärkeiksi jonka takia haluan nostaa ne esille tässä analyysissä.

Tilanteiden sivuuttaminen ja käsittelemättömyys

Kaksi alakoulun opettajaa (H1, H3) esittivät muutamaankin otteeseen kokemuksensa siitä, että joihinkin tilanteisiin joissa sukupuolen moninaisuus on tullut esille, ei heidän mielestään ole tarvinnut puuttua tai näitä tilanteita ei ole tarvinnut käsitellä.

Sit ku piti mennä tyttöjen ja poikein pukukoppiin, niin tää oppilas ei oikee aina meinannu tietää, että hän meni sitten sen tyttöporukan kanssa, ja sitten hänet hätistettiin sieltä pois, ei kuitenkaa silleen ilkeesti -- et siinä oli varmaan vaa se et: *”Hei tuu sä tälle puolelle!”*, että niinku moni muuki sellanen tilanne et jos siihen ei liikaa kiinnitetä huomioo, tietysti se voi olla myös huono asia ettei kiinnitetä huomioo. (H1)

Sitä, että tietyissä tilanteissa sukupuolipohdintoja ei kannata nostaa esiin, opettaja perustelee sillä, että joskus on oppilaiden kannalta helpompaa siirtyä eteenpäin tilanteissa, ikään kuin oppilasta tai oppilaita suojellakseen. Opettaja kuitenkin itsekin toteaa, että voi olla huono asia, jos esimerkin kaltaiset tilanteet jäävät käsittelemättä. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen käsittelyn marginaalisuudella on pitkät perinteet, jotka perustuvat heteronormatiiviseen käsitykseen ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolesta (Lehtonen, 2003, s. 52). Lehtonen (2014, s. 27-28) myös arvioi, että monet opettajat eivät miellä tällaisten teemojen kuuluvan kouluun, eivätkä sen takia halua myöskään käsitellä sitä.

Sukupuolen moninaisuuden käsittelemättä jättäminen voi olla vahingollista niiden oppilaiden kannalta, jotka ehkä pohtivat omaa sukupuoli-identiteettiään tai jo identifioituvat sukupuolivähemmistöön. Sivuttaminen tekee ilmiöstä näkymättömän ja tätä kautta esimerkiksi sukupuolivähemmistöön kohdistuvat ongelmalliset tilanteet voivat silloin jäädä huomaamatta (Taavetti, 2015, s. 83).

Opettaja H1 esittää myös ajatuksen siitä, että on hyvä olla kiinnittämättä huomiota ihmisiä erottaviin piirteisiin ja keskittyä yhdistäviin tekijöihin. Opettajan tarkoitusperät ovat selvästikin hyväntahtoisia, mutta kaikkea erilaisuutta tuskin voi sivuuttaa. Erilaisuuden näkyminen ja tiedon lisääminen voi olla tapa lisätä ymmärrystä, ja sitä kautta vähentää ihmisten erilaisuudesta johtuvaa hämmennystä (Karvinen, 2014, s. 8).

Opettajat perustelivat sukupuolen moninaisuuteen liittyvien tilanteiden käsittelemättä jättämistä myös sillä, että toiset oppilaat ovat ymmärtäviäisiä ja ei-binääriset oppilaat olleet selkeä osa ryhmää.

Luokan kanssa pääasiallisesti sitä ei tarvinnut käsitellä ja se johtuu mun mielestä siitä, että lapset on hyvin ymmärtäviäisiä, että ne ei nähny siinä mitään outoa. (H1)

Ei niinku tietyl taval oo ollu mitää tarvetta [käsitellä luokan kanssa sukupuolen moninaisuutta], et he ovat olleet kiinteä osa sitä ryhmää ja vaan niinku omanlaisiaan siinä, et ei sitä mitenkään sen kummemmin ole nostettu esiin. (H3)

Toki opettajat pyrkivät haastattelussa kuvaamaan luokkayhteisöjään realistisesti eikä ole syytä epäillä heidän kuvauksiaan. Tutkimukset puhuvat kuitenkin vahvasti siitä, että ei-binääriset oppilaat ovat aina vaarassa joutua kiusatuiksi (Alanko, 2014; Lehtonen, 2014; Safe School Coalition, 2010).

Toinen yllä siteeratuista opettajista kuitenkin toteaa olevansa sensitiivinen ja ottavansa sukupuolen moninaisuuden huomioon, mutta tilannekohtaisesti, silloin jos hänen luokallaan on joku ei-binäärinen oppilas. Tämä voi kuitenkin aiheuttaa eettisiä ongelmia, jos luokassa aletaan käsittelemään sukupuolen moninaisuutta tietyn oppilaan sukupuoli-identiteettiä viitaten (Karvinen, 2016, s. 12-13).

Mä oon aluks varmaan ollu heijänki kanssaan niinku sensitiivisempi, ja nyt on niinku hirveen helppo luiskahtaa tavallaan semmoseen koska siihen ei tarvii niinku kiinnittää huomiota. (H3)

Toki on positiivista, että opettaja toimii aina sen mukaan, minkälainen lapsiryhmä hänellä milloinkin on. Kuitenkin sukupuolen moninaisuuden teemojen ja moninaisuuden huomioimisen eteen tulisi jatkuvasti tehdä töitä koulun arjessa

(Taivaloja, 2016, s. 8). Opettaja toteaa myös, että sukupuolen moninaisuuden huomioimattomuuteen ei tarvitsisi sortua, mutta se on helppoa. Tämä kertoo siitä, että opettaja on reflektoinut asiaa omalla kohdallaan ja on tietoinen omasta toiminnastaan, jolloin myös toiminnan muuttaminen on mahdollista.

Eletty aika

Yksi haastateltavista opettajista on iältään hieman vanhempi kuin muut, ja hän puhui myös paljon vanhemmasta ”tapauksesta” kuin muut opettajat. Hänen puheestaan kävi selvästi ilmi tuonaikaisten näkemysten vaikutus ajatuksiin sukupuolen moninaisuudesta.

Yli kymmenen tai kymmenen vuottaki sitte, nii ei ollu esimerkiksi tällasta termiä kuin muunsukupuolinen, että mun omaan maailmaan se on aina-ki iskostunu vasta niinku lähivuosina, ku siitä on ollu enemmän puhetta, ja tota ennen sitten ajateltiin vaan että on niinku tyttö tai poika tai sitten että tyttö suuntautuu niinku enemmän pojaks ja poika tytöks. (H1)

Tokihan aina on sellasia poikatyttöjä ja tässäkin porukassa oli urheilevia tyttöjä ku sillon ajateltiin, että on tällasia poikatyttöjä, nykyäänhän pojat ja tytöt tekee hirveesti asioita sekasin. (H1)

On 10-15 vuotta kulunu, niin tota hän ei itse ois varmastikkaan koskaan ajatellu sillä lailla, että minä en ole poika tai että minulla ei ole sukupuolta tai kyl hän niinku itsensä ajatteli poikana, mut toisaalta oliko siihen sillon oikeen muuta mahdollisuutta? Ei ollu ehkä avautunu tämmöstä tietä-mystä. (H1)

Opettaja kuvailee, kuinka ajallinen konteksti vaikuttaa esimerkiksi termistöön ja stereotypioihin, kuten siihen, että tyttömainen poika miellettiin homoksi tai että urheilevat tytöt poikamaisiksi. Opettaja esittää myös oivaltavan ajatuksen eletyn ajan vaikutuksesta oman identiteetin ymmärtämiseen, kun hän toteaa, että oppi-laalla ei välttämättä silloin ollut edes mahdollisuutta ymmärtää itseään.

Opettaja myös toteaa nykypäivänä asioiden olevan toisin kuin vielä 10-15 vuotta sitten. Hän näkee yhteiskunnallisella suvaitsevaisuudella olevan vaikutusta esimerkiksi nuorten pukeutumiseen. Hän puhuu pojista, jotka käyttävät koulussa vaaleanpunaisia huppareita. Hänen mielestään on hienoa, että pojat *uskaltavat* nykyään pukeutua pinkkeihin huppareihin, vaikka vaaleanpunaisen on ste-

reotyypillisesti ajateltu olevan tyttöjen väri. Hänestä on hienoa, että nykyisellä sukupolvella on uskallusta ja mahdollisuus rikkoa tällaista normia.

7.1.4 Toiveita ja ajatuksia

Ennen kuin siirryn käsittelemään seuraavaa tutkimuskysymystä, avaan vielä opettajien haastatteluissa ilmenneitä toiveita ja ajatuksia sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta koulumaailmassa. Opettajien esittämät toiveet liittyivät koulun toimintatapoihin ja fyysisten tilojen turvallisuuteen sekä haaveisiin tiedon lisääntymisestä.

Must se ääneen puhuminenki ois niinku tärkeätä, että mä en usko et koulussa hirveen moni niinku vastustas mitään mut sitä ei tuoda sillee ilmi, tai sanallisteta sitä moninaisuutta, se on ehkä se ongelma. (H2)

Tarkasteltas sitä et miten siellä koulussa rakennetaan sitä arvostettua ensimmäisyyttä ja toiseutta ja sit tavallaan pyrittäs ottaa käytäntöön sillee et jokainen vois kokea olevansa arvostettu, tavallinen ja luonnollinen ja normaali ja kaikkee, et niinku et ei oo kyse pelkästään semmosista pienistä muutoksista vaan semmosista isommasta näkökulma. (H2)

Toive olis se että tota kaikki sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden liittyvät asiat ei jäis semmoseks sanahelinäks jossai opetushallituksen jutuissa ja koulujen näissä suunnitelmissa, vaan niihin oikeesti sitte sitouduttas ja niitä tota seurattas, koska kuten sanoin, ei koulussa ole muutenkaan helppoa aina, niin sitte kun vielä tulee tätä et kuka minä olen ja onko minussa jotain vikaa -- ihan kauhee ajatus, niin sen takia nyt toivoisin että ymmärrystä lisääntys. (H4)

Näiden kahden opettajan toiveet liittyivät sukupuolen moninaisuuden esille tuomiseen ja ymmärryksen lisääntymiseen koulumaailmassa. Kummankin opettajan ajatuksista ilmenee tarve sille, että sukupuolen moninaisuus otettaisiin vakavasti ja sen eteen tehtäisiin isoja muutoksia, joihin myös sitouduttaisiin. Sukupuolen moninaisuuden huomioiminen näyttäytyy tärkeänä asiana kummallakin opettajalle.

Opettajat toivat esille myös toiveensa liittyen liikuntatuntien käytäntöihin.

Toki toivois että ne ois semmosii [liikuntaryhmän vaihtaminen] automaattisia mahdollisuuksia tai että ne ryhmät sit purettas jotenki joku päivä. (H2)

Mä tietysti toivoisin et kaikki niinku pukkarit esimerkiksi et ois semmoset suljetut suihkut tietsä, ja varsinki nyt ku teinien kanssa ollaan tekemissä, ku ne on niinku solmussa, sukupuolesta riippumatta, ittensä kanssa, olkoon dysforiaa tai ei tietsä, niin se ois mitä vähimmässä määrin, että sais niinku, koska nythän ne ei käy suihkussa liikkatunnin jälkeen kun niitä ahistaa. (H5)

Opettajat toivoivat parannusta liikuntatuntien ryhmäjakoon sekä pukuhuonekäytäntöihin. Yksi opettajista toivoi, että liikuntaryhmän vaihtaminen olisi se toimenpide, mitä yksittäisten oppilaiden vähintäänkin pitäisi tehdä, mutta enemmän hän vielä toivoi sukupuolittuneiden liikuntaryhmien purkamista.

Toinen opettajista oli vahvasti sitä mieltä, että erityisesti yläkouluikäisten kanssa tämänhetkiset pukuhuoneet eivät toimi, sillä ylipäättään nuoret arkailevat pukeutumista ja suihkussa käyntiä julkisesti. Lehtosen (2003, s. 222-225) mukaan erityisesti murrosikäiset nuoret, kokevatkin koulun yleiset suhkutilat ahdistavina ja kiusaamisen mahdollistavina tiloina. Haastateltavan opettajan (H5) ehdotus muuttaa pukuhuoneet suljetummiksi ja yksityisemmiksi tiloiksi on tärkeä, sillä tällainen ratkaisu palvelisi kaikkien oppilaiden tarpeita, eikä pelkästään sukupuolivähemmistöön kuuluvien.

Opettajien haastatteluissa nousi esiin myös tarve tiedon saamiselle, sillä se olisi opettajan työn kannalta olennaista.

Meidän täytyy saada tietoo täst asiasta ja meidän täytyy tietää täst asiasta ja meitä täytyy sivistää siitä asiasta, et varmaan enemmän ja enemmän tulee vastaan esimerkiksi opettajina henkilöitä jotka on, taikka vanhempia, et se on tosi tärkeetä, ja mitä mä en varmastikkaan paljon tiedä enkä, mutta olen kyllä kiinnostunut ja halukas itseäni sivistämään tässä asiassa. (H1)

Mä oikeesti toivoisin ku tää on kuitenkin sellanen aihe, että olispa tästä enemmän koulutuksia, että kyllä meitä koulutetaan digiasioissa ja kaikessa muussa, että musta tää ois kuitenkin aika tärkeä oppilaiden kohtaamiseen liittyvä asia, niin lisää tästä kiitos. (H4)

Opettajat pitivät sukupuolen moninaisuuden teemoja selvästi tärkeänä asiana ja kokevat, että heillä ei ehkä ole vielä tarpeeksi tietoa siihen nähden, miten tärkeästä asiasta on kyse. Yksi opettaja perustelee asian tärkeyttä kuitenkin pi-

kemminkin toisten mahdollisesti sukupuolivähemmistöön kuuluvien opettajien tai vanhempien näkökulmasta, kun taas toinen kokee tiedon lisäämisen tärkeäksi oppilaiden hyvinvoinnin kannalta. Kuitenkin viesti kummankin opettajan osalta on sama: opettajat tarvitsevat lisää tietoa sukupuolen moninaisuudesta.

7.1.5 Yhteenveto

Edellisissä luvuissa olen käsitellyt opettajien näkemyksiä ja kokemuksia sukupuolen moninaisuudesta koulussa. Keskiössä ovat olleet opettajien omat kokemukset. Opettajien haastatteluista nousi ajatuksia lasten sukupuolesta ja sukupuoli-identiteetin kehityksestä ja muiden oppilaiden suhtautumisesta ei-binäärisiin oppilaisiin. Opettajat kertoivat, että muut oppilaat ovat suhtautuneet ei-binäärisiin oppilaisiin yleensä myönteisesti tai neutraalisti, mutta jokainen opettaja muisti myös tilanteita, joissa on tapahtunut nimittelyä tai pahanpuhumista.

Jokainen haastateltava on urallaan kohdannut sukupuolen moninaisuutta sekä opettanut ei-binäärisiä oppilaita, mutta siitä huolimatta muutama opettaja esitti myös sellaisia näkemyksiä, jotka eivät palvele sukupuolen moninaisuuden huomioonottamista kouluissa. Tällaisia näkemyksiä ja toimintatapoja olivat esimerkiksi sukupuolikokemuksen näkeminen ikäkauteen sidonnaisena, tyttönä ja poikana olemisen näkeminen normina tai sukupuolen moninaisuuden sivuuttaminen esimerkiksi sellaisissa tilanteissa, joissa sen käsitteleminen oppilaiden kanssa olisi voinut olla tärkeää.

Kokonaisuudessaan opettajien haastatteluista tuli ilmi myös paljon sellaisia asioita, jotka luovat hyvän pohjan sukupuolen moninaisuuden huomioimiselle koulussa. Moni opettaja tunnusti sukupuolen moninaisuuden olemassaolon ja sen käsittelyn tärkeyden koulumaailmassa. Opettajat myös toivoivat lisäkoulutusta aiheeseen liittyen sekä kokonaisvaltaisia muutoksia esimerkiksi liikunnanopetuksen käytäntöihin.

7.2 Sukupuolen moninaisuuden käsittely ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden tukeminen koulussa

Toinen tutkimuskysymykseni koskee sukupuolen moninaisuuden käsittelyä koulussa sekä toimenpiteitä sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden tukemiseksi. Opettajien haastatteluista nousi monia eri näkökulmia. Olen jakanut ne viiteen eri ryhmään, joissa jokaisessa aikuiset ovat aktiivisia toimijoita, joiden toiminnan päämääränä on sukupuolen moninaisuuden huomioiminen koulussa.

Nämä viisi eri näkökulmaa ovat: kaikki oppilaat huomioiva toiminta, yksittäisten sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden kanssa toimiminen, työyhteisössä toimiminen, opettajan itsenäinen valveutuminen sekä koulun ulkopuolisten ihmisoikeusjärjestöjen, kuten Setan, toiminta. Osa näistä näkökulmista sisältää yksityiskohtaisempia alateemoja erilaisista toimintatavoista, joita tulen käsittelemään seuraavissa alaluvuissa.

7.2.1 Kaikkia oppilaita koskevat asiat

Kaikki oppilaat huomioiva toiminta sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta linkittyi opettajien haastatteluissa yksittäisen opettajan toimintaan luokassa mutta myös toimintaan yleisemmin koulun arjessa. Myös esimerkiksi sosiaalisten tilojen, kuten wc- ja pukuhuonetilojen järjestelyt kuuluvat kaikkia oppilaita koskevaan toimintaan.

Sensitiivinen ja hyväksyvä ilmapiiri

Opettajien haastatteluista ilmeni toimintatapoja, joilla opettajat pyrkivät luomaan sensitiivisen ja hyväksyvän ilmapiirin luokkaan. Tällaisia toimintatapoja olivat esimerkiksi opettajan luoma, puheella tuottama, hyväksyvä ilmapiiri.

Oon pyrkiny karsimaan pois sen tyttötelyn ja pojittelun ja sit puhuu vaikka ennenmin kumppanista ku tyttö- tai poikaystävästä, tämmösistä asioista, joo, että puhetapaa oon kyl pyrkiny muuttaa. (H2)

Pienten lasten kanssa tavallaan se et hirveen paljon mallintaa sitä omaa toimintaa, et jos niinku on jossai kuvissa joku, et tavallaan sillee et: "Ai niinku mikä täs on?", jos sielt joku kiinnittää huomioon, et: "Aa niin miten niin outoo?". (H3)

Opettajat pyrkivät omalla puheellaan tuottamaan ilmapiirin, jossa kaikkien oppilaiden on hyvä olla. Erityisesti kaksi opettajista (H1, H3) totesivat suoraan, että he kokevat oppilaiden matkivan heidän toimintaansa, jolloin on tärkeää, että he tuottavat hyväksyvää ja sensitiivistä ilmapiiriä. Yksi opettajista (H2) pyrki karsimaan puheestaan sanoja *tyttö* ja *poika*, ettei sukupuolittaisi oppilaita turhaan, sekä piti tärkeänä, että kutsuu oppilaita sillä nimellä, millä he haluavat itseään kutsuttavan. Hän puhui myös sensitiivisesti seksuaalisesta suuntautumisesta puhuessaan ennemmin oppilaiden kumppaneista kuin tyttö- tai poikaystäväistä.

Tällainen opettajan puheella tuottama ilmapiiri viestii oppilaille, mikä on hyväksyttävää. Moninaisuudesta puhuminen ja yleinen hyväksyvä ilmapiiri normalisoi esimerkiksi juuri sukupuolen moninaisuuden teemoja, jolloin ne arkipäiväistyvät. Se ehkäisee esimerkiksi kiusaamista ja yleistä huomion kiinnittämistä erilaisiin tapoihin ilmentää sukupuolta (Karvinen, 2016, s. 12).

Kaksi opettajista puhui nimenomaan myös turvallisen ilmapiirin luomisesta ja sen tärkeydestä.

Et on sellasta vaihteluväliä ja sitten että mä luulen, että mulla on aina ollut pyrkimyksenä luoda semmonen viihtyisä luokka, semmonen turvallinen ympäristö, niin mä myöskin huomaan että semmoses, jos sen saa luotua, hyvän ilmapiirin, niin sitä vähemmän sattuu sellasia et kiinnitetään yhteen persoonaan niin kovasti huomiota. (H1)

Pyrkiny varmistamaan et ne opetuksen sisällöt itellä ja sellaset käytännöt luokahuoneessa ja parhaimmillaan myös sitten joidenkin kollegojen toiminnassa ois semmosta että oppilas ei joutus kohtaa sellasia tilanteita et hänet esimerkiks aina sukupuolitetaan väärin. (H2)

Opettajat pitivät hyvin tärkeänä turvallisen ilmapiirin ylläpitämistä koko ryhmän kanssa, vaikka heidän puheestaan käy ilmi, että toiminnalla pyritään turvaamaan nimenomaan ei-binääristen oppilaiden hyvinvointi, kuten viimeinen sitaatti antaa ymmärtää. Sama opettaja (H2) tuo myös ilmi mahdollisimman turvallisten tuntien tärkeyden, mikä täytyy ottaa huomioon ryhmästä riippuen. Hän pitää tärkeänä sukupuolen moninaisuuden teemojen käsittelyä ja mahdollisuutta vaikuttaa turvallisuuteen omalla toiminnalla, olemalla itse paljon äänessä, jos ryhmä on sellainen, ettei opetuskeskustelu ole kaikkien oppilaiden kannalta turvallinen vaihtoehto.

Oletusten ja normien kyseenalaistaminen

Oletusten ja normien kyseenalaistaminen ilmeni opettajien haastatteluissa esimerkiksi opettajien omien oppilaisiin kohdistuvien oletusten ja normatiivisten ajatusten kyseenalaistamisessa ja pyrkimyksissä välttää näitä oletuksia. Opettajat pyrkivät kuitenkin kitkemään myös oppilaiden keskuudessa vallitsevia oletuksia ja normeja.

Opettajien omien oletusten kyseenalaistaminen liittyi lähinnä siihen, miten he puhuvat oppilaista.

Mä en kutsu oppilaita tytöiksi ja pojiksi vaan mä puhun niinku että nuoret tai nuoriso tai käytän nimiä ja se on esim se yks et mä en tee, tai pyrin välttämään että sukupuoliittaisin ketään. (H2)

Kutsuu nimellä ja tota, ja semmosis ryhmäjutuissa ja muuta ei yleistä, ei ole. Se on must vähimmäis asia mitä voi siinä aikuisena tehdä. (H5)

Kolme opettajaa (H2, H4, H5) mainitsi pyrkimyksensä olla olettamatta oppilaiden sukupuolta ja ettei erityisesti puheessa sukupuolita oppilaita, vaan käyttää mieluummin nimiä tai puhuu oppilaista yleisesti esimerkiksi nuorina. Yksi opettajista (H4) mainitsi, että pyrkii olemaan sukupuoliittamatta oppilaita, vaikka tietäisikin, ettei ryhmässä ole ketään ei-binääristä oppilasta.

Opettajien puheesta välittyi myös yleisesti ajatuksia normien ja oletusten kyseenalaistamisesta, joka näyttäytyi heille ominaisena tapana nähdä maailmaa.

Mä uskon semmoseen niinku katsomukseen, että tota oli mitä tahansa, niin kaikki menee niinku sen normaalin sisään. (H1)

Sit jos mä oon laittanu jotain tiedotteita tai viestiä, niin niissä sit sillee välttämättä en ees kirjota, tai muutenki yritän miettiä et kaikkien kotitilan- teet voi olla mitä vaan, et käyttäny niinku "kotiväki" käsitettä ennemmin ku huoltajat. (H2)

Mä luulen et mä oon aina kattonu vähän et ketkä tulee ja sitte niinku tavallaan seki että mä en yleensä edes lue, jos mahdollista, niinku ku mä saan ekanluokan niin esiopetuksen suunnitelmia tai muita, ennen ku mä oon ite tutustunu niihin lapsiin, et mä haluan eka tutustuu ite ja sit vasta katsoo. (H3)

Mähän kyseenalaistan normeja koko ajan, et kyllä varmaan niinku työni- kin puolesta joo. Mä en niinku nää tai koe et mä tekisin sitä jotenki tosi

paljon, koska mä teen sitä niinku joka paikassa, et se on niinku luontevaa. (H5)

Osa opettajista mainitsi erityisesti myös oppilaiden keskuudessa vallitsevien normien ja oletusten kyseenalaistamiseen liittyviä toimintatapoja.

--että miten vois niinku opetuksessa sanoa, että kaikki sukupuolet on yhtä tavallisia ja normaaleja ja sitten yrittäny riisua sitä tyttö-poika-asetelmaa. (H2)

Oikeesti välillä tulee edelleen sitä et: "tyttöjen värit ja poikien värit ja tyttöjen pöytä ja poikien pöytä, et ei mitään sekasin", niin niist tulee vähä et: "Hei nyt, et sillä ei oo mitää väliä et mitä sä nyt saat.", et jos tulee vaikka punanen väri niin: "Voiks mä vaihtaa tän et mä haluaisin ottaa jonkun toisen?". (H4)

Kaikkien näiden opettajien lähtökohtana oli käydä jonkinlaista normeja ja oletuksia kyseenalaistavaa keskustelua oppilaiden kanssa, lähinnä opetuksen lomassa. Kahden opettajan (H2, H4) esimerkeistä välittyy ajatus, että oppilailla on ollut käsityksiä, joita opettajat ovat pyrkineet kyseenalaistamaan ja myös kitkemään pois, kun taas yksi opettajista (H3) mainitsi, että oppilaat ovat niin suvaitsevaisia, että hän lähinnä vain yrittää pitää sitä yllä.

Sukupuolen moninaisuuden käsittely opetuksessa

Viidestä opettajasta neljä mainitsi sukupuolen moninaisuuden teemojen käsittelyn nimenomaan luokkahuoneen sisällä tapahtuvan opetuksen näkökulmasta. Moni opettaja koki, että sukupuolen moninaisuuden käsittely on helppo toteuttaa sellaisten aineiden tai aihepiirien tunneilla, joissa sukupuoleen liittyvät teemat ovat muutenkin läsnä.

Kaksi opettajaa puhuivat nimenomaan tiettyjen aineiden oppitunneista, jolloin he ovat käsitelleet sukupuolen moninaisuutta oppilaiden kanssa.

Sit mä oon yrittäny niinku biologiassa ja maantieteessä keskittyä siihen että mä jossain vaiheessa kurssia ottaisin sitä normikriittistä asennetta, että me jossai vaiheessa käsiteltäs niitä syrjiviä normeja, niinku mantsassa käsitelty eriarvosuutta maailmanlaajusesti, mutta myös lähellä ja sitte siinä yhteydessä niinku yks esimerkki ollu sukupuoli, et miten on niinku väärin ja miten kaikki heräis siihen et myös koulussa niinku käsitetään et se cis-sukupuolisuus on ainoastaan sitä luonnollista ja jää niinku sanomatta et muitaki on, että mantsassa on käsitelty näitä sukupuoli-

järjestelmiä, että miten muissa maissa tää on hoidettu toisin ja voi esimerkiksi saada passiin sen "muu" -merkinnän. (H2)

Biologiassa se on ehkä parhaiten sopinu sinne 9. luokan kurssiin, kun meillä on niinku ihmisen biologiaa ja perinnöllisyyttä ja siellä keskitytään kromosomeihin ja tämmösiin, miten sukupuoli määräytyy, joten siinä yhteydessä on sitten ollu niinku tärkeä tuoda esiin, että vaikka sukupuoli-kromosomit on tämmöset niin se ei kerro mitään siitä, mikä sen ihmisen oma kokemus siitä sukupuolesta on ja sitten on puhuttu niinku ja käyty läpi tiettyjä käsitteitä niinku intersukupuolisuus ja muunsukupuolisuus ja transsukupuolisuus. (H2)

Mä oon nyt enkussaki ruvennu ottamaan etenki nyt ku 5. ja 6. kanssa käydään pronomineja läpi, niin "huomatkaa muuten kun luette enkunkielistä tekstiä niin *they* voi käyttää myös *et* ei oo vaan *he* vaan on myös *hän*, jos ei tiedetä sukupuolta tai sukupuolella ei oo väliä tai sit jos on muunsukupuolinen. (H4)

Opettajien esimerkit kytkeytyvät biologian ja maantiedon oppisisältöihin sekä kielenopetukseen. Toinen opettajista (H2) opettaa biologiaa ja maantietoa yläkoulussa. Hän käsittelee oppisisällöissä hyvin laajasti sukupuolen moninaisuuteen liittyviä teemoja ja ottaa mukaan myös kriittistä asennetta, esimerkiksi erilaisten vallitsevien normien näkökulmasta. Toinen opettajista (H4) opettaa alakoulussa englannin kieltä ja aiemmin hän on opettanut myös muita aineita. Hän on kytkenyt sukupuolen moninaisuuden teeman englanninopetuksessa lähinnä pronomien käyttöön. Biologian opetuksen osalta hän on käsitellyt sukupuolen moninaisuutta ihmisen biologian kautta, ihmisen fyysisten ominaisuuksien ja lisääntymisen lomassa.

Kumpikin opettajista kokee sukupuolen moninaisuuden käsittelyn tärkeänä opetuksessa ja toinen opettajista (H2) korostaa, ettei sukupuolen moninaisuuden käsittely saisi jäädä esimerkiksi vain joidenkin teemapäivien varaan. Opetuksessa erityisesti erilaisten sukupuoli-identiteettien tunnistaminen näyttäytyy tärkeänä. Kumpikin opettajista mainitsee käsitelleensä oppilaiden kanssa nimenomaan erilaisia sukupuoli-identiteettejä ja sukupuolen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä. Toinen opettajista (H2) mainitsee vielä erikseen sukupuolen moninaisuuteen liittyvien käsitteiden opettamisen.

Niit [sukupuolen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä] on pitäny vaikka sitte kokeessaki osata niinku tietty määrä et jotenki yrittäny osottaa et se on

semmosta niinku tärkeää tietoa siinä mielessä, et ei jotain ylimäärästä mitä opiskellaan. (H2)

Opettaja pyrkii osoittamaan oppilaille sukupuolen moninaisuuden teemojen tärkeyden, ottamalla siihen kuuluvia käsitteitä ja teemoja osaksi koekysymyksiä. On tärkeää, että sukupuolen moninaisuutta käsitellään luontevana osana opetusta. Karvinen (2016, s. 8-9) kehottaakin opettajille suunnatussa, sukupuolen moninaisuutta käsittelevässä, oppaassa käsittelemään sukupuolen moninaisuutta aina, kun sukupuoleen liittyvät asiat tulevat jollain tavalla ilmi opetuksessa.

Myös kaksi muuta opettajaa toi esille sukupuolen moninaisuuden käsittelyn osana opetusta. Heidän ajatuksensa oli, että näiden teemojen käsittelyn on hyvä seurata oppisisältöjä sekä lasten kehitystasoa.

Mun mielestä on hirveen tärkeää mennä tässä niinku sen lapsen kehitystason ja kiinnostuksenkohteiden mukaan, että tota sillon ku ne asiat tulee ajankohtaseks, niin ne täytyy tuoda aika luonnostaan, että erikseen, että nyt pidämme tunnin muunsukupuolisista, taikka seksuaali-identiteetistä, että ehkä se on taas sit sellanen aihe mikä on yläasteella tai lukiossa hyvä oppitunnin aihe. (H1)

Mä opetin niitä sitte taas 3. ja 4. luokan, jollon ei niinku missään meidän opetettavassa sisällössä oo mitään asiaan liittyvää, et mä ajattelisin et jos mä oisin opettanu heitä esimerkiks 5. luokalla, jollon niinku sitte opetussuunnitelmassa tulee bilsassa ihmisen biologia ja siihen liittyviä asioita, niin siihen mä ajattelisin et sitten sitä ois käsitelty myös vähän niinku laajemmin ja siltä kantilta et mitä se tarkoittaa. (H3)

Opettajat toteavat, että opetuksessa sukupuolen moninaisuutta ei ole käsitelty, koska se ei ole ollut ajankohtaista. Kumpikin opettaja kuitenkin toteaa, että teemoja tulee käsitellä jossain vaiheessa peruskoulua, mutta käsittelyn tulee seurata oppisisältöjä. Toinen opettajista (H1) antaa esimerkin tunnista, jossa käsiteltäisiin esimerkiksi muunsukupuolisuutta tai seksuaalista suuntautumista ja toteaa, että tällainen oppitunti sopisi yläkouluun tai lukioon.

Karvinen (2016, s. 9) toteaa, että vähän vanhempien oppilaiden, kuten alakoulun vanhimpien ja yläkoululaisten kanssa juuri näiden sukupuolen moninaisuuden liittyvien käsitteiden läpikäyminen ja tiedon syventäminen onkin jo suositel-

tavaa, mutta myös pienempien oppilaiden kanssa sukupuolen moninaisuuden teemoja voidaan käydä läpi. Alakoululaisista nuorimpien kanssa voi käsitellä aivan samoja teemoja kuin vanhempienkin oppilaiden kanssa, käsittelyn ei vain tarvitse sisältää vielä selkeitä käsitteitä tai termejä, vaan asioita voidaan sanoittaa lapsen kielellä. (Karvinen, 2016, s. 9.)

Oppisisältöihin sidottu sukupuolen moninaisuuden käsittely, voidaan näiden haastattelujen pohjalta nähdä sukupuolen moninaisuuden teemojen käsittelyä mahdollistavana, mutta myös rajoittavana tekijänä. Opettajista kaksi (H2, H4) toivat esille, että oppisisältöihin on nimenomaan helppo liittää sukupuolen moninaisuuden teemoja ja tällöin mahdollistaa niiden käsittely luonnollisesti osana käsiteltävää aihetta. Kuitenkin toiset kaksi opettajaa (H1, H3) totesivat, että sukupuolen moninaisuuden teemoja ei ole käsitelty, koska ne eivät ole tulleet ajankohtaiseksi oppisisältöjen kautta. Oppisisällöt voidaan tästä näkökulmasta nähdä sukupuolen moninaisuuden käsittelyä rajoittavana.

Kuitenkin esimerkiksi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa on jo alkuopetuksen eli 1.-2. luokkien osalta ympäristöopin sisällöissä mainittu esimerkiksi ihmiskehonosien käsittely, jolloin sukupuoli oletettavasti on jollain tavalla läsnä (POPS, 2014, s. 132). Opettajille suunnatussa sukupuolen moninaisuutta käsittelevässä oppaassa Karvinen (2016, s. 9) toteaaakin, että aina kun koulussa puhutaan sukupuolesta tulisi myös sukupuolen moninaisuus ottaa esille.

Kiusaamiseen puuttuminen

Kiusaaminen on yleisesti tunnettu ongelma kouluissa. Se voi olla hiljaista, henkistä tai fyysistä (Lajunen, Andell & Ylenius-Lehtonen, 2019, s. 153). Kiusaamiseen johtavia syitä on monia. Yksi syy voi juuri olla sukupuolen ilmentäminen binäärisiin normeihin sopimattomasti (Lehtonen, 2014, s. 68-69; McGuire ym., Safe School Coalition, 2010). Kiusaamiseen puuttumisen näkökulmasta on tärkeää, että opettajat tunnistavat tekijöitä, jotka saattavat johtaa kiusaamistilanteisiin.

Haastateltavista opettajista jokainen mainitsi kiusaamiseen puuttumisen. Kiusaamistilanteita oli koulupäivän aikana esimerkiksi luokkahuoneen ulkopuolella, kuten koulun käytävillä.

-- pysäyttäny sen tilanteen ja sitte tehny selväks, että se ei oo sopivaa ja sitte sitä on tarvittaessa vielä on keskusteltu ja sitte jos on joku tilanne toistunu nii sitte on istuttu vielä enemmänki alas puhumaan siitä. (H2)

-- ja oon sanonu et mitä jos pitäisitte homman asiallisena ja niinku nyt kaikes muussaki et jos ne nyt jotai juoruu ihmisistä, niin mä meen aina siihen sanomaan, ihan sama mikä se asia on, et hei tää tyyppi ei nyt oo tässä pitämässä puoliaan, et mitä jos keskustelisitte sillee et hän voi itse osallistua keskusteluun. (H5)

Opettajat kertoivat reagoineensa oppilaiden väliseen huuteluun, nimittelyyn tai pahan puhumiseen pysäyttämällä tilanteen. He pyrkivät tilanteissa kertomaan oppilaille heidän toimintansa olevan väärin ja loukkaavaa, mutta myös keskustelemaan näihin kiusaamistilanteisiin johtaneista syistä.

Yksi opettajista (H4) pohti sitä, miten *homotteluun* tulisi puuttua ja miten oppilaille pystyisi selventämään, ettei sanaa *homo* voi käyttää haukkumasana, sillä se ei itsessään olekaan haukkumasana. Hän toteaa itse puuttuneensa *homotteluun* esimerkiksi kysymällä oppilaalta, tietääkö tämä, mitä sana *homo* tarkoittaa. Sukupuoli- tai seksuaali-identiteettiä kuvaavien sanojen käyttöä loukkaavassa mielessä on tärkeää käsitellä oppilaiden kanssa esimerkiksi juuri keskustelemalla sanojen oikeasta merkityksestä (Karvinen, 2016, s. 13-14). Myös kaksi muuta opettajaa kertoivat puuttuvansa nimenomaan epäasialliseen kielenkäyttöön käymällä tiettyjä käsitteitä läpi.

Ollaan käsitelty näitä sanoja, esimerkiks huora ja homo ja lesbo ja kaikkia tähän liittyviä sanoja, ja tota semmosessa tilanteessa mä oon ottanu kantaa tähän, että ei voi esimerkiks haukkuu semmosella sanalla ku homo, et mä oon oppilaille siitä puhunu, et se on vaan erilainen suhtautuminen. (H1)

Jos mulla omassa luokassa joku käyttäis tollasta kieltä niin sit käytäis kyllä ihan käytäis sitä käsitettä läpi ja ja että miksi ja miks käytät tällasta kieltä ja miks käytät sitä täs tilanteessa ja mitä se oikeestaan tarkoittaa, ja mä ajattelen niin et sitte ku ymmärtää niin sit se loppuu sellanen kielenkäyttö. (H3)

Toinen opettajista (H3) esittää, että sukupuoli- tai seksuaali-identiteettiä kuvaavien sanojen käyttö haukkumasanoina loppuu, kun oppilas ymmärtää sanojen merkityksen. Ääneen puhuminen on tapa, jolla normalisoidaan esimerkiksi juuri perinteisistä sukupuolirooleista poikkeavia identiteettejä, ja tätä kautta laajennetaan oppilaiden ymmärrystä identiteettien moninaisuudesta (Karvinen, 2016, s. 8). Yksi opettajista avasi vielä tarkemmin, millä tavalla hän puuttuu oppilaiden väliseen haukkumiseen tai pahan puhumiseen.

Mulla se on niin selkeää jotenki, että puutu jos kuulet perseilyä esimerkiksi ja keskustele niitten nuorten kanssa ja tietsä. Sehän on aina niin tapauskohtasta, että puutu jos näät jotain mihin pitää puuttua ja jos joku tarjoaa mahdollisuuden et selkeesti halua jutella jostain, niin tartu siihen tilaisuuteen. (H5)

No huomauttanut et nyt keskustellaan asiasta joka tietävästi ei mitenkään niinku mahdollisesti, suoranaisesti, liity teihin, et miten tää nyt on yhtäkkiä hauskaa teidän mielestä, et ymmärrättekste et se on itse asiassa aika loukkaavaa ja vähättelevää. Ja sithän mä yleensä meen siltä kantilta, et te ootte fiksuja nuoria et miten te nyt tommosta niinku lähete, et voitteks te niinku selittää et mikä tää ajatus tässä taustalla on niinku tällaseen juttuun. (H5)

Opettaja pitää hyvin tärkeänä puuttua kaikkeen epäasialliseen käytökseen, mutta pyrkii tekemään sen lähinnä positiivisten keinojen kautta.

Opettajien haastatteluista välittyi vahvimpana kiusaamiseen puuttumisen keinona oppilaiden kanssa keskusteleminen ja käsitteiden läpikäyminen. Puuttumalla epäasialliseen kielenkäyttöön opettaja välittää oppilaille koulun olevan ympäristö, jossa toisen identiteettiä halventavaa kielenkäyttöä ei sallita, mikä luo yleisesti turvallisen ilmapiirin kouluun (Karvinen, 2016, s. 13).

Sosiaalisten tilojen turvallisuus

Viimeisin opettajien puheesta nousuut kaikkia oppilaita koskeva, sukupuolen moninaisuuden huomioiva toiminta liittyy koulun yleisiin tiloihin, kuten pukuhuone ja wc-tiloihin, mutta myös kaikkiin muihin sosiaalisiin tiloihin. Sosiaalisten tilojen turvallisuudelle ei ole mitään selkeää määritelmää, mutta esimerkiksi tasa-arvolakiin nojaten kouluilla on velvollisuus ennaltaehkäistä sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää (Sosiaali -ja terveysministeriö, 2015). Myös Unicef (viitattu 6.4.2020) määrittelee kaikille avoimen, syrjimättömän tilan sosi-

aalisesti esteettömänä tilana, jossa jokaisella on oikeus tulla kuulluksi ja nähdyksi ja olla oma itsensä ilman pelkoa syrjityksi tulemisesta.

Syrjinnän ehkäisy voi tapahtua juuri tekemällä koulusta turvallisen tilan, jossa huolehditaan jokaisen tarpeista (Rauhankasvatusinstituutti, 2018). Tällaisia tarpeita voivat olla esimerkiksi sukupuolineutraalien wc- ja pukeutumistilojen järjestäminen. Turvallinen, syrjimätön tila voi samalla tarkoittaa esimerkiksi tilaa, jossa moninaisuus on jollain tavalla tuotu näkyville ja tällä tavalla ympäristö tunnistaa moninaisuuden olemassaolon (Seta ry, 2013). Haastateltavista neljä viidestä mainitsi jotain liittyen juuri koulun wc-tilojen tilanteen sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta.

Noi vessat on yksittäisiä meillä -- mutta meillä on hyvä tilanne noitten vessojen suhteen, että pukuhuoneissa mä luulen että on semmosta tilannekohtasta joustoa ollu, mutta ei sellasta että ois valmiina joku tietty tila. (H2)

Meillähän on tytöille ja pojille ollu erilliset vessat täällä, mut niitä on osittain purettu et ne on niinku yläluokkien puolella ainaki yhdistetty jonkun verran, mutta mä en ees muita enkä osaa sanoo et missä vessoissa he kävi et ihan itse valitsivat kyllä sitte. (H3)

Kaikki opettajat kertoivat koulussa olevan sukupuolineutraaleja wc-tiloja. Kolme opettajaa (H3, H4, H5) kertoi, että koulussa on kuitenkin aikaisemmin ollut erilliset wc:t tytöille ja pojille ja tätä jakoa on viime aikoina (ei tarkkaa tietoa) purettu tekemällä ainakin osasta sukupuolineutraaleja.

Yksi opettajista (H4) mainitsi, että remontin yhteydessä sukupuolijakoa on purettu, mutta remppaamattomissa tiloissa on vielä ainoastaan sukupuolitettut wc:t. Toinen opettaja (H5) taas kertoi itse ottaneensa koulun sukupuolitettut wc-tilat puheeksi työyhteisössä, jonka seurauksena vessoista tehtiin sukupuolineutraaleja.

Kolme opettajaa (H2, H4, H5) kertoivat myös tuovansa koulun tiloissa esille moninaisuutta esimerkiksi julisteilla ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen lipuilla.

Me myös pantiin tuo sateenkaarilippu ja translippu, ne on tossa meidän ikkunassa, et tämmösii pienii juttui. (H2)

Taitaa olla yks Seta -julisteikki seinällä, että vähän tämmöstä tuoda esille. (H4)

Erilaisilla kuvilla ja erityisesti lipuilla voi olla symbolinen merkitys. Seta ry. on ihmisoikeusjärjestönä tunnettu, ja sateenkaarilippu sekä nykyään translippukin ovat symboleita, jotka moni tunnistaa. Erityisesti sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen keskuudessa nämä liput ovat tunnettuja (Wikipedia, 2020). Usein tällaisia julisteita, lippuja tai muita kuvia saattaa kuitenkin olla koulussa vain terveydenhoitajan, psykologin tai kuraattorin vastaanottotiloissa, mutta ei muualla. Tällöin ei-binäärinen oppilas saattaa kokea, että hän voi olla oma itsensä vain näissä paikoissa. Sukupuolivähemmistöön kuuluva oppilas voisi kokea koulun turvallisemmaksi ja hyväksyvämmäksi ympäristöksi, jos hän näkee siellä symboleita, jotka koskevat omaa identiteettiä. Moninaisuuden näkyvyyden kannalta olisikin siis tärkeää, että julisteita ja lippuja olisi juuri luokissa ja käytävillä. (Täivaloja, 2016, s. 14.)

7.2.2 Yksittäisen ei-binäärisen oppilaan kanssa toimiminen

Toiseksi sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen ja ei-binääristen oppilaiden tukemiseen liittyväksi teemaksi olen nostanut yksittäisen ei-binäärisen oppilaan kanssa toimimisen koulussa. Opettajien haastatteluista nousi esille neljä tapaa huomioida ja käsitellä ei-binääristen oppilaiden tarpeita. Opettajat puhuivat haastatteluissa lähinnä omasta toiminnastaan ei-binääristen oppilaiden kanssa, mutta myös esimerkiksi ei-binääristen oppilaiden vanhempien merkitys korostuu.

Keskusteleminen ja tukeminen

Opettajan oppilaan kanssa käymät keskustelut, tarkoituksena tukea oppilasta sukupuoli-identiteettiin liittyvien kysymysten äärellä, nousi selkeästi esille vain yhdessä haastattelussa. Tein kuitenkin päätöksen ottaa teeman mukaan analyysiin kahdesta syystä. Haastateltavista vain kaksi ovat opettajina yläkoulussa ja heistä toinen toi suoraan esille oppilaiden kanssa käydyt kahdenkeskiset keskustelut. Kuitenkin myös toinen yläkoulun opettajista toi esille oppilaan

kanssa käydyt keskustelut, mutta eri näkökulmasta, jota käsittelen tämän teeman viimeisessä alaluvussa eli kodin ja koulun väliseen yhteistyöhön liittyen. Tutkielmani tarkoitus on nimittäin muun muassa tuottaa tietoa siitä, miten yksittäinen opettaja voi toimia ei-binääristen oppilaiden kanssa.

Opettaja H2 kertoi keskustelleensa kahden kesken oppilaan kanssa esimerkiksi sellaisista tilanteista, joissa oppilas on kokenut, ettei hänen sukupuoli-identiteettiään tai ylipäätään sukupuolen moninaisuutta ole otettu huomioon.

Aina tavatessaan uuden opettajan tuli usein väärin sukupuolitutuksi, ja tietämättä mikä se oppilaan sukupuoli-identiteetti sit kuitenkin on, niin se ei ainakaan kuitenkaan se opettajan arvio mennyt oikein, että tavallaan semmosen jälkeen on käyty sitä keskustelua myös. (H2)

On tullu laitettua oppilaan kaa yhdessä palautetta siitä et miksi tutkimuksessa oli vaan niinku vaihtoehdot tyttö ja poika, että niinku sitä on tullu tehtyä. (H2)

Sitte se opettaja ja se oppilas yhdessä siitä keskusteli [luokassa tapahtuneesta kiusaamisesta] ja sitte ne tuli multa kysyy, et voinko mä tulla puhua niistä sit vielä **. (H2)

Opettaja on tarjonnut keskusteluapua oppilaille, joita on mietityttänyt koulupäivien tapahtumat, liittyen heidän sukupuoli-identiteettiinsä. Opettaja on toiminnallaan pyrkinyt selvittämään näiden oppilaiden kannalta epäsuotuisia tilanteita myös silloin, kun hän ei itse ole ollut tapahtuneissa tilanteissa mukana. Kolmas sitaatti viittaa tapahtumaan, jossa opettaja meni kollegansa luokkaan kertomaan sukupuolen moninaisuudesta purkaakseen aiheeseen liittyviä, luokan sisäisiä, ennakkoluuloja. Opettaja on ottanut selvää sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista, mikä varmasti välittyy myös oppilaille sekä kollegoille, jolloin heidän on helppo kääntyä hänen puoleensa.

Opettaja on myös keskustellut oppilaiden kanssa heidän sukupuoli-identiteettiinsä liittyvästä pohdinnasta.

Tavallaan tehnyt selväksi et mitä tahansa jollakin on mielenpäällä niin aina voi tulla niinku juttelee, jos oppilas on itse tullu ottaa sen asian esille niinku esim jossai välitunnilla, niin sitte on voitu sopia että istutaan ja juuaan kahvia. (H2)

Ollu niinku enemmän yks aikuinen joka on pyrkiny niinku sanoo et sä oot hyvä tollasena ku sä oot, et tuo on tavallista ja normaalia ja sit jos on kokenu tarvitsevansa se nuori niinku jotain muuta apua vielä niin sitte on etitty yhdessä. (H2)

Opettaja pyrkii työssään toimimaan turvallisena aikuisena, jolle oppilaat voivat puhua omista asioistaan. Jos oppilas kertoo koulun aikuiselle omasta ei-binäärisestä sukupuolikokemuksestaan tai pohtii sukupuoli-identiteettiään, on hyvin tärkeää luoda oppilaalle turvallinen ja hyväksyvä ilmapiiri ja antaa lupa tunteiden ja ajatusten purkamiselle (Taivaloja, 2016, s. 24).

Erityisjärjestelyt

Sukupuolivähemmistöön kuuluvat tai sukupuoltaan pohtivat oppilaat saattavat tarvita joitain erityisjärjestelyjä, jos koulussa ei esimerkiksi ole sukupuolineutraaleja wc- tai pukeutumistiloja. Kuten jo sosiaalisten tilojen turvallisuutta käsittelevässä osiossa tuli ilmi, monessa koulussa on nykyään sukupuolineutraaleja wc-tiloja. Pukuhuoneiden osalta tilanne ei ole yhtä hyvä.

Kolme opettajaa mainitsivat haastatteluissa erityisjärjestelyistä ei-binääristen oppilaiden kohdalla.

Esimerkiksi antaa tällaisia mahdollisuuksia riisuutua muualla tai jos mennään uimahalliin tms, niin se on ilmanmuuta meidän velvollisuus samalla lailla kun me otetaan huomioon eri kulttuuritkin ja heidän vaatimuksensa. (H1)

Me aloitettiin jotenki niin, sillon liikuntatuntien pukuhuoneisiin menemiset että lapsi meni vaihtamaan vaatteet niinku omaan tilaan, että ei halunnut mennä kumpaakaan pukuhuoneeseen. (H3)

He kävi uimassa niin siellä uimahallissa oli just sellanen erillinen tila, niin hän sai päättää et meneekö yhdessä pukkariin vai meneekö hän sinne. (H4)

Kaikki opettajien esimerkit liittyvät pukuhuonetilanteisiin. Kaikissa esimerkeissä oppilaan tarpeet on huomioitu tilannekohtaisesti. Koulussa tulisikin huomioida kaikkien oppilaiden tarpeet ja tilojen esteettömyys ja vaikka koulussa ei varsinaisesti sukupuolineutraaleja pukeutumistiloja olisikaan, tulisi tarvittaessa tehdä

erityisjärjestelyjä, kuten tarjota yksityisiä pukeutumistiloja ei-binäärisille oppilaille (Taivaloja, 2016, s. 14).

Ohjaaminen tuen piiriin

Ei-binäärisille ihmisille on olemassa erilaista tahoja, joiden kautta henkilö voi saada tukea oman sukupuoli-identiteetin pohdintaan, sen vahvistamiseen tai sen herättämiin kysymyksiin. Esimerkiksi valtakunnallisen ihmisoikeusjärjestö Seta ry:n kautta voi saada paljon tietoa liittyen sekä sukupuoli -että seksuaalivähemmistöihin ja erityisesti Setan Transtukipiste on erikoistunut nimenomaan sukupuolen moninaisuuteen. Transtukipisteen kautta voi saada tukea ja neuvontaa esimerkiksi puhelimitse, sähköpostilla sekä kasvotusten Transtukipisteen toimistolla vertaisryhmissä tai työntekijän kanssa. Tukea sukupuolen moninaisuuteen liittyviin asioihin voi saada myös sähköisesti tai puhelimitse esimerkiksi Sinuiksi -tuki -ja neuvontapalvelusta. (Taivaloja, 2016, s. 33.)

Myös tämän teeman kohdalla kävi niin, että vain yksi haastateltavista kertoi ohjanneensa oppilaita tuen piiriin. Päätin kuitenkin ottaa teeman tarkasteluun, sillä moni sukupuoli-identiteettiään pohtiva lapsi tai nuori saattaa tarvita jonkinlaista tukea omaan tilanteeseensa. Koulussa voi olla oppilaita, jotka eivät esimerkiksi ole kertoneet vanhemmilleen omasta sukupuolipohdinnastaan eivätkä halua tai uskalla kertoa, jolloin oppilas on hyvä ohjata sellaisen tuen piiriin, mitä hän tarvitsee (Taivaloja, 2016, s. 28).

Opettaja on ohjannut oppilaita sekä koulun sisäisen tuen piiriin, mutta myös koulun ulkopuolisille tahoille.

Oon tarvittaessa niiku kaverina ettiny näitä vertaisryhmiä tai ohjannu myös oppilashuollon piiriin. (H2)

Ite on ollu se ihan ensimmäinen kenelle joku sanoo, nii sitte on ihan niinku katottu jotai semmosii ihan nuorisotyönki kautta semmosii paikkoja missä voi niinku olla oma ittensä sitte. (H2)

Opettaja on kehottanut oppilaita ottamaan vastaan tukea koulun sisäisiltä tahoilta, kuten opinto-ohjaajalta tai koulupsykologilta. Hän toteaa, että oman sukupuoli-identiteetin pohtiminen voi viedä oppilaalta energiaa ja jaksamista koulun-

käynniltä, jolloin on ollut tärkeää ohjata oppilas esimerkiksi juuri opinto-ohjaajalle.

Opettaja on myös ohjannut oppilaita koulun ulkopuolisen tuen piiriin, kuten vertaisryhmiin ja nuorisotyön piiriin. Näitä tahoja opettaja on etsinyt oppilaan kanssa yhdessä, tarkoituksenaan tuoda oppilaan tietoisuuteen eri mahdollisuuksia tuen saamiseksi sekä löytää oppilaalle itselleen soveltuva vertaisryhmä tai muu tapa saada tukea.

Erityisesti lasten ja nuorten tapauksissa Transtukipisteen kautta voi saada tukea ja neuvontaa oman identiteetin pohtimiseen, vanhemmille kertomiseen jos he eivät vielä tiedä lapsen sukupuoli-pohdinnasta ja esimerkiksi koulunkäyntiin liittyviin asioihin. Transtukipisteen tapaamisiin voi myös mennä esimerkiksi vanhemman kanssa yhdessä ja myös vanhemmat voivat saada tukea lapsensa sukupuoli-identiteettiin liittyen. (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus.)

Kodin ja koulun välinen yhteistyö

Oppilaiden kotitilanteet voivat olla hyvin erilaisia. Joidenkin ei-binääristen oppilaiden vanhemmat ovat hyvin tietoisia lapsensa sukupuoli-identiteetistä ja tukevat lastaan, jolloin myös yhteistyö koulun ja kodin välillä voi olla sujuvaa. Joissain perheissä lapsi taas ei halua tai uskalla kertoa sukupuoli-identiteetistään, jolloin myöskään opettaja ei voi asiaa vanhemmille kertoa ilman lapsen suostumusta (Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013).

Haastateltavien opettajien kertomissa tapauksissa oppilaiden vanhemmat olivat tietoisia lapsensa sukupuoli-identiteetistä. Oppilaan ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin huomioimisesta koulussa oli siis näissä tapauksissa mahdollista keskustella vanhempien kanssa. Vanhempien kanssa tehty yhteistyö on liittynyt esimerkiksi tiettyihin erityisjärjestelyihin.

Uinti ja leirikoulu, joissa on ollu sellasten oppilaiden kanssa, niin sitte tavallaan ku siel on tällasen perinteisen jaottelun mukaan jaettu tiettyjä, vaikka niinku nukkumahuoneet ja sitte pukuhuoneeseen uimassa on ollu mentävä tietylle puolelle, niin ne on ollu sit sellasii tilanteita et niis on joutunu miettimään niinku etukäteen sitä että ja sopimaan huoltajien kanssa miten toimitaan. (H3)

Yksi opettajista (H2) mainitsi vanhempien roolin esimerkiksi lapsen henkilötietojen muuttamisessa Wilma -järjestelmään, jos lapsi haluaa, että hänen nimensä muutetaan järjestelmään vastaamaan paremmin hänen sukupuolikokemustaan. Toinen erityisjärjestely liittyy pukuhuonetilanteisiin ja leirikoulun huonejakoihin, joita yksi opettaja H3 oli miettinyt vanhempien kanssa yhdessä. Opettaja myös kertoi, että vanhempi on voinut tulla hoitamaan pukuhuonetilanteet itse lapsensa kanssa.

Sama opettaja (H3) kertoi myös vanhempien kanssa tehdyn yhteistyön helpottaneen hyvin paljon hänen työtään ei-binäärisen oppilaan opettajana.

He ainaki on mun mielestä omalla toiminnallaan ja aktiivisuudellaan tavallaan edesauttaneet sitä et opettajana on ollu helpompi sitte niinku pitää tavallaan niinku sellasta linjaa kun he toivovat et siellä luokassa myös, et kun he kertoo mulle mahdollisimman paljon tilanteesta, niin sit tavallaan mä osaan ottaa mahdollisimman hyvin heidän lapsensa huomioon ja ohjata muita siinä ryhmässä siihen. (H3)

Opettaja koki, että hänen on ollut hyvin helppo huomioida ei-binääristen oppilaiden tarpeet, sillä heidän vanhempansa ovat ohjeistaneet häntä niin hyvin.

Yksi opettajista (H5) myös kertoi olleensa yhteydessä oppilaan vanhempiin, kertoakseen, että oppilas on halukas keskustelemaan omaan sukupuoli-identiteettiin liittyvistä asioista hänen kanssaan.

7.2.3 Työyhteisöä koskevat asiat

Koulussa työskentelevät aikuiset, kuten opettajat, oppilashuoltoryhmä, koulunkäynnin ohjaajat ja avustajat sekä rehtori, muodostavat työyhteisön. Työyhteisön rooli on muun muassa rakentaa koulun toimintakulttuuri. Toimintakulttuuri on historiallisesti ja kulttuurisesti muovautuva tapa toimia, jonka lähtökohtana on tukea opetus- ja kasvatustyölle asetettuja tavoitteita. Toimintakulttuurin on tarkoitus olla kehittyvää, ja kehityksen perusedellytyksiä ovat avoin ja vuorovaikutteinen ja kaikkia yhteisön jäseniä arvostava, luottamusta rakentava yhteistyö. (POPS, 2014, s. 26.)

Opettajat puhuivat haastatteluissa hieman työyhteisöön liittyvistä asioista, mutta aiheena se jäi kuitenkin toissijaiseksi verrattuna opettajien ja oppilaiden väliseen vuorovaikutukseen. Haastatteluista kävi ilmi kuitenkin kaksi työyhteisöä koskevaa asiaa, joita olivat tasa-arvosuunnittelu sekä ongelmakohdista keskusteleminen ja toiminnan kehittäminen.

Tasa-arvosuunnittelu

Kaikkien suomalaisten oppilaitosten tulee nykyään laatia tasa-arvosuunnitelma, jonka tarkoituksena on edistää oppilaitosten tasa-arvotyötä. Tasa-arvosuunnitelma tulee tehdä yhteistyössä työyhteisön lisäksi oppilaiden ja huoltajien kanssa. Tasa-arvosuunnitelman tulee myös ottaa huomioon sukupuolen moninaisuus ja siihen liittyvän tiedon lisääminen kouluissa. (Jääskeläinen ym., 2015.)

Kaksi haastateltavista (H1, H4) mainitsi koulun tasa-arvosuunnitelman. Kumpikin heistä liitti tasa-arvosuunnitelman sukupuolen moninaisuuden teemojen päivittämiseen.

Meil olis tarkoitus et tän koulun tasa-arvo ja yhdenvertaisuus suunnitelma pitäs vähän päivittää -- siitä pidetään sit ainaki sellanen pieni infotilaisuus opettajille ja siinä sitte tuoda just kaikki nää eri teemat esille -- siinä tulis sit vähän tällasta vaikutusta myös opettajille et he osais sit myöskin huomioida omissa luokissaan jos ei nyt jo huomioi. (H4)

Opettajista H1 totesi haastattelussa epäröiden, että koulun tasa-arvosuunnitelmassa on mainittu sukupuoli-identiteetti. Tämä viittaa siihen, että termi ei ole aiemmin ollut hänelle tuttu. Tasa-arvosuunnitelma voi siis toimia myös tiedon välittäjänä työyhteisössä. Myös opettaja H4 huomauttaa, että tasa-arvosuunnitelman päivittämisen yhteydessä on mahdollisuus jakaa sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietoa työyhteisössä.

Ongelmakohdista keskusteleminen ja toiminnan kehittäminen

Työyhteisössä vallitsevat arvot, asenteet ja tavat välittyvät oppilaille, jolloin myös ongelmakohdista keskusteleminen ja toiminnan kehittäminen työyhteisössä ovat avainasemassa (POPS, 2014, s. 26).

Opettajien haastatteluista kävi ilmi tilanteita, joissa työyhteisössä on jouduttu käymään keskustelua sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta. Yksi opettajista (H2) kertoi keskustelleensa kollegojen kanssa koulun sukupuolittavista liikuntatunteihin liittyvistä käytännöistä sekä ei-binääristen oppilaiden huomioimisesta.

Yrittäny vielä koulussa herättää sellasta keskustelua, et ku meillä esimerkiksi, ku meillä liikunta menee vielä yläkoulussa että tytöt ja pojat ja tiedän, että yksittäiset oppilaat on saanu vaihtaa ryhmää omasta puolestaan, mutta sitä järjestelmää ei oo niinku purettu, mut on siitä ainaki alettu puhumaa. (H2)

Opettajan puheesta käy ilmi, että hän olisi liikuntaryhmien sukupuolijaon purkamisen kannalla, mutta asiaa ei ole vielä saatu toteutettua. Hän pitää kuitenkin tärkeänä sitä, että asiasta on voitu keskustella. Hän kertoi myös keskustelleensa kollegoidensa kanssa, jotka opettavat ei-binäärisiä oppilaita, tarkoituksenaan lisätä kollegoiden tietoutta sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta.

Kolme opettajista (H2, H3, H5) kertoi myös kohdanneensa koulussa toimintaa, mikä ei tue sukupuolen moninaisuuden huomioimista.

Meil on sillee et oikeestaa ainoot sukupuolitettut vessat mitä meil on, on tässä **. Sit myöskin tuli tuolla **: "Hei me nyt jaettii et meil on tyttöjen vessat ja poikien vessat, ku poikien vessas oli niin paljon sotkua.", sit me oltiin et: "Hei te ette voi ihan oikeesti tehdä tälleen kaikista vessoista sillee et ne on poikien tai tyttöjen vessoja". (H4)

Kaikkien kolmen opettajien kertomat tilanteet liittyivät koulun wc-tiloihin. Kaksi opettajista (H2, H4) kertoi, että jotkut opettajat ovat sukupuolittaneet aiemmin sukupuolineutraalit wc:t erikseen tyttöjen ja poikien vessoiksi. Haastatellut kertoivat puuttuneensa asiaan ja keskustelleensa kollegoiden kanssa.

Kolmas opettajista (H5) oli myös ottanut koulun wc-tiloihin liittyvän asian esille työyhteisössä. Hän koki koulun kaksijakoisesti sukupuolitettut wc-tilat sukupuolen moninaisuuden kannalta ongelmalliseksi ja näki, että vessat oli rakennettu niin, että ne olisi helppo muuttaa sukupuolineutraaleiksi, mikä saatiinkin myöhemmin toteutettua.

7.2.4 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia tukevien järjestöjen rooli

Suomessa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia tukeva taho on Seta ry., joka toimii kattojärjestönä muille pienemmille jäsenjärjestöille (Seta ry). Seta ry:n piirissä toimiva sukupuolen moninaisuuteen perehtynyt ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia ajava taho on Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, jonka piirissä toimii esimerkiksi transtukipiste (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus). Toinen sukupuolivähemmistöjen oikeuksia ajava valtakunnallinen järjestö on Trasek, joka toimii Eurooppalaisen transihmisten järjestön TGEU:n ja kansainvälisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistö järjestön ILGA:n jäsenenä (Trasek).

Seta ry. ja Trasek tuottavat ajankohtaista tietoa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä ja ajavat heidän asemaansa. Esimerkiksi Trasek tuottaa jatkuvasti ajankohtaista tietoa translain uudistuksen edistymisestä sekä sukupuolen korjauksesta (Trasek). Myös Seta ry. tuottaa paljon ajankohtaista tietoa sukupuolen moninaisuudesta niin yksityishenkilöille kuin ammattilaisillekin. Esimerkiksi juuri opettajille ja muille kasvattajille löytyy paljon erilaisia materiaaleja Seta ry:n nettisivuilta. Järjestön työntekijät tekevät myös kouluvierailuita kutsuttaessa ja tarjoavat opettajille täydennyskoulutusta. (Seta ry, 2019.)

Haastateltavista opettajista kaksi (H2, H5) kertoivat käyttäneensä Seta ry:n ja Trasekin tarjoamaa tukea ja materiaaleja työssään. Kumpikin opettaja mainitsi olleensa joskus yhteydessä näiden järjestöjen työntekijöihin.

Sitte ku mä tein niitä luentodioja niin mä pyysin niiltä Trasekin tyypeiltä ja Setan transtukipisteeltä, entisen transtukipisteen tyypeiltä niinku kommentteja tai mokia, niinku olihan niis jotain käsitteitä väärin. (H2)

Opettajat kertoivat saaneensa järjestöiltä apua heitä askarruttaviin kysymyksiin. Opettaja H2 pyysi Seta ry:n työntekijää oikolukemaan luentodiat sukupuolen moninaisuudesta, joita opettaja aikoi käyttää työssään. Opettaja H5 kertoi keskustelleensa Seta ry:n työntekijän kanssa yleisesti sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta ja saanut neuvoja asioihin, jotka ovat olleet hänelle epäselviä.

Toinen opettajista (H2) mainitsi myös pyytäneensä neuvoa siihen, jos oppilas ei halua kertoa vanhemmilleen sukupuoli-identiteetistään.

Toinen opettajista (H2) myös kertoi Setan ja Trasekin roolista tiedon välittäjänä.

Ne sanoo just et kyllä heki niinku kouluttaa tarvittaessa mikä on tietenki just paras jos saa suoraan sieltä. (H2)

Sen lisäksi, että opettaja kokee järjestöjen tukevan opettajien työtä, hän myös kertoi järjestöjen roolista tiedon välittäjänä oppilaille. Opettaja kertoi heidän koulussaan käyneen vierailijoita Seta ry:stä ja opettaja itse on perehdyttänyt oppilaitaan Seta ry:n ja Trasekin nettisivuihin.

7.2.5 Opettajan valveutuminen

Pystyäkseen tukea sukupuolivähemmistöön kuuluvia tai sukupuoltaan pohtivia oppilaita sekä ottaa sukupuolen moninaisuuden huomioon työssään, täytyy opettajalla olla tietoa moninaisuudesta sekä taitoa kyseenalaistaa omia ennakkoluuloja ja asenteita (Taivaloja, 2016, s. 31-32). Sukupuolen moninaisuuteen liittyvän tiedon saaminen on nykyään helppoa, sillä asiasta on alettu keskustella yhteiskunnassamme avoimemmin ja tietoa on saatavilla esimerkiksi internetissä. Kuten edellisessä luvussa kerroin, tarjoavat seksuaalisuuden- ja sukupuolen moninaisuuteen perehtyneet järjestöt, kuten Seta ry. ja Trasek materiaaleja, joita opettajat ja kasvattajat voivat työssään hyödyntää.

Yhteiskunnallisen keskustelun vaikutukset

Vuonna 2015 voimaan tulleen tasa-arvolainuudistuksen myötä peruskoulujen on tullut laatia koulun tasa-arvosuunnitelma (Jääskeläinen ym., 2015) Tasa-arvolain uudistuksen jälkeen mediassa on puhuttu sukupuolen moninaisuudesta koulumaailmassa. Mediassa on ollut esillä myös keskustelu translain uudistuksesta, jonka osalta työ on vielä kesken hallituksessa (HS, 24.5.2019; Seta ry, 2019).

Moni on varmasti viime vuosina nähnyt ainakin joitain kirjoituksia liittyen sukupuolen moninaisuuteen tai kuullut aiheesta jotain muuta kautta. Haastateltavista opettajista kolme ottivat esille yhteiskunnallisen keskustelun.

En mä oikeestaan [ole ottanut selvää sukupuolen moninaisuudesta], mitä nyt siis kyl mä nyt sillä lailla oon yrittäny seurata julkista keskustelua, et jossai vaihees must tuntu, et oli jonkun verranki medioissa, eri medioissa käytiin tästä keskustelua. (H3)

Kaksi opettajista (H1, H3) kertoivat yhteiskunnallisen keskustelun vaikuttaneen heidän tietoisuuteensa sukupuolen moninaisuudesta. Opettaja H1 totesi yhteiskunnallisen keskustelun olevan yksi syy siihen, että hän on alkanut kyseenalaistamaan vallitsevia sukupuolinormeja, kun taas toinen opettajista (H3) totesi, että vaikka hän ei ole tietoisesti ottanut selvää sukupuolen moninaisuudesta, on hän kuitenkin seurannut siihen liittyvää julkista keskustelua. Kolmas opettaja (H2) totesi, että sukupuolen moninaisuus on aiheena ollut paljon esillä, mikä on hänen mielestään hyvä asia.

Itsenäinen tiedonhaku

Yhteiskunnallisen keskustelun seuraamisen lisäksi osa opettajista mainitsi myös itsenäisesti hakeutuvansa sukupuolen moninaisuuteen liittyvän tiedon äärelle. Kaksi opettajista (H2, H4) mainitsi esimerkiksi sosiaalisen median merkityksen.

Seurailen twitterissä kaikkia seksuaali -ja sukupuolivähemmistöön kuuluvia aktivisteja ja muita, mut tottakai siitä opettajanki näkökulmasta kattonu niitä että, just ku siellä seuraa aikuisia, et millanen se tilanne sit on näille nuorille, että ku kaikki tuntu vielä sekavalta ja murrosikä iskee päälle ja sitten kaikki. Sitten että millanen se elämä heille sitten on. Että mä oon yrittäny siltä kantilta löytää ihan sillee et osaa omassa työssä huomioida. (H4)

Kumpikin opettajista kertoo seuraavansa sosiaalisessa mediassa joitain sukupuolivähemmistöön kuuluvia henkilöitä, nimenomaan lisätäkseen omaa tietoisuutta aiheesta. Toinen opettajista (H2) kertoi saavansa oppilaalta suosituksen seurata tiettyjä henkilöitä, jotka puhuvat sukupuolen moninaisuudesta sosiaalisessa mediassa. Sama opettaja kertoi myös hyödyntävänsä Setan ja Trasekin nettisivuja.

Yksi haastateltavista (H5) totesi myös, että sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietoa täytyy päivittää. Hän kertoi olevansa valveutunut sukupuolen moninaisuuteen liittyvien asioiden suhteen, mutta ymmärtää myös tiedon muovautuvuuden. Hän mainitsee esimerkkinä aiheeseen liittyvät termit, joita on paljon ja jotka myös muuttuvat tiedon lisääntyessä.

Virheistä oppiminen

Haastateltavista opettajista neljä viidestä kertoivat tilanteesta, jossa ovat kokeneet toimivansa väärin sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta. Kaikki opettajista kertoivat reflektoineensa toimintaansa tapahtuneen jälkeen ja muutta-neensa joitain asioita omassa toiminnassaa.

Kaksi opettajaa kertoi sukupuolittaneensa oppilaita luokan sisällä tai pienem-mässä ryhmässä.

Joskus mentiin ruokajonoon ja jossain vaiheessa mä sanoin sitten, että tytöt tulee tähän jonoon ja pojat tähän ** tästä mä itse opin sen, et meil ei enää tehtykään tyttöjen ja poikien jonoo, vaan meil oli joku muu järjes-tys. (H1)

Opettaja H1 kertoi jakaneensa oppilaansa tyttöjen jonoon ja poikien jonoon. Luokan ei-binäärinen oppilas oli valinnut jonon, joka tuntui hänen mielestään oi-kealta. Kuitenkin luokan oppilaiden mielestä hän oli mennyt väärään jonoon, mikä asetti oppilaan ikävään tilanteeseen.

Toinen opettajista (H4) kertoi sukupuolittaneensa joukon oppilaita tytöiksi, vaika joukossa oli yksi oppilas, jonka sukupuoli-identiteetistä opettaja ei ollut var-ma. Kumpikin opettajista kertoi muuttaneensa tapahtuman jälkeen toimintatapo-jaan, kuten sitä, millä tavalla jakaa oppilaita ryhmiin tai miten puhuttelee oppilai-ta.

Kaksi muuta opettajaa (H2, H5) kertoivat sukupuolittaneensa yksittäisen ei-binäärisen oppilaan väärin.

Olen myös ite heränny tähän, että oon kerran myös ite sukupuolittanu niinku vahingossa, vaikka mä tota noin tunsin sen oppilaan ja se niinku

lipsahti väärin ja se meni jotenki ihan ikäväks se tilanne ja mä mietin et nyt mun pitää niiku lopettaa tää että, silloin mä jotenki heräsin tähän et mitä mä oikee touhuun täällä. (H2)

Ja oon siis mokannu -- etsin siis nimenmukaisesti poika-henkilöä ** en niinku tajunnut et se oli hän ** pyysin kyllä myöhemmin anteeks, kävin niinku kaksistaan sanoo et hei mä oon pahoillani. (H5)

Toinen opettajista (H2) kertoi, että oppilaan sukupuolittaminen väärin sai hänet ajattelmaan omaa toimintaansa opettajana ja refleктоimaan sitä, millä tavoin oppilaita tulee puhutella. Toinen heistä (H5) taas kertoi selvittäneensä tilanteen yhdessä oppilaan kanssa, pyytämällä oppilaalta anteeksi.

Kaikkien opettajien kertomat tilanteet liittyivät oppilaiden sukupuolittamiseen, mikä on hyvin inhimillistä, sillä olemme tottuneet yhteiskunnassamme pääasiallisesti kaksijakoiseen sukupuolikäsitykseen. Kaksijakoinen sukupuolikäsitys on normi, joka saattaa ohjata meitä sen enempää ajattelematta oletamaan, että kaikki ihmiset ovat joko miehiä tai naisia. Oletukset voivat kuitenkin olla väärä, sillä emme voi tietää oppilaan sukupuoli-identiteettiä ennen kuin hän on sen itse tuonut ilmi. Tämän takia opettajan on tärkeää olla työssään inklusiivinen ja erityisesti puhuessaan ottaa huomioon, että kaikki ei ole sitä miltä näyttää. (Seta ry, 2013, s. 57-58.)

7.2.6 Yhteenveto

Toinen tutkimuskysymykseni käsitteli niitä keinoja ja toimintatapoja, millä haastateltavat opettajat ottavat sukupuolen moninaisuuden huomioon työssään ja tukevat sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita. Opettajien haastatteluista tuli ilmi laajasti erilaisia asioita, joiden kautta opettajat ovat pyrkineet tukemaan yksittäisiä sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita, mutta myös tuomaan sukupuolen moninaisuuden näkökulmaa esille esimerkiksi opetuksessa tai työyhteisössä.

Opettajien haastatteluista nousi viisi laajempaa näkökulmaa, joiden pohjalta rakensin analyysin. Näitä näkökulmia olivat kaikki oppilaat huomioiva sukupuolen moninaisuuden hyväksymistä ja näkyvyyttä edistävä työ, yksittäisten sukupuoli-identiteettiään pohtivien tai sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden tuke-

minen, työyhteisössä toimiminen, opettajan oma valveutuminen sekä järjestöjen, kuten Seta ry:n, kanssa toimiminen. Kokosin nämä näkökulmat alla olevaan listaukseen (kuvio 1.) selkeyttääkseni niitä ulottuvuuksia, miten sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita voidaan tukea.

Kaikkia oppilaita koskevat asiat

- Sensitiivinen ja hyväksyvä ilmapiiri
- Oletusten ja normien kyseenalaistaminen
- Sukupuolen moninaisuuden käsittely opetuksessa
- Kiusaamiseen puuttuminen
- Sosiaalisten tilojen turvallisuus

Yksittäisen ei-binäärisen oppilaan kanssa toimiminen

- Keskusteleminen ja tukeminen
- Erityisjärjestelyt
- Ohjaaminen tuen piiriin
- Kodin ja koulun välinen yhteistyö

Työyhteisöä koskevat asiat

- Tasa-arvosuunnittelu
- Ongelmakohtista keskusteleminen ja toiminnan kehittäminen

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia tukevien järjestöjen rooli

Opettajan valveutuminen

- Yhteiskunnallisen keskustelun vaikutukset
- Itsenäinen tiedonhaku
- Virheestä oppiminen

Kuvio 1. Yhteenveto tuloksista sukupuolen moninaisuuden tukemiseen ja huomioimiseen liittyen

Vaikka jokainen opettajien esille tuoma näkökulma sisälsi omanlaisiaan tarkempia toimintatapoja, kokonaisuudessaan opettajien kertomat asiat olivat sellaisia, jotka tähtäävät sukupuolen moninaisuuden näkyvyyteen ja oikean tiedon levittämiseen ja tätä kautta erityisesti sukupuolivähemmistöön kuuluvien aseman parantamiseen. Esimerkiksi kaikkia oppilaita koskevaan toimintaan liittyi vahvasti sukupuolen moninaisuuden liittäminen opetukseen sekä koulun usein sukupuolitettujen wc- ja pukuhuonetilojen muuttaminen kaikille sopiviksi. Työyhteisöä koskevissa asioissa opettajat pyrkivät tiedottamaan kollegoitaan sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta sekä keskustelemaan erilaisista toimenpiteistä asian huomiomisen parantamiseksi. Opettajien oma valveutuminen liittyi opettajan oman tiedon lisäämiseen ja esimerkiksi Seta ry:n kanssa toimiminen

tähtäsi yhteistyöhön liittyen oppilaille suunnatun oikean tiedon välittämiseen sekä opettajien tukemiseen työssään.

7.3 Riittävään tai riittämättömään tukeen vaikuttavia tekijöitä

Kolmas ja viimeinen tutkimuskysymyksen käsittelee sukupuolivähemmistöön kuuluvien tai sukupuoli-identiteettiään pohtivien oppilaiden saamaa tukea. Kysymyksen tarkoituksena on selvittää, mitkä asiat haastateltavien opettajien mielestä ovat vaikuttaneet siihen, ovatko nämä oppilaat saaneet sukupuoli-identiteettinsä näkökulmasta riittävästi tukea vai eivät.

Opettajien haastatteluista ilmeni kolme eri tekijää, jotka opettajat kokivat merkittäviksi oppilaan saaman riittävän tai riittämättömän tuen kannalta. Näitä tekijöitä ovat oppilaan huoltajat, oppilas itse sekä opettaja.

7.3.1 Huoltajien rooli

Vanhempien tai lapsen muiden läheisten aikuisten suhtautuminen lapsen ei-binääriseen sukupuoli-identiteettiin voi olla hyvin vaihtelevaa. Joissain perheissä lapsi saa identiteetilleen kaiken tarvitsemansa tuen, mutta toisissa perheissä lapsen sukupuoli-identiteetti voi aiheuttaa ahdistusta ja pelkoa, mistä voi seurata hankaluuksia lapsen perhesuhteissa (Taivaloja, 2016, s. 27). Vanhempien suhtautuminen lapseen määrittää lapsen hyvinvointia, psyykkistä terveyttä ja kelpoisuuden kokemuksia (Alanko, 2014, s. 21).

Koulun näkökulmasta oppilaan huoltajien rooli kiteytyy kodin ja koulun välisessä yhteistyössä. Ensisijainen vastuu lapsen kasvatuksesta on vanhemmilla ja oppilaan koulunkäyntiin liittyvät asiat hoidetaan yhteistyössä huoltajien ja koulun kanssa. Yksi yhteistyön muoto on esimerkiksi oppilaan yksilöllisten tarpeiden huomioiminen (OAJ, 2020).

Haastateltavista opettajista osa toi esille huoltajien roolin vaikutuksen lapsen saamaan tukeen koulussa. Yksi opettajista (H1) kertoi oppilaan vanhemman osallisuudesta kiusaamistapauksen selvittämisessä.

Se keissi mikä sattui, niin silloin mä juttelin äidin kanssa, että tota se niinku laukes siinä. (H1)

Opettaja kertoi ei-binäärisen oppilaansa jääneen hetkeksi pois koulusta, sillä toinen oppilas oli puuttunut hänen sukupuolen ilmaisuunsa. Opettajan mukaan asiaa oli selvitetty oppilaan huoltajan kanssa, minkä ansiosta tilanne oli ratkennut.

Toinen opettaja (H2) mainitsi myös kaksi asiaa huoltajien roolista liittyen oppilaan saamaan tukeen koulussa.

-- ehkä lähinnä se Wilma, mut mielestä kyllä nyt sinne saa kyllä Wilmaan saa muutettua niitä nimiä ja -- mun mielestä se ois muuttunu, mut mä voin kyllä olla väärässä, mut kuitenkin semmosii, ja huoltajan suostumuksella saa ainaki muuttaa, mut se on sit aina eri juttu et mitä mieltä ne huoltajat on. (H2)

Tai niinku kotiväki tai joku on ollu aktiivinen, et se [oppilaan tarvitsema tuki] jotenki lähtee liikkeelle. (H2)

Opettaja nosti esiin, että huoltajilla on valta päättää esimerkiksi lapsen nimen muutoksesta Wilma -järjestelmään, minkä hän mainitsi edellä mainitun sitaatin lopussa. Tällä opettaja viestittää sitä, että kaikkien oppilaiden vanhemmat eivät välttämättä suhtaudu myönteisesti lapsen nimen muutokseen Wilma-järjestelmässä, vaikka koulun puolesta se olisi mahdollista. Hänen mukaansa vanhempien aktiivisuus voi olla avainasemassa oppilaan saaman tuen aloittamiselle.

Yhdellä opettajista (H3) oli hyvin myönteisiä kokemuksia oppilaidensa vanhempien osallisuudesta lapsen ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin huomioimiseen. Myös tässä tapauksessa vanhemmilla oli ollut suuri rooli oppilaan saamaan tukeen.

No kyl mä koen et on ollu merkittävää, siis vanhemmat on ollu mun mielestä tosi aktiivisia näis tapauksissa ja halunnu varmistaa sen että opettaja tietää heidän lapsestaan sen oleellisen asian. (H3)

Vanhemmat on ollu ihan äärettömän, niinku fiksuja asian kanssa ja tota sensitiivisiä ja sit toisaalta taas suvaitsevaisia muita lapsia kohtaan -- mul

on ollu sellanen olo et jos tulis joku pulma, niin he on osanneet suhteuttaa sitä et lapset ei välttämättä tahalteen. (H3)

Opettajan kokemus oli, että nimenomaan vanhempien aktiivisuus oman lapsensa sukupuoli-identiteetin huomioimisen suhteen mahdollisti sen, että opettaja pystyi ottamaan lapsen tarpeet huomioon. Opettajalla oli myös kokemus, että hän sai lapsen tarpeiden huomioimiseen ohjeita ja tukea vanhemmilta ja pystyi kääntymään heidän puoleensa myös haastavissa tilanteissa.

Sama opettaja esitti myös ajatuksen opettajan roolin muutoksesta, jos oppilaan vanhemmat eivät suhtautuisikaan lapsen ei-binääriseen sukupuoli-identiteettiin myönteisesti. Opettaja ajatteli, että hänen tai yleisesti opettajan rooli lapsen sukupuoli-identiteetin tukemisessa ja huomioimisessa muuttuu vielä merkityksellisemmäksi, jos oppilaan vanhemmat eivät jostain syystä suhtaudu lapsensa sukupuoli-identiteettiin myönteisesti. Opettaja totesi omien myönteisten kokemustensa oppilaan vanhempien suhteen vaikuttaneen siihen, että hän pystyi luottamaan oppilaansa saavan tukea kotona, eikä hänen tarvinnut kantaa huolta oppilaan hyvinvoinnista. Jos oppilaan vanhemmat eivät ole yhteistyökykyisiä oppilaan ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin tukemisen suhteen tai eivät hyväksy lapsensa sukupuolta, joutuisi silloin opettaja kantamaan enemmän huolta oppilaastaan.

Kokonaisuudessaan opettajien kokemukset huoltajien roolista lapsen sukupuoli-identiteetin tukemisessa olivat melko myönteisiä. Opettajien kertomien tilanteiden perusteella vanhemmilla on merkittävä rooli lapsen sukupuoli-identiteetin tukemisessa koulun näkökulmasta. Alakoulussa kodin ja koulun välinen yhteistyö on tärkeää, sillä huoltajat toimivat usein lapsen asioiden välittäjinä koululle ja opettajalle. Opettajan on helpompi huomioida ei-binäärisen lapsen tarpeet, jos vanhemmat kertovat opettajalle lapsensa sukupuoli-identiteetistä ja mahdollisista huomioitavista asioista.

7.3.2 Oppilaan rooli

Kolme opettajaa (H1, H2, H5) puhuivat haastatteluissa oppilaan roolista hänen saamaan riittävään tai riittämättömään tukeen. Yksi opettajista kertoi oppilaan

ominaisuuksien vaikuttaneen siihen, miten hän opettajana pystyi kohtaamaan oppilaan.

Et sen perusteel mä ajattelen, että mä uskon, että tää poika ihan viihty koulussa, että meil oli sellanen lämmin suhde, että mua ei silleen häiriny minkälainen hän oli, että hän oli tosi mukava eikä hänen kanssaan ollut ongelmia, että sitten jos ois ollu kauheen sellanen känkkäränkkä tai huonokäyttöksinen, taikka niinku poikennu siitä porukasta et kauheen sellanen radikaali ja vaativa, niin voi olla et silloin ois voinu ehkä itellä tulla niitä ylilyöntejä. Että meillä meni niinku kaikki niinku mukavasti, vähän niinku tyttöjen kesken, niinku sanotaan. Että meillä oli mukaavaa ja kivaa ja halattiin kun lähetettiin --. (H1)

Opettaja kuvaili oppilaan olleen niin sanotusti helppo oppilas, kenen kanssa hänellä syntyi lämmin opettaja-oppilas-suhde. Hän koki heidän välisensä vuorovaikutuksen merkitykselliseksi oppilaan kannalta ja tätä kautta ajatteli oppilaan saaneen tarpeeksi tukea häneltä.

Kaikki kolme opettajaa toivat esille oppilaan oman aktiivisuuden merkityksen hänen saamaan tukeen.

Jos oppilaasta itsestään nousee joku toive, tai nousee joku, että hän itse tiedostaa sen, niin sitten kyllä opettajan tehtävä on tulla siihen vastaan, ja esim tällasia järjestelyjä tehdä. (H1)

Jos on niinku oppilas ite tehny sen aloitteen [kertonut omasta sukupuoli-pohdinnastaan], et mä en oo koskaan lähteny utelee kenenkään asioita. (H2)

Kaksi opettajaa (H1, H2) totesi oppilaan tukemisen aloittamisen olevan helpompaa silloin, jos oppilas itse kertoo omasta sukupuoli-identiteetistään ja tarpeistaan. Toinen heistä (H2) sekä kolmas opettaja (H5) pitivät haasteellisena oppilaan aktiivisuuden merkitystä hänen saamaan tukeen.

Pidän niinku haasteena sitä, et jos tavallaan ei oo käyny ilmi, että joku ois tarvinnukki enemmän tukea, nii sitte ei oo pystytty siihen niinku reagoimaan, et tavallaan ollu tärkeä et se oppilas on pystyny jollain tavalla tai niinku kotiväki tai joku on ollu aktiivinen, et se jotenki lähtee liikkeelle, mut ne jotka on niinku tarvinu tai halunnu enemmän tukea ja huomiota ja keskustelua, niin niille on kyllä sitte järjestetty. (H2)

Opettajat pitivät ongelmana sitä, että oppilas joutuu itse tuomaan esille omaan sukupuoli-identiteettiin tai sen pohdintaan liittyviä asioita, jotta hän saa mahdollisesti tarvitsemaansa tukea. Opettajat ajattelevat, että osa ei-binäärisistä oppilaista saattaa jäädä ilman riittävää tukea, jos he eivät jostain syystä pysty itse tuomaan omia tarpeitaan esille. Toinen opettajista (H5) toteaa, että ainoastaan omalla läsnäolollaan voi viestittää oppilaille, että he voivat tulla puhumaan kaikesta mikä askarruttaa.

7.3.3 Opettajan rooli

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014) mainitaan muun muassa sukupuolen moninaisuuden käsittely opetuksessa. Myöskin perusopetuksen arvoperustaa käsittelevässä osassa todetaan jokaisen oppilaan ainutlaatuisuus ja jokaisen yksilöllisen ja kokonaisvaltaisen ihmisenä kasvamisen mahdollistaminen. (POPS, 2014, s. 15; s. 18.) Opettajien suhtautumisessa oppilaiden sukupuoleen ja erityisesti sukupuolen moninaisuuteen on nähtävissä kuitenkin eroja. Esimerkiksi Alangon (2014, s. 27) tutkimuksessa todettiin, että 75% nuorista salasi seksuaalisen suuntautumisensa sekä ei-binäärisen sukupuoli-identiteettinsä opettajalta ajatellen suojelevansa itseään. Osa nuorista oli kuitenkin kertonut opettajalle ei-binäärisestä sukupuoli-identiteetistään, johon suurin osa opettajista oli reagoinut neutraalisti, toiseksi suurin osa myönteisesti, mutta pieni osa myös torjuvasti. (Alanko, 2014, s. 27.)

Myös kaksi haastattelemaani opettajaa toi esille yksittäisen opettajan merkityksen ei-binääristen oppilaiden saamaan tukeen. Kumpikin opettaja pitää ongelmana opettajien erilaista suhtautumista sukupuolen moninaisuuteen.

Se on myös vähän opettajakohtasta täällä, että kuka sitten mitäki opettaa, että kyl mä uskon et meillä kollegoilla on niinku pyrkimys tuoda esille tätä moninaisuutta, mutta ei välttämättä tuo. Ja joitain mantsan kursseja jos on ollu vähä, jos on tehny jotaki kurssisuunnitelmaa vähän eri tavalla tai pitäny tunteja jostakin, niin voi olla et sit se on vaan jääny vaikka se on tosi tärkeä asia, et se yhdenmukaisuuden puute noissa on ehkä ollu se ongelma. (H2)

Opettaja H2 näkee sukupuolen moninaisuuden teemojen käsittelyn riippuvan opettajasta. Hän näkee ongelmallisena sen, että osa opettajista tuo opetuksessaan esille sukupuolen moninaisuuden teemoja ja toiset taas eivät.

Opettaja H4 esitti myös samansuuntaisen ajatuksen kuin H2, että yksittäisten opettajien välillä on huomattavia eroja sukupuolen moninaisuuden kohtaamisessa.

Et vähän riippuu opettajasta, et mä luulen et meil on, etenki tää meidän nuorempi sukupolvi, niin heillä nyt varmasti on enemmän ymmärrystä tästä asiasta ja sitten he huomioivat paremmin. Mut ihan rehellisesti noitten vanhempien opettajien suusta on nyt kuullu että: "Mitä tää nyt on tää sukupuolihömpötys, tai mitä nää on, et onhan meil nyt vaan tytöt ja pojat ja siinä kaikki". (H4)

Hän toi esille kokemuksensa, jonka mukaan nuoremmat opettajat ottavat sukupuolen moninaisuuden paremmin huomioon kuin vanhemmat opettajat. Hän toteaa kuitenkin yleisesti koulun olevan sitoutunut muun muassa syrjimättömyyteen, mutta tuo esille huolensa niistä ei-binäärisistä oppilaista, jotka saattavat joutua sellaisen opettajan luokalle, joka ei ymmärrä tai ota todesta sukupuolen moninaisuutta.

7.3.4 Yhteenveto

Viimeisessä tutkimuskysymyksessä tarkastelin opettajien näkemyksiä asioista, jotka he kokevat merkityksellisiksi sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan saaman riittävän tai riittämättömän tuen kannalta. Opettajat toivat esille oppilaan huoltajien, opettajan sekä oppilaan oman roolin.

Opettajilla oli lähinnä myönteisiä kokemuksia huoltajien kanssa tehdystä yhteistyöstä ei-binäärisen oppilaan tukemiseksi. Oppilaat huoltajat voivat parhaassa tapauksessa tukea opettajaa työssään sukupuolen moninaisuuden äärellä, jolloin hän pystyy tukemaan parhaalla tavalla ei-binääristä oppilasta. Haastatteiluista ilmeni kuitenkin myös kielteisempiäkin ajatuksia ja kokemuksia huoltajien suhteen. Opettajien mukaan joidenkin oppilaiden kohdalla huoltajat tekevät ratkaisuja, jotka eivät välttämättä tue oppilaan sukupuolikokemusta ja sen hyväksymistä. Oppilaan huoltajat voivat esimerkiksi päättää, että lapsen nimeä ei

muuteta Wilma -järjestelmään, vaikka koulun puolesta se olisikin mahdollista. Yksi opettajista myös kertoi, että kokee oman roolinsa oppilaan sukupuoli-identiteettiä tukevana aikuisena korostuvan, jos oppilaan huoltajat eivät tukisi lastaan tarpeeksi.

Haastateltavat opettajat puhuivat myös opettajan roolista suhteessa ei-binääristen oppilaiden saamaan tukeen. Tässä yhteydessä opettajat puhuivat yleisellä tasolla opettajista eivätkä niinkään omasta roolistaan. Haastateltavien opettajien kokemus oli se, että opettajien välillä on edelleen eroja suhtautumisessa sukupuolen moninaisuuteen ja tätä kautta ei-binääristen oppilaiden saama tuki on myös osittain riippuvaista siitä, kuka heitä opettaa. Haastateltavat kokivat tämän ongelmallisena juuri näiden yksittäisten oppilaiden kannalta.

Oppilaan oma rooli hänen saamaan tukeen riippui opettajien mukaan siitä, kuinka aktiivinen oppilas itse on omien asioidensa esiin tuomisessa ja avun pyytämisessä. Erityisesti yläkouluikäisten oppilaiden keskuudessa heidän vanhempansa eivät välttämättä edes tiedä lapsen sukupuoli-identiteettiin liittyvästä pohdinnasta tai eivät samalla tavalla tiedota siitä koulun opettajille kuin esimerkiksi alakoululaisten vanhemmat. Opettajien mukaan on siis mahdollista, että joskus oppilaan saama tuki lähtee liikkeelle vasta silloin, kun oppilas itse tuo esille omia kokemuksiaan tai vaatii tukea. Opettajat kokivat haasteena sen, että osa näistä oppilaista saattaa jäädä yksin kokemuksiansa kanssa, jos heillä ei esimerkiksi ole uskallusta kertoa kokemuksestaan. Opettajat eivät osanneet antaa mitään selkeää ratkaisua siihen, ettei kukaan oppilas jäisi ilman tarvittavaa tukea. Yksi opettajista kuitenkin mainitsi, että omalla läsnäolollaan voi viestittää oppilaille, että aina saa tulla puhumaan omista asioistaan.

8 Luotettavuus

Laadullisen tutkimuksen tekeminen ja luotettavuuden arviointi on hyvin subjektiivista (Eskola & Suoranta, 1998). On tärkeää, että tutkija kertoo tarkasti lukijoille sen, mitä on tehnyt eli on läpinäkyvä jokaisen tutkimuksen vaiheen suhteen (Tuomi & Sarajärvi, 2009). Tutkimaani aihetta voidaan pitää jokseenkin tuoreena eikä siitä näkökulmasta, josta itse sukupuolen moninaisuutta tutkin, ole paljoakaan tietoa. Tutkimukseni perustuu kuitenkin uusimpaan tietoon ylipäättään sukupuolen moninaisuudesta ja siihen liittyvistä käsitteistä sekä sukupuolivähemmistöjen asemasta.

Ennen kuin ryhdyin tekemään haastatteluja, varmistin kertaalleen ohjaajaltani haastattelurungon toimivuuden ja työskentelyn edetessä sain ohjausta ja kommentteja ylipäättään työn etenemisestä sekä graduohjaajalta että muilta seminaariin osallistuneilta opiskelijoilta. Tämä tutkimusprosessin julkisuus on yksi tapa lisätä laadullisen tutkimuksen luotettavuutta (Tuomi & Sarajärvi, 2009).

Tutkimuksen tulosten luotettavuuden lisäämiseksi olisi haastateltavia voinut olla vielä enemmän. Alunperin olin päättänyt haastatella kuutta henkilöä, mutta kuudennen haastateltavan löytäminen oli hankalaa. Koin ettei yhden haastateltavan lisä olisi välttämättä tehnyt merkittäviä muutoksia tutkimuksen tuloksiin, joten aikaresurssini huomioon ottaen päätin siirtyä tutkimuksen teossa eteenpäin. Toki jos haastateltavia olisi ollut esimerkiksi kaksinkertainen määrä, olisi aiheesta voinut saada vielä lisää näkökulmia.

Tutkimuksen tulosten voidaan katsoa olevan linjassa aiheeseen liittyvän teorian ja aiempien tutkimusten kanssa. Tätä kutsutaan tutkimuksen vahvistuvuudeksi (Eskola & Suoranta, 1998). Esimerkiksi opettajien kertomat keinot ottaa huomioon sukupuolen moninaisuus ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat, ovat hyvin samansuuntaisia kuin ne asiat, joista esimerkiksi Alangon (2014) tutkimuksessa on transnuorien mukaan ollut puutetta koulussa. Näkisin siis, että kokonaisuudessaan tämän tutkimuksen tulokset vastaavat siihen ongelmaan, mistä koko tutkimuksen idea on lähtenyt eli siihen, miten sukupuolivähemmistöön

kuuluvat oppilaat voidaan ottaa huomioon kouluissa, sillä tarkoituksella, että heihin kohdistuva kiusaaminen, näkymättömyyden kokemukset ja yhdenvertaisuuden puute saataisiin loppumaan.

9 Pohdintaa

Tämän tutkimuksen keskiössä oli sukupuolen moninaisuus koulukontekstissa ja erityisesti ei-binääristen oppilaiden tarpeiden huomioiminen. Asiaa lähestyttiin sukupuolivähemmistöön kuuluvia tai sukupuoli-identiteettiään pohtivia oppilaita opettaneiden näkökulmasta. Tutkimus antoi laajan katsauksen sukupuolen moninaisuudesta koulumaailmassa. Asiaa lähestyttiin opettajien kokemusten kautta, mutta aineistossa päästiin myös tarkastellaan oppilaiden sekä huoltajien roolia. Koko tutkimus kiteytyi sukupuolivähemmistöön kuuluviin lapsiin ja nuoriin, joiden koulutaipaleen helpottaminen sukupuolen moninaisuuden huomioimisella on ollut kantava teema.

Tutkimuksen ytimessä ovat siis sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat, jotka ovat edelleen vaarassa joutua erilaisten hyvinvointia heikentävien tekijöiden, kuten koulukiusaamisen, ymmärtämättömyyden ja näkymättömyyden kohteiksi (Alanko, 2014; Lehtonen, 2003; Lehtonen, 2013). Tutkimuksen tulosten perusteella voisi kuitenkin sanoa, että tutkimukseen osallistuneiden opettajien toiminnassa on nähtävissä jopa esimerkillisyyttä, jos peilaa opettajien kertomaa esimerkiksi tämän hetkisiin ohjeistuksiin sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta. Tämän tutkimuksen tulokset osoittivat, että yksittäinen opettaja voi toiminnallaan tukea ei-binääristen oppilaiden tarpeiden toteutumista, ja antaa henkilökohtaista tukea sitä tarvitseville. Opettaja voi toimia oppilaille ja kollegoille sukupuolen moninaisuuden puolestapuhujana. Opettaja voi omilla valinnoillaan tehdä paljonkin sukupuolen moninaisuuden huomioimisen eteen, jos vain on kerännyt aiheesta tarpeeksi tietoa.

Yksi avain sukupuolen moninaisuuden ymmärtämiseen onkin tieto. On ongelmallista, että sukupuolen moninaisuus on edelleen aihe, jonka osa ihmisistä voi niin sanotusti ohittaa. Kulttuurissamme pitkään jatkunut kaksijakoinen sukupuolikäsite ja heteronormatiivisuus ymmärretään edelleen, ainakin arkisesti, ihmisen sukupuolta selittäväksi faktaksi. Tällainen ajattelutapa luo sukupuolen moninaisuudelle haastetta ja asettaa näistä normeista poikkeavat ihmiset hyvinkin ahtaalle. Vilkkä (2010) puhui kymmenen vuotta sitten transsukupuolisista ihmi-

sistä, jotka kokivat vielä sukupuolen korjausprosessin jälkeenkin, ettei heidän sukupuolikokemustaan otettu tosissaan. Vaikka sukupuolen moninaisuuteen liittyvä yhdenvertaisuustyö on vienyt sukupuolivähemmistöjen oikeuksia eteenpäin, on vielä näin kymmenen vuoden jälkeenkin yhteiskunnassamme vireillä keskusteluja, joissa sukupuolen moninaisuus kyseenalaistetaan, ikään kuin sen olemassaolon mahdollisuutta pitäisi vielä punnita.

Erityisen kyseenalaistuksen kohteeksi ovat joutuneet ne lapset ja nuoret, jotka kamppailevat oman sukupuoli-identiteettinsä kanssa. Esimerkiksi keskustelu translain uudistuksesta on jakanut eri puolueiden välillä mielipiteitä juuri lasten ja nuorten suhteen (Teittinen, 2019): Pitäisikö lapset ja nuoret huomioida translain uudistuksessa vai ei? Lasten ja nuorten huomioiminen tarkoittaisi lähinnä heidän itsemäärämisoikeutensa vahvistamista eli heidän kokemansa sukupuolen juridista vahvistamista ilman ikärajaa, mikä toisi heille helpotusta moniin arkisiin tilanteisiin (Valtanen, 2019).

Myös tämän tutkimuksen valossa voidaan nähdä sama sukupuolen moninaisuutta kyseenalaistava ilmiö. Vaikka tutkimuksen tulokset pääasiallisesti kertovatkin siitä, että osa opettajista näkee sukupuolen moninaisuuden huomioimisen tärkeänä asiana kouluissa, oli haastatteluaineistosta nähtävissä, että kaikki opettajat eivät vielä ymmärrä sukupuolen moninaisuutta. Tällainen viesti välittyi erityisesti niistä haastatteluista, missä haastateltavat opettajat kertoivat kollegoidensa sukupuolittaneen alunperin sukupuolineutraaleja wc-tiloja tai puhuneen siitä, ettei ymmärrä tällaista *sukupuolihömpötystä*, koska onhan koulussa vain tyttöjä ja poikia (ks. s. 79). Vaikka kaikki opettajat eivät ajattele näin, on tällainen sukupuolen moninaisuuden ymmärtämättömyys silti vakavasti otettava asia. Yksi opettaja voi vaikuttaa paljonkin monen oppilaan elämään, jos esimerkiksi sama opettaja opettaa tiettyä luokkaa monen vuoden ajan. Sukupuolen moninaisuus onkin asia, mistä jokaisella opettajalla pitäisi olla tarpeeksi tietoa ja tätä kautta osaamista kohdata ne oppilaat, jotka mahdollisesti kamppailevat sukupuoli-identiteettinsä kanssa.

Jos näitä yksittäisiä kokemuksia haastateltavien kollegoiden ymmärtämättömyydestä sukupuolen moninaisuutta kohtaan ei oteta huomioon, ei tämä tutki-

mus anna vastausta siihen, miten sellaiset opettajat, jotka eivät työssään ole kohdanneet sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita, ottavat sukupuolen moninaisuuden huomioon. Opettajien haastatteluista kävi ilmi, että he itse ovat kerränneet aiheesta tietoa osittain juuri sen takia, että osaisivat tukea sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita. Ainakaan tämä tutkimus ei siis anna ymmärtää, että opettajat olisivat perehtyneet sukupuolen moninaisuuteen ennen kuin työssään kohtasivat ei-binäärisiä oppilaita.

Myöskin tulos, jonka mukaan ei-binäärisen oppilaan saama tuki riippuu osittain oppilaan omasta aktiivisuudesta viittaa siihen, että kouluilla ei välttämättä vielä ole selkeitä linjoja näiden oppilaiden tarpeiden huomioimiseen. Tämän tutkimuksen ja tutkimuksessa käyttämieni lähteiden perusteella kokonaiskuva sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta kouluissa on vielä jokseenkin hajanainen ja saattaa jäädä yksittäisten opettajien varaan. Sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden kokemaa hyväksytyksi tuleminen ja tarvittavan tuen määrä ja laatu riippuvat tietyistä olosuhteista, kuten oppilaan omista resursseista, opettajan tietotaidosta ja asenteista, oppilaan huoltajien aktiivisuudesta ja luokkatovereiden asenteista.

Nähdäänkö sukupuolen moninaisuus vielä tällä hetkellä asiana, joka huomioidaan silloin kun siihen on konkreettinen tarve, eli jos oppilaan sukupuoli-identiteetti tulee esille? Niin kauan kuin kouluissa on vain tyttöjen ja poikien vessoja ja pukuhuoneita ja opettajat puhuvat ainoastaan tytöistä ja pojista, ei aitoa sukupuolen moninaisuuden huomioimista voi tapahtua. Sukupuolen moninaisuuden huomioimisen yksi peruspilari on näkyvyys eli siitä puhuminen ja tiedottaminen (Karvinen, 2016). Sukupuolen moninaisuudesta vaikeneminen tuottaa asian ympärille stigmaa, mikä antaa kuvan, että sukupuolen moninaisuus on asia, jota täytyisi peitellä tai josta on lupa puhua vain tietyissä tilanteissa. Niin kauan kuin jotkut koulujen oppilaat ovat niin sanotusti poikkeavia ja heidän tarpeensa huomioidaan vasta kun he sitä itse pyytävät, ei sukupuolen moninaisuuden huomioiminen ole toteutunut.

Näyttää kuitenkin siltä, etteivät koulut ole enää kovinkaan monen askeleen päässä sukupuolen moninaisuuden aidosta huomioimisesta. On ehkä kysymys

siitä, pidetäänkö asiaa niin tärkeänä, että sen huomioimiseksi tehtäisiin toimenpiteitä. Nämä toimenpiteet kun eivät itsessään näytä vaativan paljoakaan, eikä niitä loputtomasti olekaan. Moni sukupuolen moninaisuuteen tähtäävä toimintatapa on jo kouluissa entuudestaan tuttu. Esimerkiksi kiusaamiseen puuttuminen tai oppilaiden kanssa keskustelu siitä, mitä on kohtelias ja ystävällinen käytös toisia kohtaan tai minkälainen kielenkäyttö on soveliasta, ovat kouluissa arkipäivää. Myös esimerkiksi monikulttuurisuuden näkyvyyteen tähtääviä toimintatapoja voisi hyvin soveltaa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihinkin.

Tässä tutkimuksessa äänessä olivat opettajat, joiden ääni saattaa kuulua koulumaailmassa paremmin, kuin esimerkiksi ihmisoikeusjärjestöjen ääni. Yksi sukupuolen moninaisuuden näkyvyyttä eteenpäin vievä voima voi siis olla ne opettajat, joilla on aiheesta tietoa, mitä välittää muille.

Lähteet

- Alanko, K. (2014). Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Suomenkielinen käännös Kaljunen, O. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 146, verkkojulkaisuja 72 & Seta, Seta-julkaisuja 23. Helsinki: Unigrafia.
- Alasuutari, V. (2018). Queerit perheet ja läheisen kuolema. Teoksessa P. Eerola & H. Pirskanen (toim.) *Perhe ja tunteet* (s. 185-202). Tallinna: Printon Trukikoda.
- Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. (2016). Intersukupuolisten lasten hoito. Kannanotto. Sosiaali- ja terveysministeriö 105:00/2014. Luettu 8.5.2020.
https://etene.fi/documents/1429646/2056382/KANNANOTTO_intersukupuolisuus_pdf.pdf/c5d42cbd-5220-4314-a2e9-c61cf27ace9a/KANNANOTTO_intersukupuolisuus_pdf.pdf
- Folkhälsomyndigheten, S. (2015). Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner. *En rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige [Health and health determinants for transgender persons. Report on the health among transgender persons in Sweden]*.
- Huuska, M. (2008) Intersukupuolisuus ja transihmisyys. Teoksessa J. Jämsä (toim.) *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. (s. 48-59). Juva: PS-kustannus.
- Huuska, M. (2016). Täydentäviä näkökulmia transnuorten seksuaaliterveyteen ja hyvinvointiin. Seksologinen aikakauskirja, 2(1). Luettu 30.1.2020.
http://seksologinenseura.fi/wpcontent/uploads/2017/04/SeksologinenAika_kauskirja_21.pdf
- Huttunen, J. (26.1.2018). Mitä terveys on? *Lääkärikirja Duodecim*, 2018(1). Luettu 12.2.2020.
https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00903
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2016). Diskurssianalyysi – Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino.
- Jolanki, O. & Karhunen, S. (2010). Renki vai isäntä? Analyysiohjelmat laadullisessa tutkimuksessa. Teoksessa J. Ruusuvuori, P. Nikander & M. Hyvönen (toim.) *Haastattelun analyysi* (s. 395-410). Tampere: Vastapaino.
- Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M. & Kajander, V. (2015). Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2015:5. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.

- Jämsä, J. (2018). Suomalaiset sateenkaariperheet. Teoksessa J. Jämsä (toim.) *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. (s. 25-47). Juva: PS-kustannus.
- Kaltiala-Heino, R. & Tainio, V-M. (2016). Sukupuolidysforia lapsilla ja nuorilla. Teoksessa K. Kumpulainen, E. Aronen, H. Ebling, E. Laukkanen, M. Marttunen, K. Puura & A. Sourander (toim.) *Lastenpsykiatria ja nuorisopsykiatria*. (s. 743-746). Tallinna: Printon.
- Karvinen, M. (2016). Opas opettajille – Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumismoninaisuus – Opitaan yhdessä!. Somero: Suomen Uusiokoulu Oy.
- Konu, A. & Rimpelä, M. (2002). Well-being in schools: a conceptual model. *Health promotion international*, 17(1), 79-87.
- Kärnä, T. (8.8.2017). Transsukupuolisuus. *Lääkärikirja Duodecim*. Luettu 30.1.2020.
https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk01195
- Lajunen, K., Andell, M. & Ylenius-Lehtonen, M. (2019). Tunne- ja turvataitoja lapsille. *Opas* 39. Luettu 8.4.2020.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/126027/Tunne-%20ja%20turvataitoja%20lapsille_WEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. 8.8.1986/609. Luettu 4.12.2019.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609>
- Lehtonen, J. (2003). Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. *Nuorisotutkimusverkosto*. Julkaisuja 31. Luettu 20.5.2020.
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/23431/seksuaal.pdf?sequence=2>
- Lehtonen, J. (2012). Opettajien käsityksiä seksuaalisuuden kirjosta. *Nuorisotutkimus*, 30(2), 21-32. Luettu 20.5.2020. <http://elektra.helsinki.fi/oa/0780-0886/2012/2/opettaji.pdf>
- Lehtonen, J. (2014). Sukupuolittuneita valintoja? Ei-heteroseksuaaliset ja transnuoret koulutuksessa. *Sukupuolentutkimus*, 27(4), 67–71.
<http://elektra.helsinki.fi/se/s/2342-0634/27/4/sukupuol.pdf>
- Löytty, O. (2005). Toiseuttamista ja tilakurittomuutta. Teoksessa O. Löytty (toim.) *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. (s. 7-24). Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Mattila, A., & Tinkanen, E. (2015). Transsukupuolisuuden hoito Suomessa. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 131(4). Luettu 4.12.2019.
<http://www.duodecimlehti.fi/lehti/2015/4/duo12101>

- McGuire, J. K., Clarke, T. J., Anderson, C. R. & Russell, S. T. (2010). Understanding School Safety for Transgender Youth. (California Safe Schools Coalition Research Brief No. 13). San Francisco, CA: California Safe Schools Coalition.
- Naskali, P. (2010). Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen* (s. 21-38). Tampere: Vastapaino.
- Nieminen, A-S. (31.1.2020). Miten kohdata sateenkaarinuori?. *Opettaja*, 115 (2), 18-21.
- Nissinen, J. (2011). Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen. Teoksessa L. Tuovinen, O. Stålström, J. Nissinen & J. Hentilä (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus* (s. 11-32). Viro: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Olson, K. R., Durwood, L., DeMeules, M., & McLaughlin, K. A. (2016). Mental health of transgender children who are supported in their identities. *Pediatrics*, 137(3).
- Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20131287#Pidp445948576> . Luettu 6.4.2020.
- Palokari, S. (7.5.2018). Mesi Kissaniitty on matkalla omaksi itsekseen. *Lapsen maailma*. Luettu 31.1.2020. <https://lapsenmaailma.fi/teemat/kasvu/mesi-kissaniitty-on-matkalla-omaksi-itsekseen/>
- POPS (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Opetushallitus.
- Raij, T. & Tani, P. (2015). Transsukupuolisen identiteetin neurobiologinen perusta. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 2015(4). Luettu 23.1.2020. <https://www.duodecimlehti.fi/lehti/2015/4/duo12102>
- Rauhankasvatusinstituutti. (2018). Turvallisen tilan ohjeet meidän koulussa. Luettu 30.4.2020. https://maailmankoulu.fi/wp-content/uploads/2018/11/turvallisimman_tilan_ohjeet.pdf
- Ristkari, M., Suni, N. & Tyni, V. (2018). *Sukupuolena ihminen*. Helsinki: Tammi.
- Rossi, L-M. (2010). Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen* (s. 21-38). Tampere: Vastapaino.

- Russel, S. T., Kostroski, O., McGuire, J. k., Laub, C. & Manke, E. (2006). LGBT Issues in the Curriculum Promotes School Safety. *California Safe Schools Coalition Research Brief No. 4*. Luettu 3.4.2020.
<http://www.casafeschools.org/FactSheet-curriculum.pdf>
- Ruusuvuori, J. (2010). Litteroijan muistilista. Teoksessa J. Ruusuvuori, P. Niskander & M. Hyvönen (toim.) *Haastattelun analyysi* (s. 424-431). Tampere: Vastapaino.
- Safe school coalition. (4.8.2017). *Understanding school safety for transgender students*. Luettu 3.4.2020.
http://www.casafeschools.org/CSSC_Research_Brief_13.pdf
- Safe school coalition. (19.10.2016). *LGBT students safety: steps schools can take*. Luettu 4.12.2019.
http://www.casafeschools.org/CSSC_Research_Brief_3.pdf
- SAKKI ry, Seta ry, SLL ry & FSS rf. (2013). *Älä oletta - Normit nurin*. Seta-julkaisu 22. Tallinna: Printon.
- Seta ry. (2017). Avioliittolaki. Luettu 20.1.2020.
<https://seta.fi/ihmisoikeudet/tasa-arvo-ja-yhdenvertaisuus/avioliittolaki/>
- Seta ry. (2020). Järjestö. Luettu 20.4.2020.
<https://seta.fi/jarjesto/>
- Seta ry. (2019). Opetusala. Luettu 14.4.2020.
<https://seta.fi/sateenkaaritieto/ammattilaisille/opetusala/>
- Seta ry. (17.10.2019). Translakuudistusta valmistellaan STM:ssä. Luettu 17.4.2020. <https://seta.fi/2019/10/17/translakuudistusta-valmistellaan-stmssa/>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2015). Tasa-arvolaki. Luettu 9.4.2020.
<https://www.tasa-arvo.fi/documents/10181/34936/Tasa-arvolaki2015.pdf/bb20b6e9-7806-4a43-8308-82e4ec15ab68>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2015). Tasa-arvolaki, oppilaitokset ja sukupuolen moninaisuus. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2015. Luettu 13.4.2020. [https://www.tasa-arvo.fi/documents/10181/34936/Tasa-arvolaki,+oppilaitokset+ja+sukupuolen+moninaisuus+\(STM+2015\)/4b259cc9-9e12-4166-b808-3ad630497fca](https://www.tasa-arvo.fi/documents/10181/34936/Tasa-arvolaki,+oppilaitokset+ja+sukupuolen+moninaisuus+(STM+2015)/4b259cc9-9e12-4166-b808-3ad630497fca)
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2015). Tasa-arvolaki, viranomaiset ja sukupuolen moninaisuus. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2015. Luettu 9.4.2020. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74466/Viranomaiset_netli.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Suhonen, S. (2014). Sukupuolen määrittelyn käytännöt ja itsenään elämisen mahdollisuudet. Teoksessa M. Gissler, M. Kekkonen, P. Känkkänen, P. Muranen & M. Wrede-Jäntti (toim.) *Nuorten elinolot – vuosikirja 2014*. (s. 178-186) Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.
- Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus. (2018). Alaikäisten tutkimukset ja hoito. Luettu 30.1.2020.
<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuoli/lait-ohjeet-ja-suositukset/alaikaisten-tutkimukset-ja-hoito/>
- Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus: Lasten ja nuorten tuki. Luettu 3.5.2020. <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/palvelut/lasten-ja-nuorten-tuki/>
- Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus. (2018). Sukupuolen moninaisuuden sanasto. Luettu 27.1.2020.
<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuoli/sukupuolen-moninaisuus/sukupuolen-moninaisuuden-sanasto/>
- Tanhua, I., Mustakallio, S., Karvinen, M., Huuska, M. & Aaltonen, M. (2015). Tie topaketti sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta oppilaitoksille, työpaikoille ja viranomaisille. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015(22). Luettu 9.5.2020.
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/74462>
- Teittinen, P. (2019). Puheenjohtajat pääsivät sopuun translaista – vaatimus liisäntymiskyvyytömyydestä poistuu, sukupuoltaan voi korjata vain aikuisen. Helsingin Sanomat 24.5.2019. Luettu 27.5.2020
<https://www.hs.fi/politiikka/art-2000006117299.html>
- Terveysten- ja hyvinvoinninlaitos. (2020). Sukupuolten tasa-arvo. Tasa-arvosanasto. Luettu 19.05.2020. <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/tasa-arvosanasto>
- Trasek. (2020). Trasek. Luettu 20.4.2020.
<http://trasek.fi/trasek/>
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009). Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Latvia: Livonia Print.
- Unicef: Sosiaalinen esteettömyys. Luettu 6.4.2020.
<https://www.unicef.fi/unicef/tyomme-suomessa/mukana-2/esteettömyys--sosiaalinen-esteettömyys/>
- Valojää, A. (24.4.2018). Moninaiset lapsemme. Raportti translasten ja inter sukupuolisten lasten hyvinvoinnista, hoidosta ja juridisesta asemasta. Luettu 4.12.2019. <https://seta.fi/setan-raportti-translasten-hyvinvointia-ja-oikeuksia-laiminlyodaan-suomessa/>

Valtanen, M. (2019). Helsinkiläinen Mesi Kissaniitty, 14, elää väärän sukupuolen kehossa ja vaatii, että poliitikot eivät pettäisi transnuoria. Helsingin sanomat 27.6.2019. Luettu 2.6.2020. <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000006154927.html>

Vilka, H. (2010). *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen*. Juva: PS-kustannus.

Wikipedia (2020). Sateenkaarilippu. Luettu 18.5.2020. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Sateenkaarilippu>

Liitteet

LIITE 1**Haastateltavien taustatietolomake****Päivämäärä ja aika:****Nimi:****Ikä:****Sukupuoli:**

nainen

mies

muu, mikä?

Koulutus:**Kuinka kauan olet ollut opettajana?****Mitä luokka-astetta opetat tällä hetkellä?****Onko lähipiirissäsi sukupuolivähemmistöön kuuluvia ihmisiä?****Kuinka perillä koet olevasi sukupuolen moninaisuuteen ja sukupuolivähemmistöihin liittyvistä asioista? (Asteikko 1-10)**

LIITE 2

Haastattelurunko

Kun opetusryhmässäsi/luokassasi on ollut sukupuolivähemmistöön kuuluvia tai sukupuoli-identiteettiään pohtivia oppilaita, niin millä tavalla olet ottanut sen huomioon toiminnassasi?

Onko asiaa käsitelty jotenkin oppilasryhmän kanssa? Mitä siitä seurasi?

Onko asiaa käsitelty perheen/vanhempien kanssa? Kenen aloitteesta? Oliko se merkittävää oppilaan kannalta?

Onko asiaan liittynyt moniammatillista yhteistyötä? esim. transtukipiste, terveydenhoitaja, psykologi tms?

Teemojen pohjalta:

Oletko kiinnittänyt enemmän huomiota tai kyseenalaistanut erilaisia vallitsevia normeja? **(Normien (sukupuolinormit, heteronormatiivisuus, opettajan omat oletukset) tunnistaminen ja kyseenalaistaminen)**

Oletko työssäsi pyrkinyt tuomaan moninaisuutta enemmän esille? Millä tavalla? **(Moninaisuuden tunnustaminen ja näkyväksi tekeminen (opettajasta ja koulusta lähtöistä))**

Oletko kohdannut sukupuoleen/sukupuoli-identiteettiin perustuvaa kiusaamista oppilaiden välillä? Oletko puuttunut kiusaamiseen? Miten? **(Sukupuoleen/sukupuolen ilmaisuun perustuvan kiusaamisen ehkäiseminen)**

Minkälaiset sosiaaliset tilat koulussa on sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta? **Sosiaalisten tilojen turvallisuus**

Sensitiivinen puhetapa (nimet, pronominit, oikeat termit yms.)

Asiakirjojen sukupuolisensitiivisyys (sukupuolimerkinnät lomakkeissa, sähköiset järjestelmät yms.)

Lopuksi:

Oletko sinä ja koulu pystynyt mielestäsi tukemaan tätä oppilasta tarpeeksi?

Oletko itse ottanut selvää näistä sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista nimenomaan lisätäksesi omaa tieto-taitoasi opettajana vai onko sinulla ollut jo ennalta tietoa asioista?

Onko sinulla jotain ajatuksia joita haluaisit vielä jakaa tähän aiheeseen liittyen?